

UDK 323.1(497.13)»1848/49« : 342.1

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 25. VIII. 1992.

Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49. godine

*Prilog poznavanju porijekla hrvatske nacije i
države Hrvatske*

PETAR KORUNIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb, Republika Hrvatska

Raspravljajući o porijeklu hrvatske nacije, autor u prvom dijelu odbacuje tvrdnju da se ona razvijala kao tzv. »jezična nacija«. Također osporava gledište da je u tome bitnu ulogu imalo jugoslavenstvo. Zatim pokazuje da je hrvatska nacija nastala u procesu međusobnih interakcija socijalnih i povijesnih vrijednosti, koje su napokon odredile njezinu individualnost spram svake druge zajednice na cjelokupnom prostoru Srednje i Jugoistočne Europe.

Sve je to autor dokazao u drugom dijelu rasprave, gdje analizira hrvatski nacionalno-politički program, koji je nastao za revolucije 1848/49. godine. U njemu su hrvatski liberali i demokrati jasno odredili individualnost hrvatske nacije i hrvatske države (ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske), i to kao jedinstvene, samostalne i autonomne moderne države u sklopu konfederalnog političkoga i društvenog sustava Srednje Europe (austrijske konfederacije).

»Čovječanstvo više dobiva ako jedni dopuštaju drugima da žive onako kako se njima čini da je dobro, nego kad primorava svakoga pojedinca živjeti onako kako se drugima čini da je dobro.«

John Stuart Mill, On Liberty

I

Uvod i problemi. Formiranje novovjekovnih naroda — koji svoju duhovno-kulturnu i političku individualnost, i time kulturnu i političku homogenu zajednicu, potpuno oblikuju tek u tijeku izgradnje građanskog društva, a to znači unutar modernizacijskih tokova, kada se jasno iskazuje njihova preobrazba u moderne nacije — polagan je i još uvijek nerazjašnjen proces.

Osobito je taj povijesni proces relativno dugotrajan i zamršen kod malih naroda koji se nalaze na prostoru Srednje, Istočne i Jugoistočne Europe. Na tom prostoru, dakako, formirao se također hrvatski narod. Zato istraživanje razvoja i oblikovanja njegove *kulturne i političke individualnosti* — a isto tako proučavanje njegova šireg okružja, s kojim je uspostavljao mnogobrojne komunikacije — mora biti naša trajna zadaća.

1. Na tom su se prostoru mali narodi, osobito slavenski, u devetnaestom stoljeću formirali u sklopu triju velikih carstava: Habsburške Monarhije, Ruskog Carstva i Turskog Carstva. U tim su se višenacionalnim carstvima, u različitim društvenim, kulturnim i političkim uvjetima, stoljećima razvijale također različite etničke, vjerske i jezične zajednice.

Formiranje individualnosti ovih malih slavenskih naroda, i njihovo međusobno približavanje u prošlosti, rađalo se u procesima međusobnih (često suprotnih) interesa, spajanja i razdvajanja, koji i do danas traju. Ali je na njihov razvoj, unutar širih višenacionalnih zajednica, umnogome utjecao i sveopći društveni proces neslavenskih naroda.

Poznato je da su slavenski narodi, koji su se razvijali na tom prostoru, u tijeku XIX. i XX. stoljeća uspostavili međusobne mnogobrojne i višestruke komunikacije kao nikada prije, i da su (unutar ideoloških sustava sveslavljanju i stvaranju nove zajedničke kulturne i političke zajednice, i to različita opsega i sadržaja. Te jedinice, različita tipa i opsega, zamišljali su kao višenacionalne i višekulturne zajednice, sastavljene od slavenskih i neslavenskih naroda na tim prostorima. Bitna je odrednica toga razvoja, međutim, održavanje i razvoj nacionalne (kulturne i političke) individualnosti.

Pa ipak, te ideje, programe i procese ne možemo potpuno razjasniti ako u svih tih naroda, a osobito slavenskih, koji se formiraju na tom prostoru, ne proučimo komparativno bitne pokazatelje društava, njihove raznorodnosti, sličnosti i elemente spajanja i razdvajanja od srednjega vijeka dalje.

2. Ako usporedimo temeljne odrednice razvoja društava u slavenskih naroda na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe (od srednjeg vijeka do kraja XVIII. stoljeća), zamijetit ćemo da se one iskazuju u raznorodnostima povijesnih pojava: društvene strukture, promjene i procesi, duhovnokulturni i politički razvoj, pokazuju prije svega međusobne razdvojenosti, ali nailazimo i na elemente segmentarnih spajanja. Taj međudodnos razdvajanja i spajanja slavenskih naroda sve se više javlja od XVI. stoljeća dalje, a posebno je izražen u XVIII. stoljeću. Pod utjecajem ubrzanog razvoja robno-novčanik odnosa, na prijelazu iz kasnofeudalnoga prema građansko-kapitalističkom društvu, i u tijeku pojava narodnog buđenja (prvih početaka narodnih »poroda« u drugoj polovici XVIII. stoljeća, to jest početaka sustavne djelatnosti u cilju stvaranja bitno novih vrijednosti na kojima će se strukturirati nove moderne *individualne narodne zajednice*, kada započinje transformacija tih još-ne-formiranih naroda u *moderne nacije*), u tih malih slavenskih naroda nastaju znatne društvene, duhovno-kulturne i političke promjene. Njihovi žitelji uspostavljaju mnogobrojne međusobne komunikacije, poglavito kulturne i gospodarske. Pa ipak, uza svu spoznaju o srodnosti slavenskih naroda, koju osobito širi slavistička nauka, u njih se postupno razvija svijest o vlastitoj individualnosti, temeljena na zbilji i spoznaji o postojanju vlastite narodne zajednice.

Štoviše, geopolitički smještaj tih slavenskih zemalja i naroda, koji se razvijaju u različitim društvenim sustavima, uvjetovao je oblikovanje posebnih povijesnih pokrajina, političkih zajednica i država, u kojima se iskazuju društvene, političke i kulturne posebnosti. A uz izraženu prostornu/političku, duhovnokulturnu i vjersku raznorodnost, trajno djeluju utjecaji strane političke i ekonomske moći: od Bizanta i Venecije, preko Turske i Rusije do Habsburške Monarhije i europskih zemalja uopće. Oni su utjecali više na razdvajanje nego na međusobno spajanje slavenskih naroda, osobito južno-slavenskih. Dolaskom pak Turaka na Balkan i stvaranjem Vojne krajine konačno je utvrđena prostorna i politička razdvojenost tih slavenskih naroda i zemalja, što se oblikuju dalje unutar dvaju zasebnih interesnih područja te društvenih i političkih sustava: u Habsburškoj Monarhiji (Poljaci, Česi, Slovaci, Slovenci, Hrvati i Srbi) i u Turskom Carstvu (Srbija, Makedonija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Bugarska). Ti će čimbenici odlučno djelovati na sav kasniji društveni, politički, vjerski i duhovnokulturni razvoj slavenskih naroda i zemalja, ali i na razvoj ideoloških sustava slavenstva, ilirizma i jugoslavizma u XIX. stoljeću. Osim toga, pod utjecajem geopolitičkog položaja, pa otuda društvenih, političkih i sociokulturnih posebnosti, razvijaju se i socioekonomske suprotnosti.

3. Uza sve geopolitičke čimbenike, koji su — osobito južne Slavene — više razdvajali a manje spajali, ipak su unutar područja Srednje i Jugoistočne Europe, što su ih zapremali ti slavenski narodi, bile razvijene međusobne segmentarne komunikacije, koje su se protezale čitavim područjem od Paleske do Jadrana, i od Alpa do juga Balkanskog poluotoka i do Sredozemnog mora. A što se više bližilo XIX. stoljeću, veze su bivale raznorodnije i čvršće. Posebno su na međusobno zbližavanje tih slavenskih naroda utjecale kulturne i gospodarske komunikacije.

Bez sumnje, vrlo zamršen geopolitički položaj spomenutih slavenskih zemalja i historijskih pokrajina, u procesima i promjenama povijesnih pojava dugoga trajanja od srednjeg vijeka dalje, odražava se u različitim oblicima društvenog, političkog i kulturnog života, koji se strukturiraju u raznorodnim institucijama, dajući tim slavenskim narodima individualna obilježja.

Pa ipak, kako je rečeno, među njima se u tijeku duga vremena, poglavito od XVI. stoljeća dalje, pojavljuju strujanja gospodarskih i kulturnih komunikacija, a posebno intelektualnih dodira i utjecaja. I to osobito između slavenskih naroda i zemalja unutar Habsburške Monarhije.

Privredne veze i migracije stanovništva na čitavom području Srednje i Jugoistočne Europe, prije svega zbog prodora Turaka, dovodile su do međusobnih dodira stanovništva koje je potjecalo iz različitih sredina toga slavenskog prostora, dovodeći tako u bliže (još do danas neispitane) odnose različite vjere, običaje i kulture, zadržavajući ipak obilježja zasebnosti. Štoviše, migracije stanovništva, izazvane turskim provalama, dovele su do promjena društvenih odnosa i do promjena strukture stanovništva, naselja i komunikacija — na primjer: u hrvatskim zemljama migracije vlašskog i srpskog stanovništva u XVI. i XVII. stoljeću. One su, posebno na rubnim područjima pojedinih južnoslavenskih naroda, utjecale na proces formiranja mješovitih etničkih zajednica na prostoru Jugoistočne Europe i na međusobno upoznavanje, ali i na međusobne suprotnosti.

Trgovačke pak veze od srednjeg vijeka dalje, a poglavito u XVIII. stoljeću, koje su se uspostavljale od balkansko-kontinentalnog dijela te Podunavlja i Posavlja do jadransko-mediteranskog prostora i obratno, nisu bile ograničene samo na prijenos različite robe. Zahvaljujući trgovačkim putovanjima i migracijama istodobno je dolazilo do međusobnih dodira predstavnika različitih slavenskih naroda, te se širio duhovni vidokrug. To se posebno odnosi na dodire i veze intelektualaca iz različitih slavenskih sredina na stranim sveučilištima.

Promatrajući i dalje razvoj/zbližavanje slavenskih naroda o kojima je riječ do XIX. stoljeća, posebnu pažnju valja posvetiti kulturnim komunikacijama. A od XV. stoljeća dalje na tom slavenskom etničkom i političkom prostoru, uz razvoj individualnosti slavenskih naroda, možemo zamijetiti među njima više smjerova kulturnih komunikacija, a posebno jadransko-mediteranske, srednjoeuropsko-podunavske i balkansko-kontinentalne međusobne intelektualne utjecaje.

Sociokulturne pak komunikacije između tih slavenskih zemalja i naroda možemo pratiti na primjeru širenja vjere, običaja, tradicija, pismenosti — rilice i bosančice. Svi ti utjecaji i komunikacije šire se sustavnim vezama u društvu i kultura. U XVIII. stoljeću intelektualni dodiri) te zbližavanjem vanje i spajanje bili su osobito živi u slavenskim zemljama u Habsburškoj Monarhiji, pod utjecajem terezijanskih i jozefinskih reformi i početaka modernizacijskih procesa. Svi ti oblici intelektualnih i sociokulturnih komunikacija između slavenskih naroda u Monarhiji nastaju u ozračju humanizma, reformacije i protureformacije, racionalizma i prosvjetiteljstva, velikim dijelom pod utjecajem gospodarskih promjena, posebno razvoja robno-novčanih odnosa na tom prostoru.

Nije zadaća ovih redaka da obuhvate sve te mnogobrojne komunikacije, koje su nesumnjivo omogućile međusobno upoznavanje i zbližavanje naroda na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe. Pojedini su intelektualci (hrvatski humanisti, Slovenci za reformacije, a napose racionalisti i preporoditelji u XVIII. stoljeću) u svojim djelima različitog sadržaja govorili o jezičnoj i etničkoj srodnosti slavenskih naroda. Od humanizma i reformacije pa sve do XIX. stoljeća ideja o jezičnoj i etničkoj srodnosti slavenskih naroda na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe prožimala je gotovo sva književna, lingvistička, geografska i povijesna djela intelektualaca.

Ipak, gledano povijesno, takva shvaćanja (sve do XIX. stoljeća) nisu bila formirana u jedinstveni ideološki sustav, niti su bitno ometala razvoj individualnosti pojedinih naroda na svim područjima njihova života.

4. S gledišta modernizacijskih procesa, devetnaesto je stoljeće u razvoju slavenskih naroda na ovom prostoru granično doba njihove preobrazbe i sazrijevanja. Ta se preobrazba događa u tijeku složenih kulturnih, ekonomskih, društvenih i političkih promjena, koje vode do formiranja pojedinih slavenskih naroda i njihovih integracija u posebne moderne nacije. Ti procesi, čije početke možemo pratiti od druge polovice XVIII. stoljeća, jasno su izraženi u prvoj polovici XIX. stoljeća, kada se svjesno teži, u opasnosti od ideologijâ i agresivne politike što ih šire susjedni neslavenski narodi, međusobnom približavanju slavenskih nacija. Imajući pritom na umu različite

slavenske ideje (o sveslavenstvu, austroslavizmu, ilirizmu i jugoslavizmu), bolje rečeno ideje o osnivanju slavenskih višenacionalnih zajednica različita opsega i sadržaja, koje se u tom stoljeću pojavljuju i razvijaju kao integralni dio nacionalnih političkih ideologija i sustava, i to u svakog od tih naroda napose, metodički je ispravno polaziti od narodnih i nacionalnih individualnosti, koje su tada jasno izražene, a ne obratno. Tek zatim možemo usporedbenim istraživanjem pratiti etničke, narodne i nacionalne integracijske i modernizacijske tokove i, napokon, jasnije uočiti postignutu razinu međusobnih komunikacija.

A tada nije teško uočiti da te različite etničke zajednice, narodi i nacije koje su bile u višoj fazi formiranja (kao što su češka, slovačka, slovenska, hrvatska, muslimanska, srpska, makedonska i bugarska) i dalje iskazuju raznolikost društvenih, duhovnokulturnih, socioekonomskih i političkih struktura, te raznolikost i višestrukost povijesnih temelja i tradicija, na kojima su pojedine narodnosti i narodi na tom prostoru izgrađivali svoju nacionalno-političku individualnost.

Bilo kako bilo, postojanje i njegovanje višestrukosti povijesnih tradicija (i to kulturnih, političkih, državnih i društvenih tradicija, na kojima se formira identitet svake narodne zajednice), izražena raznolikost razvojnih pojava u slavenskih naroda na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe i različiti interesi i potrebe, i dalje će se očitovati u procesu njihova međusobnog razdvajanja/spajanja. Dakle, još više u XIX. stoljeću.

Pa ipak, dva su povijesna čimbenika zahvatila čitav taj slavenski prostor, koji su u XIX. stoljeću bitno utjecali na proces međusobnih približavanja malih slavenskih nacija. To su: 1) organizirani pokreti (ustanci, pobune i opozicijske djelatnosti političkih grupa i stranaka) u tim slavenskim narodima, njihovo nastojanje da se oslobode od strane političke i ekonomske moći (i svoje potčinjenosti Turskom Carstvu na jednoj strani a Habsburškoj Monarhiji na drugoj strani), i 2) kretanje i preobrazba pojedinih slavenskih naroda u smjerovima modernizacijskih tokova prema građanskom i kapitalističkom društvu.

U skladu s tim društvenim procesima, slavenski narodi na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe u XIX. stoljeću uspostavljaju mnogobrojne međusobne komunikacije (osobne, individualne, kulturne, gospodarske i političke) koje ih sve više približavaju, osobito Slavene u Monarhiji. Bez sumnje, u tijeku spomenutih razvojnih tokova — iskazanih u uzajamnoj ovisnosti razvoja/stagnacije, na što utječe socioekonomska razina, visina akumulacije kapitala te razvoj i organizacija društvenih snaga — na tom slavenskom prostoru (Srednje i Jugoistočne Europe) nastaju važni procesi relativno duga trajanja, koji zahvaćaju cjelokupan društveni život, a najočitiji su u ovim promjenama i pojavama: formiranju homogenih etničkih zajednica i političkih granica u jena pojedinih naroda (unutar njihovih etničkih i političkih granica) u jedinstvene/dinstvene/cjelovite političke zajednice i time u jedinstvene političke narode (hrvatski, slovenski, srpski, crnogorski, muslimanski, makedonski i bugarski); organizaciji te transformaciji i integraciji tih naroda u pojedine slavenske nacije i u formiranju njihovih posebnih nacionalnih država i političkih zajednica.

Razvojem tih zamršenih socijalnih procesa, koji su u neujednačenim tokovima i strukturalnim razinama zahvatili sve te slavenske narode, pojedine su njihove

društvene grupe (pojedinci, grupe i elite, političke stranke, narodi i nacije) svjesno težile međusobnom upoznavanju, približavanju i sjedinjavanju. I to postupno: najprije unutar Habsburške Monarhije, i tek zatim sa slavenskim narodima i zemljama izvan nje. Pritom su poglavito hrvatski političari i preporoditelji smatrali da će se ovi potonji (slavenski narodi u Turskom Carstvu) civilizacijski priključiti europskoj zajednici i europskim civilizacijskim tokovima: slavenskim narodima u Monarhiji (i Austriji kao europskoj državi) namijenili su ulogu da na Jugoistoku šire prosvjetu, kulturu, liberalne i demokratske ideje, načelo ravnopravnosti i uopće civilizacijska dostignuća.

Prema tome, tek u tijeku bitno novih socijalnih procesa — u kojima se jasno iskazuje individualnost pojedinih malih slavenskih narodnih zajednica, pri čemu su vidljivi utjecaji kulture, tradicije, socioekonomskih čimbenika i suvremene politike — pojavljuju se različite ideje o tzv. slavenskoj uzajamnosti (o slavenstvu, austroslavenstvu, ilirstvu i južnoslavenstvu) koje, bez sumnje, moramo promatrati kao relativno dugotrajan proces međusobnog približavanja malih slavenskih nacija. Ali, ukoliko neka od tih ideja o slavenskoj uzajamnosti nije bila prilagođena zbilji — a u većini nisu bile — ona je u povijesnom razvoju bila odbačena.

Promatramo li s gledišta (ne)mogućnosti njihova zbližavanja i sjedinjenja u XIX. stoljeću, nužno je usporedbenim istraživanjem utvrditi sličnosti, ali prije svega posebnosti, kulturnog, društvenog i političkog sustava tih slavenskih nacija. A one se — o čemu ne bi trebalo biti spora, jer znanost raspolaze s dovoljno pouzdanih podataka o tome — u tijeku modernizacij-različitim duhovnokulturnim i različitim tipovima tradicionalnih društava, na raznim vlastitih (i to različitih) povijesnih zajednica.

Nadalje, promatramo li s gledišta nastajanja bitno novih sociopolitičkih procesa, u kojima se zbiva preobrazba naroda u moderne nacionalno-političke zajednice, zamijetit ćemo da se slavenski narodi na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe formiraju unutar višenacionalnih i višekulturnih država, i u tijeku jasno izraženog stvaranja individualnih narodnih/nacionalnih zajednica unutar pluralnoga društvenog sustava. U skladu s vlastitim nacionalno-integracijskim procesima ti slavenski narodi (već prema stupnju svoje društvene i političke organiziranosti), osobito 1848. godine, traže promjenu tradicionalnih društava i preuređenje tadašnjih carstava (Habsburške Monarhije i Turskog Carstva), i to ne samo prema jezično-nacionalnom načelu, kao što nam govori historiografija, nego i prema načelu suvereniteta, politike federalizma i konfederalizma, te prema načelu međunarodnog prava i međunarodnog ugovora. Sve je to imalo omogućiti formiranje bitno novih političkih zajednica — individualnih nacionalnih država unutar ravnopravnih i demokratskih višenacionalnih zajednica, i unutar novoga građanskog društva. Bilo kako bilo — i o tome nema spora — pojedinci, grupe i neke političke stranke u tim narodima (osobito u Monarhiji, gdje najviše zagovaraju ideje o slavenskoj uzajamnosti) bili su svjesni svoje kulturne i nacionalno-političke individualnosti, koju nisu željeli žrtvovati bilo kojoj slavenskoj/nadnacionalnoj ideji.

II.

Historiografski problem. Prethodni uvodni metodički i istraživački dio — o čemu ćemo opsežnije raspravljati u posebnoj knjizi o porijeklu hrvatskog naroda i njegovoj preobrazbi u modernu naciju — ovdje smo naveli zbog toga što naša historiografija, gotovo cijelo stoljeće, još nije jasno spoznala i razgraničila 1) proces integracije hrvatske nacije, na jednoj strani, i 2) razvoj/strukturu različitih ideja o slavenskom zajedništvu (slavenstvo, ilirstvo, južnoslavenstvo), različita opsega i sadržaja, na drugoj strani. Uza svu povezanost, a ponekad i uvjetovanost, tih dvaju procesa, neosporno je da su to bila dva različita sustava, ideološka, politička, državna, društvena i duhovnokulturna. Štoviše, ta su dva sustava strukturirana na posve različitim vrijednostima.

1. Upoznajmo taj historiografski problem. Ovdje smo odabrali samo one historičare koji su utjecali na razvoj povijesne znanosti, ali i na prenošenje sve do danas određenih gledišta koja se više ne mogu održati. Ukratko, želimo upozoriti na njihove uglavnom zajedničke stavove — a usvojila ih je više-manje cjelokupna historiografija — koji su ometali mogućnost spoznaje procesa formiranja hrvatske nacije i, ujedno, mogućnost znanstvenog objašnjenja društvene i političke uvjetovanosti usvajanja i širenja različitih ideja o slavenskoj uzajamnosti, ali i strukture toga ideološkog sustava u sklopu višenacionalnih zajednica.

2. Već starija historiografija, koja je nastala na početku XX. stoljeća u snažnom ozračju širenja jugoslavizma, raspravljajući o ilirizmu tvrdi da su hrvatski preporoditelji (ne samo za vrijeme ilirskog pokreta, nego i kasnije, od 1860. godine dalje) zastupali ilirsko-jugoslavensku *nacionalnu ideju*. To jest, da su, uz hrvatski nacionalni i politički program, zastupali i program stvaranja »jugoslavenskoga nacionalnog jedinstva«: program ujedinjenja svih južnih Slavena unutar jedinstvene jugoslavenske unitarističke nacije i jugoslavenske nacionalne države.¹

A zatim se ta tvrdnja ponavlja do danas, iako nije nikada dokazana, jer je zapravo plod veoma slabog poznavanja teorije o narodu/naciji, o politici i ideologiji. Pritom posebno valja upozoriti na nepreciznost pojmova kojima su se povjesničari i književni historičari koristili u objašnjenju odnosa između hrvatskoga narodnog/nacionalnog i političkog identiteta (kao zbilje, iskazane unutar hrvatske narodne zajednice) i često neodređene ideje o ilirskoj i južnoslavenskoj zajednici, koju nalazimo u ideologiji hrvatskih preporoditelja i političara.

Već je F. Šišić, pod utjecajem starijih uglavnom publicističkih djela, unio u Prohistoriografiju svojevrstan metodički dualizam. Upoznajmo se s tim. Prohistoriografiju s gledišta političkih i državnih institucija i struktura, a ujedno razmatrajući s gledišta političkih i državnih institucija, Šišić je jasno uočio »odnos voja politike (i političke akcije) za ilirskog pokreta, Šišić je jasno uočio »odnos ilirizma spram politike«, koja, prema njemu, za razvoj hrvatskog naroda ima mnogo veće značenje od jezičnih i književnih nastojanja iliraca, dakle od

¹ Usp.: Đ. Šurmin, Hrvatski preporod I—II, Zagreb 1903.—1904.; F. Šišić, Hrvatska povijest, treći dio, 1790—1847, Zagreb 1913.; *isti*, Jugoslavenska misao, istorija ideje jugoslavenskog narodnog ujedinjenja i oslobođenja od 1790—1918, Beograd 1937.; V. Bogdanov, Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848—49, Zagreb 1949.; *isti*, Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848—49, Zagreb 1949.; *isti*, Historijska uloga društvenih klasa u rješenju južnoslavenskog nacionalnog pitanja, Sarajevo 1956.; *isti*, Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, Zagreb 1958.

njihove ideje o okupljanju južnih Slavena oko jednoga književnog jezika, književnosti i znanosti, ali on ta nastojanja nimalo ne potcjenjuje. Svakako je veoma dobro uočio na kojim su vrijednostima hrvatski ilirci zasnivali hrvatsku nacionalnu politiku. A to je, nastavljajući na ranija razdoblja hrvatske državopravne tradicije, očuvanje hrvatskih municipalnih prava, i postizanje cjelovitosti hrvatske Trojedne Kraljevine, kao jedinstvene Kraljevine Hrvatske. Dokazao je da su oni svoju politiku i hrvatski nacionalno-politički program zasnivali na hrvatskoj političkoj, državnoj i državopravnoj tradiciji. A dokazao je i to kako je hrvatskim ilircima bilo posve jasno da prihvaćanje novih načela, uz hrvatsku državopravnu tradiciju, to jest uz pravne i međunarodnopravne vrijednosti koje sadrži hrvatsko povijesno i državno pravo, omogućuje postizanje 1) teritorijalne, političke i državne cjelokupnosti hrvatske Trojedne Kraljevine i 2) upravne i političke samostalnosti ujedinjene države Hrvatske (to jest Kraljevine Hrvatske, Königreich Kroatien) od Kraljevine Ugarske i svake druge državne i političke zajednice.²

Pa ipak, nasuprot toj jasnoj spoznaji o postojanju hrvatskoga nacionalnog i političkog programa, Šišić je, govoreći s gledišta jugoslavizma, tvrdio da je »hrvatski ilirizam postao baza i temelj ideje jugoslavenskog jedinstva«. Štoviše, pisao je da su F. Rački i J. J. Strossmayer svojim jugoslavenstvom, kao »zamjenom za ilirstvo«, utemeljili novu »nacionalnu religiju«. Kasnije je V. Bogdanov, slijedeći tu Šišićevu misao, u mnogo čemu inače nejasnu, tvrdio da cjelokupna »djelatnost ilirske stranke ima prvenstveno nacionalno političko značenje«, a ogleda se u nastojanju iliraca »da južnoslavensko narodno jedinstvo ostvare jednim jedinstvenim, zajedničkim nacionalnim imenom: ilirskim«.⁴

3. Taj dualistički metodički pristup, kako ćemo vidjeti, zadržao se trajno u našoj historiografiji. Dakako, tako nije mogla biti uočena bitna razlika između *političkih akcija* (to jest povijesnih događaja i nastojanja na formiranju cjelovite hrvatske narodne zajednice i njezinoj transformaciji u modernu naciju) i ideološkog stava o slavenskom zajedništvu, često deklarativnog. Time je mogućnost da se jasno odrede sadržaj i struktura hrvatskoga nacionalnog i sociopolitičkog programa, i to s gledišta određenja identiteta i strukture *hrvatske političke zajednice*, žrtvovana često neodređenoj ideologiji ilirizma/jugoslavizma. Uz to, zanemarujući stvarne odnose politike i društva u Monarhiji, a napose proučavanje pravnih normi i političkog sustava federalizma/konfederalizma, koje od 1848. godine nalazimo trajno u hrvatskoj politici, u znanosti je ostao nerazjašnjen odnos (na razini spoznaje određenja zbilje i političkog programa, i ujedno jasne spoznaje opsega/sadržaja hrvatske kulturne i političke zajednice — u kojoj se iskazuje hrvatska nacionalna individualnost na svim područjima javnoga života) spram drugih političkih i nacionalnih zajednica, i slavenskih i neslavenskih, na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe. A upravo su sve te razlike, suprotnosti i bliskosti, njihova razina i društveno značenje, zanemareni u našoj historiografiji.⁵

² F. Šišić, Hrvatska povijest od 1790. do 1847., treći dio, Zagreb 1913., 146—497.

³ F. Šišić, Jugoslovenska misao, n. dj.

⁴ Usp. njegova djela navedena u bilj. 1.

⁵ Usp. P. Korunić, Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835—1875, Zagreb 1989.

Međutim, promatrano s gledišta formiranja političke zajednice u višenacionalnoj i višekulturnoj državi uopće, a napose stvaranja identiteta hrvatske nacije, neosporno je da su upravo *program konfederalizma* i njemu kompatibilan *svijet pravnih normi* (kao što su prirodno i narodno pravo, hrvatsko povijesno i državno pravo, te međunarodno pravo i međunarodni ugovori), na kojim su vrijednostima hrvatski političari od 1848. godine dalje zasnivali hrvatski nacionalni i politički program, bitno utjecali na jasno određenje hrvatske nacionalno-političke individualnosti i time, gledajući povijesno, na integraciju hrvatske nacije i stvaranje hrvatske političke i državne zajednice, to jest ujedinjene države Hrvatske. Upravo je sadržaj (i vrlo složena struktura) toga političkog programa — čega su bili svjesni hrvatski preporoditelji još za ilirskog pokreta, a posve sigurno od 1848. godine dalje — utjecao već na suvremenike da jasno odrede hrvatsku nacionalno-političku zajednicu (ujedinjenu državu Hrvatsku) spram drugih političkih zajednica u višenacionalnoj državi. A ta država, prema njihovu mišljenju, imala se formirati (unutar građanskog društva, te demokratskog i parlamentarnog sustava) na konfederalnoj osnovi, i to putem međunarodnih ugovora u svemu jednakih i ravnopravnih narodnih/nacionalnih država: unutar austrijske/srednjoeuropske konfederacije.⁶

Svakako je hrvatska humanistička inteligencija/elita, pod utjecajem europskoga liberalnog i demokratskoga građanskog učenja, već za revoluciju 1848. godine formulirala vrlo složenu političku teoriju, koju je prilagodila hrvatskom nacionalno-političkom programu, i uskladila je s načelom federalizma/konfederalizma, dakle s višenacionalnim i višekulturnim sustavom, i to prije svega Srednje a tek zatim Jugoistočne Europe. Prema njihovoj viziji, ovaj potonji svijet (Jugoistočne Europe) imao bi se u budućnosti prikloniti prvome, to jest svijetu civilizacijskih i kulturnih tokova Srednje Europe.

Prema tome, oni su se programom konfederalizma, i njemu sukladnim svijetom pravnih i političkih normi, koji su od 1848. godine dalje temeljne odrednice hrvatske politike, služili kao putom u postizanju političke slobode i autonomije (u cilju ostvarenja homogene hrvatske političke narodne zajednice) u višenacionalnoj i višekulturnoj austrijskoj državi. Težeći izgradnji novoga građanskog društva i bitno novoga međunarodnog sustava, konfederalizam su uzimali kao politički program koji treba da omogućí integraciju novih nacionalno-političkih zajednica (kao narodnih individualnih država), uz pretpostavku organiziranja šire interesne internacionalne zajednice unutar Srednje Europe.

Tako je, s gledišta toga sociopolitičkog programa, zahtjev za konfederativno preuređenje Habsburške Monarhije (koja bi, prema koncepciji hrvatskih političara, postala središtem »jedne velike srednjoeuropske Konfederacije«)⁷ u hrvatskoj politici bio najuže vezan uz ove zahtjeve i procese: prvo, uz zahtjev/proces udruživanja segmenata hrvatskog naroda u jedan politički narod (unutar kompaktne hrvatske političke zajednice), i to na načelu jedinstva, cjelovitosti i pravne jednakosti; drugo, uz zahtjev/proces ujedinjenja svih hrvatskih pokrajina (Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Vojne krajine i Istre) u cjelovitu

⁶ Usp. o tome: P. Korunić, Program konfederalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli u XIX. stoljeću, *Povijesni prilozi* br. 10 Instituta za suvremenu povijest, Zagreb 1991., 103—156.

⁷ Usp. P. Korunić, Program konfederalizma, n. dj.

političku zajednicu, i to na temelju prirodnoga i narodnog prava, ali prije svega na temelju hrvatske političke i državopravne tradicije; treće, uz zahtjev/proces formiranja ujedinjene Hrvatske kao samostalne i nezavisne države unutar austrijske konfederacije, i to na načelu pravne jednakosti i ravnopravnosti svih udruženih narodnih država.

Načelo federalizma/konfederalizma bilo je dakle u funkciji rješavanja pitanja nacionalne slobode te postizanja i održavanja kulturnog i nacionalno-političkog identiteta hrvatskog naroda i individualnosti njegove narodne zajednice. Ujedno je program federalizma i konfederalizma, koji se imao ostvariti putem novih ravnopravnih međunarodnih/međudržavnih ugovora, omogućivao udruživanje ujedinjene države Hrvatske (cjelovite i samostalne hrvatske Trojedne Kraljevine) s bilo kojom drugom političkom zajednicom na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe, ali prije svega unutar Habsburške Monarhije. Pritom moramo znati da je to bila jedina realna politika. Taj je politički program, suprotno mišljenju u historiografiji, bio zasnovan na suvremenoj modernoj političkoj teoriji o naciji, državi i društvu.

4. Iako je u svojim radovima napravio veliki pomak u rješavanju brojnih problema iz hrvatske prošlosti, ipak i J. Šidak ponavlja spomenuti metodički dualizam u određenju nacionalne individualnosti hrvatskog naroda. U njega je, štoviše, taj metodički dualistički pristup još jače naglašen. A riječ je, bez sumnje, o istaknutom hrvatskom historičaru, koji je više godina svojim djelom utjecao na brojne generacije studenata i historičara.

Oslanjajući se na starije radove koji govore o tome, J. Šidak je u svojim brojnim raspravama veoma često upozoravao na još užu povezanost između hrvatskoga nacionalno-političkog programa i ilirsko-južnoslavenske ideje. Tvrdio je da je »misao o nacionalnom jedinstvu južnih Slavena«, i to od Triglava do Crnog mora, »jedno od bitnih obilježja ilirskog pokreta«.

Pa ipak, polazeći od hrvatskoga nacionalno-političkog programa, Šidak je uočio da je upravo hrvatski nacionalni preporod od 1835. do 1848. godine »postavljao temelje posebnoj« hrvatskoj »nacionalnoj svijesti u Hrvata«. Naglasio je i to da ilirci od samog početka »južnoslavensku ideju najtješnje povezuju s borbom za političku samostalnost Hrvatske«. Polazeći od tih premissa, zaključio je da su se 1) koncepcije o »ilirskoj narodnosti«, koja se iskazivala kao ideja »o jedinstvenoj nacionalnoj svijesti za sve južne Slavene«, i 2) konkretna hrvatska politika, kao »jedino realno moguća«, »obje međusobno uvjetovale, ovisile jedna o drugoj i svaka za sebe postojale samo po tom jedinstvu«.⁸

Blisku povezanost tih dvaju sustava — koji su, po svom postanku, cilju i temeljnim vrijednostima na kojima su zasnovani, ipak bili bitno različiti — Šidak je dokazivao u mnogim raspravama. Upoznajmo taj njegov stav na ovim odabranim primjerima: »Ilirska je ideja prvobitno zasnovana kao misao o nacionalnom jedinstvu svih južnih Slavena, od Bugara do Slovenaca: ta je misao izražena u pojmu 'ilirske narodnosti', tj. nacionalne svijesti (usp.

⁸ J. Šidak, Jugoslavenska ideja u ilirskom pokretu, u knjizi: Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća, Zagreb 1973., 113—124; *isti*, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici do I. svjetskog rata, n. dj., 65—84; *isti*, Prilog razvoju jugoslavenske ideje do I. svjetskog rata, n. dj., 45—64; *isti*, Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49, Zagreb 1979.; *isti*, Prilozi hrvatskoj povijesti za revolucije 1848, Radovi Instituta za hrvatsku povijest br. 9, Zagreb 1976., 43—92.

motto 'Danice', preuzete od Kollára: 'Narod bez narodnosti jest tijelo bez kosti'). Na podlozi zajedničke kulture, s jedinstvenim književnim jezikom, ona je teoretski nosila u sebi mogućnost stvaranja jedne jedinstvene nacije, ali je historijski razvitak njezin rast već u samoj klici zaustavio. U konkretnom se političkom životu ona ograničila na 'kroatizam', koji su ilirci sami iskovali.⁹

Mogućnost da se odijele ta dva procesa, budući da su osnovani na različitim vrijednostima, i tek zatim da se komparativno proučavaju, ometao je ne samo takav metodički pristup nego također upotreba nepreciznih pojmova i nepoznavanje teorije o narodu, naciji i politici uopće. Vidi se to, između ostalog, iz ovog dijela teksta: »Kao nacionalna ideja, u modernom smislu riječi, misao o kulturnoj i političkoj zajednici južnih Slavena javlja se tek u početku XIX stoljeća. [...] Pretpostavka o jezičnom, tj. etničkom, jedinstvu sadržavala je u svom zametku ideju nacionalnog jedinstva, jedne jedinstvene nacije, bilo to pod kojim imenom, ali se ona u isto vrijeme sukobljavala s konkretnom historijskom zbiljom kao rezultatom jednoga dugotrajnog procesa u kojem su se oblikovale različite nacionalne baštine i svijesti.«¹⁰ Polazeći od tih tvrdnji, koje su u mnogo čemu netočne, mogao je zaključiti samo ovo: »Upravo je ilirizam, svojom južnoslavenskom nacionalnom idejom kao i mišlju o jedinstvenoj 'ilirskoj narodnosti', dao potrebnu snagu političkom kroatizmu da podigne trajnu branu nadiranjju mađarskog nacionalizma.« A zatim je nastavio: »Južnoslavenska ideja omogućila je preporodnom pokretu, prije ili kasnije, prevlada različite partikularizme koji su otežavali stvaranja, ali je u nju duboko usadio i nje jedinstvene nacionalne svijesti u Hrvata, ali je u nju duboko usadio i nje misao zajedništva s drugim južnim Slavenima. Otada su se te dvije nacionalne ideje, hrvatska i jugoslavenska, međusobno sukobljavale i oplodivale, polazeći u svom zamršenom dijalektičkom spletu temelj za sav kasniji politički razvitak hrvatskog naroda.«¹¹

U tom slučaju riječ je o historičaru, kako je rečeno, koji je svojim radovima i cjelokupnom javnom djelatnošću, kao pedagog i dugogodišnji urednik časopisa *Historijski zbornik*, znatno utjecao na razvoj naše povijesne znanosti i na formiranje mnogih mladih historičara. Pa ipak, kako vidimo, Šidak još nije jasno postavio, ni istražio, ova dva sustava u njihovim međusobnim odnosima/suprotnostima: 1) pojavu i razvoj hrvatske duhovnokulturne (ne samo jezične) i nacionalno-političke zajednice, to jest temeljne vrijednosti koje su tvorile individualnost hrvatske nacionalne zajednice, na jednoj strani.

2) ideološki stav o ilirsko-južnoslavenskom zajedništvu, na drugo strani. A sve to zajedno (prvo, formiranje hrvatske narodne zajednice i njezinu preobrazbu u modernu naciju, koja se stvara u složenim integracijskim i modernizacijskim procesima, i, drugo, ideološki sustav slavenstva, ilirstva i južnoslavlenstva) moguće je, dakako, upoznati jedino komparativnim istraživanjem društvenog, kulturnog i političkog sustava na širem prostoru Srednjoistočne Europe. Dakle, ne samo proučavanjem južnoslavenskog nje i Jugoistočne Europe. Dakle, ne samo proučavanjem južnoslavenskog prostora, koji se tada (u XVIII. i XIX. stoljeću) iskazuje u svojim brojnim društvenim, vjerskim, političkim, duhovnokulturnim, državnim i svakako ideološkim različitostima i suprotnostima, i to uza sve moguće postignute međusobne komunikacije.

⁹ J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća, n. dj., 11.

¹⁰ Isto djelo, 45.

¹¹ Isto djelo, 49 i 51.

Jer, promatrajući s gledišta zbilje, to jest »reda događaja« i ujedno »reda ideja« odnosno ideologije, možemo zamijetiti da su na formiranje hrvatskog naroda i njegovu preobrazbu u modernu naciju, u tijeku relativno dugoga povijesnog procesa, prije svega utjecale 1) temeljne društvene/povijesne vrijednosti i institucije njegove povijesne zajednice i 2) srednjoeuropski i uopće europski društveni, politički i ideološki sustavi. A ipak Šidak, iako je svjestan postojanja toga šireg okružja i njegova utjecaja na razvoj malih slavenskih naroda, i dalje tijesno povezuje i uvjetuje razvoj identiteta hrvatskog naroda (i to često samo kao razvoj prilično neodređene tzv. nacionalne svijesti) s pojavom i sudbinom ilirstva i jugoslavenstva, koje, s gledišta pojave nacionalne svijesti, tobože prethodi hrvatstvu.

Tako je, u nemogućnosti da riješi problem toga metodičkog dualizma, isticao da su već ilirci »bili na čisto s činjenicom da se iz mnoštva različitih naziva za južne Slavene, uglavnom pokrajinskih, izdvajaju tri kao 'rodoslovna' ili 'genetička': slovensko ('kranjsko'), hrvatsko i srpsko«, te da su »bili na čisto i s njihovim nacionalnim obilježjem i jednakom međusobnom vrijednošću«. Nasuprot toj spoznaji, kojoj se ipak mogu naći mnoge zamjerke, smatrao je da još od ilirizma među hrvatskim narodnjacima i političarima postoje »dvije nacionalne ideje«, odnosno dvije nacionalne svijesti: hrvatska i južnoslavenska, i da su oni, prema tome, istodobno težili stvaranju dviju nacija (hrvatske i južnoslavenske). Pa je tvrdio da je i hrvatska *Narodna stranka*, nakon slomajalne cjelokupnosti i samostalnosti hrvatskih zemalja unutar ujedinjene Hrvatske i njezine modernizacije (čime je bitno utjecala na integraciju hrvatske nacije), također »polazila od ideje južnoslavenskog nacionalnog jedinstva«.

Sažimajući izloženo, jasno je da tako nije moguće istražiti splet povezanosti i suprotnosti hrvatske narodne/nacionalne i političke zajednice (koja se, u tijeku društvenih i povijesnih procesa, formirala na individualnim vrijednostima i institucijama vlastite povijesne zajednice) spram svake druge političke, duhovnokulturne i vjerske zajednice na prostoru Srednje i Južne istočne Europe, a napose spram još-ne-postojeće južnoslavenske zajednice, koja tada egzistira samo u maglovitoj ideji te kod malobrojne elite u osjećaju zajedništva i u rodoslovnim strukturama. Još, dakle, nije uočeno da su hrvatski preporoditelji — već za vrijeme ilirizma, a napose od 1848. godine dalje, svjesni odnosa politike i kulture, i time individualnosti nacionalno-političkih zajednica i njihova međusobnog odnosa na tom višenacionalnom i višekulturnom prostoru — hrvatski nacionalno-politički program, na jednoj strani, i ideju o ilirsko-južnoslavenskom zajedništvu, na drugoj strani, zasnivali na posve različitim vrijednostima, koje nemaju mnogo zajedničkog.

Ni Šidak ni svi oni koji tu tezu zastupaju nisu pokazali na čemu zasnivaju dokaz da je većina hrvatskih preporoditelja zastupala južnoslavensku unitarističku nacionalnu ideju i, tobože, težili stvaranju »jedinstvene«, to jest unitarističke, južnoslavenske nacije i »jedinstvene južnoslavenske nacionalne svijesti«. A tu zbrku pojmova i netočnih zaključaka prihvatili su također mnogi strani historičari.^{11a}

^{11a} Usp. na primjer *Jacques Godechot*, *Revolucija 1848*, Beograd 1987., 133, i ovaj njegov zaključak: »Pjesnik Lj. Gaj, Kollarov takmac, propagira uz pomoć grofa J. Draškovića stvaranje velike nezavisne Jugoslavije.« A takvih nekritičkih tvrdnji nalazimo u obilju u domaćoj i stranoj literaturi, i to sve češće.

5. Kada je riječ o istraživanju porijekla i razvoja hrvatskog naroda, o njegovoj preobrazbi u modernu naciju, i o metodičkom pristupu istraživanju njegovih temeljnih vrijednosti i procesa koji vode do integracije hrvatske nacije, tek je M. Gross učinila ozbiljniji pomak u našoj historiografiji. Njezin »prilog istraživanju integracije hrvatske nacije«, promatramo li ga s gledišta teorijskog i metodičkog pristupa, uza sve zamjerke što ih možemo izreći, nešto je bitno novo u našoj historiografiji. To je dosad najozbiljniji pokušaj izrade teorijskog »modela« proučavanja izuzetno zamršenih povijesnih procesa koji utječu na integraciju hrvatske nacije.¹²

Pa ipak, proučavajući odnos *hrvatsva* (individualne aspekte hrvatskog naroda) spram *jugoslavizma* — bolje rečeno, motreći razvoj određenih podstruktura (formiranje i razvoj nacionalne svijesti, kulture i politike) unutar procesa integracije hrvatske nacije i njezin međuodnos spram ilirske/jugoslavenske ideje — ni M. Gross se nije mogla osloboditi metodičkog dualizma o kojem smo raspravljali. A nije ga se mogla osloboditi zbog toga što je bila još uvijek pod utjecajem naše historiografije u kojoj, kako smo vidjeli, taj problem nije riješen.

Upoznajmo najprije njezin prilog proučavanju porijekla hrvatskog naroda i njegove preobrazbe u modernu hrvatsku naciju. Valja reći da ona taj »prilog«, kao i druge rasprave o toj temi, zasniva na relativno dobrom poznavanju teorijske literature, i to sa šireg aspekta društvene znanosti. A jedino je s tog interdisciplinarnog gledišta moguće učiniti pomak u rješavanju tih problema i spoznaja.

Porijeklo, to jest integraciju hrvatske nacije, M. Gross promatra kao »složeni proces preobrazbe tradicionalne hrvatske etničke zajednice, tj. srednjovjekovnog hrvatskog naroda, u modernu naciju u 19. i 20. stoljeću«.

Kako vidimo, integraciju moderne hrvatske nacije Gross opisuje kao ne-ekvidnu mijenu, kao »neravnomjeran« zamršeni relativno dugotrajan proces, unutar kojega nastaje, to jest »oblikuje se«, jedno iz drugoga: »preobrazbom srednjovjekovnog hrvatskog naroda« u modernu hrvatsku naciju.

U tom slučaju, moramo polaziti od hrvatskog naroda u srednjem vijeku, kao stvarnosti, i upoznati njegovu organiziranost, homogenost i strukturu. Zato ona »srednjovjekovni hrvatski narod« upravo opisuje kao zajednicu (»hrvatsku etničku zajednicu«), i to u njezinoj mnogostrukosti, koja se oblikuje unutar društvenih, političkih, vjerskih i kulturnih struktura i procesa.

Međutim, nedostatak u pristupu Mirjane Gross u tome je što, na temelju povijesnih spoznaja, nije odredila temeljne vrijednosti i strukture hrvatske narodne zajednice u srednjem vijeku. I to one vrijednosti koje tvore individualnost hrvatskog naroda. No, njezina je zadaća bila uža. Nastojala je pratiti »neravnomjerni tok i stagnaciju« pri integraciji hrvatske nacije; i to unutar »integracijskih« i »dezintegracijskih« procesa od XVI. do XIX. stoljeća.

Gledajući tako na proces integracije hrvatske nacije, ona usmjeruje daljnji rad: 1) na istraživanje pojave i razvoja određenih podstruktura (razvoja nacionalne svijesti, te kulturne, političke i ekonomske »homogenizacije«); 2) na komparativno proučavanje različitih etapa u razvoju »narodnog preporoda«.

¹² M. Gross, O integraciji hrvatske nacije, u djelu: Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, uredila M. Gross, Zagreb 1981.

da bismo tako spoznali »kada je započeo a kada dovršen proces integracije hrvatske nacije«; 3) na istraživanje temeljnih vrijednosti i struktura, koje (u tijeku integracijskih i dezintegracijskih procesa) tvore osnove hrvatske nacije, a to su: etnička i nacionalna svijest, nacionalna ideologija, kultura, gospodarstvo, tradicija, običaji, a osobito formiranje »političke zajednice«.

M. Gross tu uočava — ono što je u znanosti već davno rečeno — da na formiranje odnosno integraciju nacije utječe međusobna interakcija društvenih, kulturnih, političkih i ekonomskih vrijednosti i struktura u razvoju.

Pritom naglašava da, pri istraživanju i objašnjavanju procesa integracije hrvatske nacije, uz ostalo, posebnu pažnju valja posvetiti 1) »političkoj akciji« i 2) procesu »stvaranja buržoasko-demokratske političke zajednice«. O tome kojega se postepeno prevladavaju lokalizmi i regionalizmi etničke zajednice, stvara se politička zajednica i razvijaju uvjeti za ekonomsku koncentraciju i kulturnu homogenizaciju nacionalne zajednice.« A zatim još više ističe taj politički aspekt u procesu integracije nacije: »Nacija nužno teži k samostalnosti putem političkih akcija i organizacije vlasti. Zato je proces nacionalne integracije uz ostalo i stvaranje zajednice koja se želi politički izraziti kako bi postala politička cjelina u vlastitoj nacionalnoj državi ili barem postigla široku autonomiju koja bi joj omogućila politički život.« I nastavlja: »Prema tome, proces integracije određene nacije može se u načelu smatrati dovršenim kada se ona konstituirala kao politička zajednica, postigla određenu ekonomsku koncentraciju i kulturnu homogenost i kada se u većine njezinih pripadnika razvila dinamična nacionalna svijest.«

Kako vidimo, Gross tumači da proces integracije hrvatske nacije u XIX. stoljeću »obuhvaća sve potrebne strukturalne elemente« (sve vrijednosti i strukture) nužne za »izgradnju nacije«. A tada je riječ — uz postizanje »ekonomske koncentracije«, »kulturene homogenizacije« i »mobilizacije nacionalne svijesti«, to jest svjesne djelatnosti prema ostvarenju nacionalnih ciljeva na svim područjima javnoga života — prije svega »o usmjerenju prema stvaranju buržoasko-demokratske političke zajednice«. Na kraju, raspravljajući o tom političkom aspektu (koji, uz druge čimbenike, također bitno utječe na formiranje nacije, a tada je riječ o »političkoj akciji«, političkom programu, stvaranju političke zajednice i nacionalne države te o organizaciji političke vlasti), ona zaključuje: »Uza sve svoje vlastite slabosti i pritisak izvana, politička je akcija ipak stvorila osnovne temelje za konstituiranje hrvatske nacije kao političke zajednice.«

Iz tih odabranih primjera vidimo da je autorica — poznavajući relativno dobro teorijsku literaturu o narodu, naciji, politici, ideologiji i društvu — postavila važne teorijske osnove za daljnje istraživanje procesa integracije nacije. Neosporno je da je jasno uočila gotovo sve društvene, kulturne i ekonomske strukture i povijesne aspekte/procese koji su utjecali na integraciju hrvatske nacije.

Pa ipak, raspravljajući o odnosu hrvatstva (o određenju individualnosti hrvatske nacije i o hrvatskoj nacionalno-integracijskoj ideologiji) spram jugoslavizma (i to na području inicijalnih etapa u razvoju nacionalne svijesti i ideologije), ni M. Gross nije se mogla osloboditi metodičkog dualizma. Raspravljajući o jugoslavenskoj ideologiji i o hrvatskoj nacionalnoj ideji, bila je pod snažnim utjecajem spomenutih radova J. Šidaka i dijelom radova N. Stan-

ćića.¹³ A oni taj problem nisu riješili. Uz to, ona je u svoje radove unijela novu terminologiju, koja, umjesto da riješi problem, unosi nove nejasnoće u istraživanju odnosa hrvatske kulturne i nacionalno-političke individualnosti spram ideje o južnoslavenskoj zajednici. Tako je, raspravljajući o »nacionalno-integracijskoj ideologiji u Hrvata« u XIX. stoljeću, tvrdila da je »jugoslavizam« (kao nacionalno-integracijska ideologija) »bio sastavni dio« u »procesu integracije hrvatske nacije«. Štoviše, smatrala je da je »jugoslavenska ideologija bila hrvatska nacionalno-integracijska ideologija«, da je, prema tome, »na različite načine povezivala hrvatstvo i jugoslavenstvo i bitno pridonosila konstituiranju hrvatske nacije«.

Pritom je objašnjavala da je jugoslavizam u Hrvata bio »nacionalna ideologija«, koja u sebi sadrži »jedinstvo različitosti«. Ali je na kraju zaključila da je jugoslavenska ideologija nakon sloma neoapsolutizma također funkcionirala »kao hrvatska nacionalno-integracijska ideologija sa zadatkom da mobilizira najprije hrvatsku inteligenciju na putu izgradnje moderne hrvatske kulture i državnosti, dakako uvijek s aspekta budućeg sjedinjenja Jugoslavena«.

I tako dalje. A jasno je da na osnovi takvog shvaćanja ne mogu biti izgrađeni ni metodički pristup ni spoznaja zamršenih procesa formiranja malih nacija na prostoru Srednje Europe. Ali, prije našeg zaključka o tome, upoznajmo još jedan primjer u historiografiji.

N. Stančić je, o tome nema spora, svojim radovima bitno utjecao na razvoj naše historiografije i naših spoznaja složenih procesa integracije hrvatske nacije, posebno kada je riječ o hrvatskoj povijesti potkraj XVIII. i na početku XIX. stoljeća. A i njegova razmišljanja o naciji vrijedna su pažnje.

Pa ipak, ni on se nije uspio osloboditi metodičkog dualizma. Raspravljajući o odnosu hrvatske individualnosti i jugoslavizma, slijedio je sve zablude J. Šidaka (o postojanju dviju nacionalnih ideja i svijesti u Hrvata: jugoslavenske i hrvatske). Pritom je prihvatio ne baš sretno izabranu terminologiju M. Gross. Pod utjecajem J. Šidaka — koji je uporno dokazivao da su hrvatski narodnjaci ne samo za ilirizma, nego i nakon 1860. godine, zastupali i jugoslavensku i hrvatsku nacionalnu ideju — N. Stančić je tvrdio da su dalmatinski preporoditelji također zastupali južnoslavensku nacionalnu ideju i nacionalnu svijest. Od brojnih primjera gdje o tome piše, odabrali smo ovaj: »Narodnjački orijentirano građanstvo u gradskom društvu primorske Dalmacije nosilo je sebi teret zasebnog povijesnog razvitka Dalmacije. Premda mu nije bilo strano hrvatsko etničko ime, prisutno u puku, ono još nije bilo spremno da se u proces hrvatske nacionalne integracije uključi pod hrvatskim imenom, te je prihvatilo misao o *južnim Slavenima kao jednoj naciji*. Južnoslavenska nacionalna ideja imala je zadatak da neutralizira dalmatinski partikularizam i slavo-dalmatinsku ideologiju i da omogući napredak procesa hrvatske nacionalne integracije. Južnoslavenska nacionalna integracijska ideologija gradskih narodnjaka u Dalmaciji bila je jedna od varijanata narodnjačke ideologije koja je kao sustav bila najrazrađenija kod štrosmajerovskih narodnjaka u

¹³ N. Stančić, Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (M. Pavlinović i njegov krug), Zagreb 1980.; *isti*, Nacionalna integracijska ideologija dalmatinskih narodnjaka 1860/61. godine, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, sv. 11, Zagreb 1979.; *isti*, Narodni preporod u Dalmaciji, u knjizi: Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, n. dj., 231—250.

banskoj Hrvatskoj. Ona je odigrala ulogu hrvatske nacionalne integracijske ideologije.¹⁴

Međutim, da bi se riješio taj problem, treba razdvojiti ova dva sustava: hrvatstvo (individualne aspekte cjelokupnoga života hrvatske narodne zajednice) od ilirizma i jugoslavizma (kao ideologije), te istražiti temeljne vrijednosti na kojima su zasnovani, i to na razini stvarnosti, ideje i ideologije. I tek zatim istražiti međusobne komunikacije tih dvaju sustava. A to još nije učinjeno, nego se gotovo cijelo stoljeće ponavlja stare zablude.

Kao J. Šidak i M. Gross, i N. Stančić je uvjeren da je hrvatski narodni preporod, na jednoj strani, »odigrao« važnu »ulogu u oblikovanju hrvatske nacije«.¹⁵ Na drugoj strani, još uvijek, kao i ti njegovi profesori, ponavlja da su hrvatski preporoditelji (i to jednako za ilirizma i nakon sloma neoapsolutizma) također zastupali jugoslavensku unitarističku nacionalnu ideju. Štoviše, da su hrvatski preporoditelji tek posredstvom jugoslavenske nacionalne ideje (i ideje o jugoslavenskoj naciji) došli do spoznaje o hrvatskoj naciji. Pa je o tome, raspravljajući o ilirizmu, zaključio: »Ideja o nacionalnom, kulturnom i jezičnom jedinstvu južnih Slavena neprestano se pokazivala u svojoj dvostrukoj funkciji, kao izraz hrvatskih i jugoslavenskih integracijskih tendencija preporodnog pokreta.«¹⁶

Tu »dvostruku funkciju« izmislili su historičari, slabo poznavajući teoriju o narodu, naciji, politici i ideologiji. Stoga, promatrajući povijesno i kritički, mi ideju/program o jugoslavenskoj i/ili južnoslavenskoj naciji u ideologiji hrvatskih preporoditelja ne nalazimo. Nasuprot tome, slijedeći svoje pretkonceptija o južnim Slavenima kao jednoj naciji s jednim književnim jezikom, te da je »prihvaćeno ilirsko ime za taj narod i njegov jezik«.¹⁷

6. Prema svemu što je rečeno, možemo zaključiti da u našoj historiografiji, kada je riječ o hrvatskoj povijesti XIX. stoljeća, još nije uočeno da postoji međusobno povezani: prvo, *hrvatstva*, koje se iskazuje u procesu uzajamne skla narodna zajednica i b) kao izraz pojedinačne i društvene svijesti o toj akcije, nacionalne svijesti, ideologije, tradicije, društva); drugo, *ideje i proustočne Europe unutar kojih se javljaju ideje o slavenstvu, austroslavizmu, ilirizmu i jugoslavizmu*.¹⁸

Još, dakle, nije jasno uočeno da su ta dva sustava i programa temeljena na posve različitim vrijednostima i strukturama. A upravo su njihove različite vene), i na njima formirane različite kulturne i sociopolitičke zajednice, bile

¹⁴ N. Stančić, Narodni preporod u Dalmaciji, n. dj., 238.

¹⁵ N. Stančić, Hrvatski narodni preporod 1790—1848, Zagreb 1985., 2.

¹⁶ Isto djelo, 24.

¹⁷ Isto djelo, 21.

¹⁸ Mi smo o tome pisali u više radova. Usp.: P. Korunić, Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu, n. dj.; isti, Program konfederalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli u XIX. stoljeću, n. dj.; isti, Hrvatska ideja konfederacije u 19. stoljeću, *Lettre internationale*, hrvatsko izdanje, Zagreb 1991., br. 2.

važan *regulativ*, i to ne samo u određenju individualnosti i identiteta hrvatskog naroda nego također u određenju odnosa hrvatske nacije spram svake druge zajednice (etničke, kulturne, političke, državne i nacionalne) na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe.

Da bismo upoznali odnos neke *zajednice* (a ovdje je riječ o hrvatskoj etničkoj/narodnoj zajednici i hrvatskoj naciji) spram njezina *okružja* (spram naroda i nacija na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe), moramo klasificirati i zatim istražiti temeljne strukture i vrijednosti postojećih zajednica (to jest sve one vrijednosti na kojima se formira identitet određene zajednice) i proučiti njihove međusobne komunikacije. Osobito treba istražiti odnos nacije i politike, to jest utjecaj političke akcije, političkog programa i političke zajednice na formiranje hrvatske nacije i ujedinjene države Hrvatske: Trojedne Kraljevine Hrvatske.

Iskazujući sve to ovdje nužno shematski, jer ćemo o tome opširnije raspravljati u posebnoj knjizi o porijeklu hrvatske nacije, upoznajmo temeljne vrijednosti, strukture i načela na kojima su hrvatski preporoditelji za hrvatskoga nacionalnog preporoda (posebno od 1835. do 1848., a naročito 1848.—50. i 1860.—70. godine) izlagali:

- a) program ujedinjene države Hrvatske i integracije hrvatske nacije (tabela br. 1)
- b) ideje i programe formiranja višenacionalne i višekulturne interesne zajednice (tabela br. 2)

Integracija hrvatske nacije — koja nastaje preobrazbom hrvatske etničke/narodne zajednice, i to u tijeku relativno dugotrajnih povijesnih i socijalnih procesa — ostvaruje se u međusobnoj interakciji svih vrijednosti i struktura koje smo naveli u tabeli br. 1.

Prema tome, hrvatska se nacija oblikuje u međusobnoj interakciji ovih vrijednosti: jezičnih, duhovnokulturnih, društvenih, političkih, državnih, pravdnih, socijalno-povijesnih, ekonomskih, ideoloških i rodoslovnih. Hrvatska nacija, dakle (ni na razini zbilje ni na razini ideje nacije), nije određena isključivo kulturnom kategorijom, tobože po uzoru i/ili »modelu« jezične nacije,¹⁹ nego njezin nastanak i razvoj motrimo kao proces u širem sklopu međusobne interakcije. Promatramo li s toga gledišta, jasno je da na integraciju hrvatske nacije, to jest na određenje njezine individualnosti na svim područjima društvenoga života, utječu sve one vrijednosti koje tvore njezin identitet, formiran u relativno dugotrajnom povijesnom razvoju (tabela br. 1). To su:

- a) sve one vrijednosti koje oblikuju jezičnu zajednicu (jezik, pismo, pismenost, jezična tradicija);
- b) sve one vrijednosti i strukture koje oblikuju širu duhovnokulturnu zajednicu hrvatskog naroda (kulturna i duhovna tradicija hrvatskog naroda, spogova književnost, umjetnost, nauka, vjera, običaji, kulturne institucije, spomenici kulture, školstvo);
- c) sve one vrijednosti koje utječu na proces jezične i kulturne homogenizacije (unutar modernizacijskih tokova, te čvršćeg povezivanja periferija i centra);

¹⁹ Usp. navedene radove N. Stančića, bilj. 13.

ZAJEDNICA I DRUŠTVO NA PROSTORU SREDNJE I JUGOISTOČNE EUROPE: DRUŠTVENE PROMJENE I PROCESI U IDEOLOGIJI I POLITICI HRVATSKOGA NACIONALNOG PREPORODA (HRVATSKIH PREPORODITELJA)

Tabela 1.

PROGRAM UJEDINJENE DRŽAVE HRVATSKE I INTEGRACIJE HRVATSKE NACIJE	
Temeljne vrijednosti i strukture	Nacionalno-integracijski procesi
<p>RODOSLOVNE STRUKTURE Šire slavensko porijeklo Hrvatsko etničko porijeklo Krvno srodstvo Slavenski običaji Etnos i etnički identitet: a) širi slavenski b) užii hrvatski</p> <p>DUHOVNE I KULTURNE VRIJEDNOSTI Jezik Književnost Nauka i umjetnost Kultura uopće Tradicija, običaji, vjera Etnički identitet</p> <p>PRAVNE VRIJEDNOSTI I NAČELA Prirodno i narodno pravo Hrvatsko povijesno i državno pravo: državopravna tradicija Međunarodno pravo Međunarodni ugovori Izgradnja pravnog i parlamentarnog su- stava (proces modernizacije)</p> <p>POLITIČKE VRIJEDNOSTI Političke i državne institucije Hrvatski politički program Suvremene političke teorije i ideologije Politička akcija Političke grupe i stranke Politička zajednica Načelo (kon)federalizma</p> <p>DRŽAVNE STRUKTURE Državne/političke strukture Državna i državopravna tradicija (hr- vatska) Program o izgradnji moderne hrvatske nacionalne države</p>	<p>Vjera u praslavensko zajedništvo Prirodna zajednica (nastaje u prirodnim uvjetima rada i društva) Hrvatska etnička i narodna zajednica Uvjerenje da su se Hrvati na ovaj prostor doselili kao organizirani narod</p> <p>Formiranje jezične zajednice Razvoj duhovnokulturne zajednice hrvat- skog naroda (tradicija) Pojava i razvoj individualnosti na područ- ju kulture (neponovljivost) Formiranje kulturne zajednice hrvatskog naroda (nacionalna kultura) Formiranje zasebne etničke, vjerske, na- rodne i kulturne zajednice</p> <p>Prirodno pravo svakog naroda na slobodu, jednakost i samoopredjeljenje Formiranje ujedinjene Hrvatske kao po- vijesne zajednice (tradicija) Proces ujedinjenja hrvatskih pokrajina u novu državu: ujedinjenu državu Hrvat- sku Proces postizanja nezavisnosti i samostal- nosti ujedinjene Hrvatske</p> <p>Javna funkcija povijesnih/političkih insti- tucija: Hrvatski sabor, banska čast, vlad- a, sudstvo, školstvo Formiranje i organizacija hrvatske politič- ke zajednice: ujedinjene države Hrvat- ske Proces formiranja moderne hrvatske nacije Program federacije i konfederacije</p> <p>Svijest o postojanju (samostalne) hrvatske države u srednjem vijeku Proces formiranja moderne ujedinjene dr- žave Hrvatske, koja pretpostavlja: a) udruženje segmenata hrvatskog na- roda u jedan politički narod</p>

Tabela 1. (nastavak)

<p>Razvoj državnih struktura Odnos spram višenacionalne države: federativni i konfederativni sustav</p>	<p>b) ujedinjenje svih hrvatskih pokrajina u novu političku zajednicu (ujedinjenu Hrvatsku) c) pravno određenje političke i državne samostalnosti ujedinjene Hrvatske (konfederativni sustav)</p>
<p>HRVATSKI NACIONALNI PROGRAM Politički zahtjevi: a) za udruženje segmenata hrvatskog naroda u jedan politički narod b) za ujedinjenje hrvatskih pokrajina u jedinstvenu hrvatsku političku zajednicu c) za formiranje nezavisne i samostalne države Hrvatske d) za preuređenje Monarhije u srednjoeuropsku konfederaciju e) za postizanje saveza s južnoslavenskim narodima u Monarhiji</p>	<p>Formiranje i organizacija moderne hrvatske političke zajednice Formiranje i organizacija moderne ujedinjene države Hrvatske Organizacija ujedinjene Hrvatske kao pravne, parlamentarne i demokratske države Formiranje moderne hrvatske nacije (proces integracije hrvatske nacije) Proces ostvarenja političke nezavisnosti i samostalnosti unutar Monarhije: politički i državni suverenitet, dualizam, federalizam i konfederalizam</p>
<p>DRUŠTVO I DRUŠTVENE STRUKTURE Kasnofeudalno društvo Prosvijećeni apsolutizam Modernizacijski društveni procesi (promjene) Moderno građansko društvo</p> <p>IDEOLOGIJA PREPORODA Utjecaji sa Zapada Građanski liberalni sustav Ideja napretka: »razvijanje i usavršavanje» Ideološki sustavi: slavenstvo, austroslavizam, ilirizam, južnoslavenstvo, hrvatstvo</p>	<p>Modernizacijski tokovi i procesi Izgradnja modernoga građanskog i kapitalističkog društva</p> <p>Načelo slobode, jednakosti i ravnopravnosti za sve ljude i narode Proces formiranja demokratske zajednice i slobodnog društva Formiranje pravnog i parlamentarnog sustava Proces formiranja: a) individualne hrvatske narodne zajednice b) šire interesne višenacionalne i više-kulturne zajednice</p>
<p>SOCIOEKONOMSKE STRUKTURE Slobodno tržište Slobodno poduzetništvo Kapitalistička privreda</p>	<p>Ekonomska homogenizacija hrvatske narodne zajednice: Rad i poduzetništvo Razvoj moderne kapitalističke privrede Formiranje interesne zajednice</p>
<p>MEĐUNARODNA ZAJEDNICA Međunarodno pravo Međunarodni ugovori Program o formiranju: a) austrijske federacije b) austrijske konfederacije c) srednjoeuropske konfederacije d) podunavske konfederacije e) južnoslavenske federacije</p>	<p>Integracijski i dezintegracijski procesi na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe Međusobne komunikacije: kulturne, ekonomske, društvene, političke, vjerske, ideološke Procesi/stagnacija formiranja višenacionalne interesne zajednice na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe</p>

Tabela 2.

<p style="text-align: center;">IDEJE I PROGRAMI O FORMIRANJU VIŠENACIONALNE I VIŠEKULTURNE INTERESNE ZAJEDNICE</p>	
<p>Temeljne vrijednosti i načela</p>	<p>Višenacionalna i višekulturna zajednica (na razini ideje, programa, zbilje)</p>
<p>PRAVNE VRIJEDNOSTI I NAČELA Međunarodno pravo Međunarodni ugovori Hrvatsko povijesno pravo Hrvatsko državno pravo Hrvatska državopravna tradicija (kao su- stav) Prirodno i narodno pravo Načelo pravde i pravednosti</p>	<p>Spoznaja da je srednjovjekovna država Hrvatska stupila u savez/konfederaciju s Ugarskom na temelju dvaju ravnopravnih međudržavnih ugovora</p> <p>Spoznaja da je Hrvatska u XVI. stoljeću stupila u savez s Austrijom na temelju dvaju ravnopravnih međudržavnih ugovora</p> <p>Otuda zahtjev, osnovan na pravu, za formiranje ujedinjene države Hrvatske (u XIX. st.) i njezino udruživanje s Ugarskom i Austrijom na temelju novoga međudržavnog ugovora (nova konfederacija)</p>
<p>DRŽAVNE STRUKTURE Postojanje slobodne i nezavisne hrvatske države u srednjem vijeku Kontinuitet hrvatske političke državne i državopravne tradicije Promatrajući pravno, postojanje cjelokupnosti i samostalnosti hrvatske države Razvoj hrvatske državnosti unutar višenacionalne Habsburške Monarhije</p>	<p>Spoznaja i svijest o postojanju samostalne hrvatske države u srednjem vijeku</p> <p>Spoznaja da je Hrvatska, promatrajući pravno, sačuvala svoj državni i državopravni kontinuitet te političku/državnu i teritorijalnu cjelokupnost</p> <p>Svijest o postojanju hrvatskoga srednjovjekovnog naroda, i to kao kompaktne etničke zajednice</p> <p>Sve to utječe na proces formiranja ujedinjene države Hrvatske, i to kao slobodne i nezavisne države unutar višenacionalne Habsburške Monarhije (nove konfederacije)</p>
<p>POLITIČKE VRIJEDNOSTI I NAČELA Federativno načelo Program konfederalizma Odnos države Hrvatske spram višenacionalne zajednice Politička akcija Politički program Političke grupe i stranke</p>	<p>Program o preuređenju Monarhije u srednjoeuropsku konfederaciju, i to unutar demokratskoga, građansko-kapitalističkog, pravnog i parlamentarnog društva</p> <p>Program o udruživanju ujedinjene Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom u politički savez</p> <p>Program o širem političkom savezu s južnim Slavenima izvan Monarhije (unutar srednjoeuropskog/podunavskog konfederativnog sustava)</p>
<p>RODOSLOVNE STRUKTURE Šire slavensko porijeklo Krvno srodstvo (»jedinstvo krvi i jezika«) Slavenski običaji Etnički identitet</p>	<p>Vjera u praslavensko zajedništvo Zajednički slavenski običaji i slavenska mitologija Prirodna praslavenska zajednica Etničko slavensko »srodstvo«</p>

Tabela 2. (nastavak)

<p>DUHOVNE I KULTURNE VRIJEDNOSTI Jezik Književnost Nauka i umjetnost Kultura uopće Običaji, vjera Etnički identitet</p> <p>IDEOLOGIJA: Ilirizam</p> <p>IDEJE I PROGRAMI: Jugoslavizam a) na području kulture (ideje o stvaranju nove kulturne zajednice) b) na području politike (programi o stvaranju nove višenacionalne političke zajednice)</p> <p>POLITIČKI SUSTAVI Austroslavizam Dualizam Federalizam i konfederalizam Trijalizam</p>	<p>Ideologija preporoda: a) Vjera u postojanje slavenskog etničkog »jedinstva« b) Vjera u postojanje ilirskog/južnoslavenskog etničkog »jedinstva« c) Ideja o okupljanju svih južnih Slavena oko jednoga književnog jezika i književnosti d) Ideja o okupljanju svih južnih Slavena unutar nove kulturne zajednice e) Pokušaj/promašaj stvaranja jedinstvene kulturne zajednice svih južnih Slavena</p> <p>Program o prihvaćanju ilirskog imena kao zajedničkog »prezimena« za sve južne Slavene</p> <p>Jasno određenje: a) ideje o kulturnom ilirizmu, tj. o kulturnom udruživanju svih južnih Slavena b) opsega i sadržaja »političkog kroa-tizma«, a to je program ujedinjene Hrvatske</p> <p>Ideja o kulturnom zbližavanju južnih Slavena, putem zajedničkog jezika, književnosti i nauke</p> <p>Program o političkom savezu južnih Slavena: a) o udruživanju Hrvatske, Slovenije i Vojvodine (unutar Monarhije) b) o savezu svih južnih Slavena (u XIX. st. iskazan je samo 1867. godine)</p> <p>Programi o stvaranju višenacionalne i više-kulturne interesne zajednice (unutar demokratskoga i parlamentarnog sustava) na prostoru Srednje Europe, tj. Habsburške Monarhije</p>
---	--

d) sve one vrijednosti koje jasno određuju hrvatsku političku i nacionalnu zajednicu, to jest ujedinjenu državu Hrvatsku (a to je politička, državna i državno-pravna tradicija, etnički i politički teritorij, moderno nacionalno-političko načelo, prirodno i narodno pravo, a posebno hrvatski nacionalno-politički program i politička akcija u tom cilju);

e) sve one vrijednosti koje utječu na političku homogenizaciju, i to 1) udruživanjem segmenata hrvatskog naroda u jedan politički narod i 2) ujedinjenjem hrvatskih pokrajina u ujedinjenu državu Hrvatsku (a to je politička akcija, politički program, političke institucije, izgradnja političkog sustava, političke stranke);

f) sve one vrijednosti i strukture koje određuju hrvatski etnički i politički teritorij;

g) sve one vrijednosti i strukture koje oblikuju posebno društvo i društvene odnose unutar hrvatske narodne zajednice;

h) sve one vrijednosti koje održavaju i štite politički i državni suverenitet ujedinjene države Hrvatske (hrvatska državopravna tradicija, međunarodno pravo, međunarodni ugovori);

i) sve one vrijednosti i strukture koje oblikuju društveni i politički poredak;

j) sve one vrijednosti koje zajedno oblikuju hrvatsku naciju kao povijesnu zajednicu zasnovanu na skupnim institucijama i vrijednostima vlastite kulturne, političke, državne i državopravne tradicije, ali u međusobnoj socijalnoj interakciji te unutar modernizacijskih tokova na koje posebno utječu građansko društvo i kapitalistička privreda (ekonomska homogenizacija).

Kako vidimo, hrvatska nacija nastaje u zamršenim procesima socijalnih interakcija. Zato njezinu individualnost (čak ni na razini nacionalnog načela) nije mogao odrediti ideološki podsustav ilirizma i/ili jugoslavizma, koji su u XIX. stoljeću najčešće bili deklarativnog karaktera.

Iz toga slijedi zaključak da je na proces integracije hrvatske nacije (jednako na razini zbilje i na razini ideje i načela nacije i nacionalne ideologije) ponajprije utjecao cjelokupan vrijednosni sustav iz tabele br. 1. Na tom vrijednosnom sustavu hrvatski je narod zasnivao svoju kulturnu i političku individualnost i cjelokupan javni identitet.

Na drugoj strani, vrijednosti i načela iz tabele br. 2, kako vidimo, ukoliko se ne dodiruju s vrijednostima iz tabele br. 1, ne određuju identitet i individualnost hrvatske nacije; ali su te vrijednosti veoma važne za određenje njezina okružja na cjelokupnom prostoru Srednje i Jugoistočne Europe. Pritom su načelo federalizma i program konfederalizma (a napose međunarodno pravo i međunarodni ugovori, i s tim u vezi hrvatska državopravna tradicija), i to unutar sustava Habsburške Monarhije, bitno određivali političku/državnu zajednicu hrvatskog naroda — i time bitno utjecali na političku i nacionalnu homogenizaciju: na integraciju hrvatske nacije. A sve to upućuje na zaključak da *jugoslavizam* (svi njegovi oblici i sadržaji koji su iskazani u hrvatskoj politici) — ni na razini socijalnih/povijesnih procesa, dakle ni na razini zbilje, ni ideologije, ni ideje nacije, ni etničkog identiteta — nije u Hrvata određivao ni nacionalnu svijest ni nacionalni identitet.

S tim u vezi možemo dalje zaključiti:

Prvo, da hrvatska nacija (promatramo li njezine nacionalno-integracijske procese na razini reda događaja/zbilje te reda ideje/ideologije i/ili reda etničkog identiteta) nipošto nije nastala i razvijala se tobože isključivo kao takozvana »jezična nacija«, kako se to u historiografiji pokušava dokazati.²⁰ Jer, niti je *etnos* (pa ni etnička zajednica, ni narod, ni nacija, ni etnički identitet) isključivo jezično-kulturna kategorija, niti su hrvatski preporoditelji uzimali samo jezik i kulturu za određenje hrvatskog naroda i nacije.²¹ Hrvatska je nacija, u to nema sumnje, nastala u procesu međusobnih interakcija socijalnih i povijesnih vrijednosti, koje su bitno odredile njezinu individualnost spram svake druge zajednice na cjelokupnu prostoru Srednje i Jugoistočne Europe. Drugo, da hrvatska nacija nije nastala samo kao *prirodna zajednica* (koju

²⁰ Usp. navedene radove N. Stančića, bilj. 13.

²¹ Usp. P. Korunić, Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu, n. dj.

određuju prirodni uvjeti rada i društva i rodoslovne strukture, to jest neodređeno praslavensko zajedništvo i/ili neodređeni slavenski etnički identitet) već se ona, u tijeku modernizacijskih procesa, prije svega formirala kao povijesna zajednica, i to na skupnim institucijama vlastite *povijesne zajednice*. Drugim riječima, hrvatska se nacija formirala na vlastitoj kulturnoj, političkoj, državnoj i državnopravnoj tradiciji. Posve je jasno da u tome (u formiranju hrvatske nacije) ni slavenstvo, ni ilirizam, ni jugoslavizam nisu imali neku važniju ulogu, osim sporedne, čak ni za određenje nekoga konkretnog (makar teorijskog) etničkog identiteta. Ilirizam i jugoslavizam bili su deklarativnog idejnog značenja, iskazani s pomoću ideje o još-ne-postojećoj zajednici. Naprotiv, *hrvatstvo* (kao nacionalno načelo, kao zajednica i sustav) bilo je izraz postojanja hrvatske narodne zajednice kao zbilje.

Bez svake sumnje, hrvatski preporoditelji nikako nisu mogli polaziti najprije od takozvane ilirsko-južnoslavenske nacionalne ideje, a tek zatim, tobože putem te opće etničko-nacionalne identifikacije, doći do hrvatske nacionalne svijesti. Time su historičari, uistinu, okrenuli red zbilje i događaja. Jer je *hrvatstvo* (iskazano s pomoću hrvatskoga etničkog identiteta, hrvatske etničke i narodne zajednice, te hrvatskoga etničkog i političkog teritorija, a napose s pomoću vlastite kulturne, političke i državnopravne tradicije, čega su hrvatski preporoditelji uvijek bili svjesni) bilo nešto posve realno i zbiljsko. Naprotiv, ilirizam i jugoslavizam (promatramo li ih na razini zajednice i/ili etničkog identiteta), kako je rečeno, tvorili su samo iluziju, to jest sustav ideja o još-ne-postojećoj zajednici. Uz to, ne treba smetnuti s uma činjenicu da tu ideju zajedništva (iskazanu putem ideje ilirstva i južnoslavenstva) nisu prihvaćali ni Srbi ni Slovenci, bar ne u većem broju, čega su Hrvati bili svjesni.

III.

»Država je racionalna i umna (moralna) organizacija zajednice; njoj se ne može postaviti drugi cilj do da traje kao svjesna organizacija povijesne zajednice čija je ona organizacija i koja je samo u tom obliku organizacije to što jest.«

Eric Weil, Philosophie politique

Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49. godine. U prilogu ove rasprave objavljujemo »Osnovu zakona o odnošenju trojedne kraljevine prema monarkiji austrijskoj«, koju je na početku 1849. godine izradio »Veliki državni odbor« Hrvatskog sabora. Taj je dokument, bez naznake godine, sačuvan u ostavštini I. Mažuranića.²² Inače je ta »Osnova«, s više ispuštenih dijelova teksta, 1849. godine objavljena u *Novinama dalm.-horv.-slavonskim*.²³ Iste je godine također objavljena kao poseban letak, ali s istim ispuštenim dijelovima teksta. Napokon je tu »Osnovu« objavio S. Pejaković 1861.

²² Ostavština I. Mažuranića, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, R 5848, br. 13.

²³ *Novine dalm.-horv.-slavonske* 50, 26. travnja 1849.

godine na njemačkom jeziku.²⁴ Ipak je najpotpuniji dokument ovaj izvorni, koji ovdje objavljujemo. A riječ je o najcjelovitijem hrvatskom nacionalnom i političkom programu.

Taj je nacrt zakona o odnosu hrvatske Trojedne Kraljevine prema cjelokupnoj Monarhiji, koji ujedno sadrži sve temeljne odrednice hrvatske politike u razdoblju 1848.—1850., osnovan na odlukama Hrvatskog sabora 1848. koje je izrazio u svome Zakonskom čl. XI. i u »Predstavci« kojom se Sabor 10. lipnja 1848. godine obratio kralju. A svi su ti dokumenti (»Osnova zakona«, Zak. čl. XI., i »Predstavka« vladaru) sukladni »Memorandumu« što su ga saborski »Veliki državni odbor« odnosno Bansko vijeće uputili austrijskoj vladi potkraj 1848. godine, i u kojem su izrazili svoje viđenje državnopravnih odnosa u Monarhiji. Taj je »Memorandum« na početku 1849. godine objavio list *Agramer Zeitung*²⁵ a zatim ga je 1861. godine objavio S. Pejaković.²⁶ Već je suvremeni tisak — osobito list *Slavische Zentralblätter*, koji je odlučno zastupao politiku austroslavizma i federalizma — taj »Memorandum« ocijenio kao »tekst koji zavređuje da bude u mnogo čemu pribrojen najznačajnijim historijskim dokumentima austrijskih anala.«²⁷ A riječ je, kako ćemo vidjeti, o izrazito konfederalnom programu. Taj je konfederalni sustav pretpostavljao osnivanje samostalnih država, među kojima bi bila i država Hrvatska kao konfederalna jedinica.

Budući da je riječ o dokumentima izuzetno važnim za bolje poznavanje hrvatskoga nacionalnog i političkog programa iz razdoblja 1848/49., na kojem se zasnivala cjelokupna hrvatska nacionalna politika u drugoj polovici XIX. stoljeća, mi ih ovdje zajedno objavljujemo i analiziramo. No, da bismo bolje upoznali njihovo izvorište, objavljujemo također »Želje naroda« i »Zahtjevanje naroda«, iz prvih dana revolucije.

1. Ako želimo raspravljati o integraciji *hrvatske nacije* i formiranju *hrvatske političke zajednice*, to jest ujedinjene države Hrvatske, treba, kako vidimo, uočiti da na njihovo oblikovanje utječu brojne vrijednosti i strukture, osobito duhovnokulturne, političke, ekonomske, pravne i društvene. Ali je pritom svakako potrebno naznačiti također važnost *sustava politike* i svih njezinih podstruktura: političke akcije, političke organizacije zajednice, političkog programa i formiranja državne zajednice.

A formiranje hrvatske političke/državne zajednice, jasno iskazane u hrvatskom nacionalnom i političkom programu 1848/49. godine o kojemu je ovdje riječ, pretpostavlja: 1) udruženje segmenata hrvatskog naroda u jedan politički narod, i to unutar jedne cjelovite hrvatske političke zajednice; 2) ujedinjenje svih hrvatskih pokrajina u jedinstvenu/ujedinjenu državu Hrvatsku (hrvatsku Trojednu Kraljevinu, Kraljevinu Hrvatsku, Königreich Kroatien, dreieinige Königreich Kroatien). A to su najvažnije odrednice koje su donule do političke homogenizacije hrvatske nacije. Time prihvaćamo znanstvenu misao da nacija nije potpuno oblikovana ako je dana samo na razini du-

²⁴ S. Pejaković, Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1848, Wien 1861., 166—170.

²⁵ *Agramer Zeitung* 1, 2. siječnja 1849.

²⁶ S. Pejaković, Aktenstücke zur Geschichte, n. dj., 148—153.

²⁷ *Slavische Zentralblätter*, 17. siječnja 1849.

hovnokulturnog zajedništva i jezika. Nacija se, prema tome, integrira ne samo putem kulturne, već također društvene, ekonomske i političke homogenizacije.

Neosporno je, dakle, da je *politički sustav* (promatrajući ga unutar modernizacijskih i socijalnih procesa) bio veoma važan u određenju i razvoju individualnosti hrvatske nacije i hrvatske političke zajednice, a osobito njegovi podsustavi: političke ideje, suvremena politička načela, političke teorije i ideologije, načelo federalizma i program konfederalizma, ideja nacije kao političke zajednice, te politički program i, s tim u vezi, politička akcija s ciljem stvaranja *hrvatske nacionalne i političke zajednice*.

Imajući zacijelo to na umu, M. Gross je ispravno uočila da se »proces integracije određene nacije može u načelu smatrati dovršenim kada se ona konstituirala kao politička zajednica«²⁸ dakako, uz postizanje ekonomske i kulturne homogenizacije. A to je ona teza, izrečena davno u znanosti, prema kojoj političke vrijednosti i načela (što se pripisuju naciji, i bitno određuju njezin identitet) mijenjaju narod u *političku zajednicu* i zatim u naciju.

Neosporno je i to da je taj politički sustav, iskazan u hrvatskom nacionalno-političkom programu već u početku, bio ključni regulativ ne samo određenja identiteta hrvatske nacije, već također određenja njezine individualnosti spram bilo koje druge političke zajednice i bilo kojega drugog naroda. Jer su hrvatski preporoditelji — još za ilirizma, a zatim napose 1848/49. godine — u hrvatskom nacionalnom i političkom programu posve jasno izrazili nacionalnu i političku individualnost hrvatskog naroda i njegovu političku zajednicu (Trojednu Kraljevinu Hrvatsku) kao nacionalnu državu, koju su zasniivali na vlastitoj povijesnoj zajednici: na hrvatskoj političkoj, državnoj i državnopravnoj tradiciji. Prema tome, oni su, u sklopu političke akcije za ostvarenje toga političkog i socijalnog programa, svoju mobilizacijsku djelatnost usmjerivali prema stvaranju hrvatske nacionalne buržoasko-demokratske političke zajednice: ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske, i to kao samostalne i nezavisne države unutar srednjoeuropske/austrijske konfederacije.

2. Ako promatramo sa stajališta nastanka hrvatskoga nacionalno-političkog programa i zahtjeva za formiranje hrvatske političke zajednice (ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske), i ujedno s gledišta ideje nacije, zamijetit ćemo da su već hrvatski preporoditelji ilirci hrvatsku nacionalnu politiku i političku djelatnost temeljili: 1) na hrvatskom povijesnom i državnom pravu te hrvatskoj državnopravnoj tradiciji (»na domaćim municipalnim starim hrvatskim pravima«); 2) na ugarskoj konstituciji, to jest ustavnosti (»na konstitucionalnom ugarskom pravu«); 3) na suvremenim političkim načelima, kao što su prirodno i narodno pravo, načelo slobode i jednakosti, pravo na samoopredjeljenje; 4) na politici federalizma i konfederalizma.

A ta su politička načela — uz političku akciju, čiji je cilj bio ostvarenje hrvatskoga nacionalno-političkog programa — bitno utjecala na političku homogenizaciju i integraciju hrvatske nacije. Pod pojmom »ugarske konstitucije« hrvatski su preporoditelji mislili na osnovni državni zakon, na ustav, unutar kojega su se stranački organizirali i borili za ostvarenje socijalnog programa (prije svega za promjenu društvenoga i državnopravnog sustava, to jest za formiranje moderne parlamentarne demokratske višenacionalne države i mo-

²⁸ M. Gross, O integraciji hrvatske nacije, n. dj., 181.

dernoga demokratskog građanskog društva) i hrvatskoga nacionalno-političkog programa, čiji je cilj bio: udruživanje segmenata hrvatskog naroda u jedinstvenu sociopravnu cjelovitu političku zajednicu (u sociopravni cjelovit politički narod) i stvaranje jedinstvene ujedinjene države Hrvatske, to jest Trojedne Kraljevine Hrvatske, ujedinjenjem svih hrvatskih pokrajina. U državopravnom pogledu, imajući na umu cjelokupnost i pravnu/političku samostalnost Kraljevine Hrvatske, uvijek su spominjali municipalna prava hrvatske države (»domaće municipalne stare horvatske pravice«).²⁹

3. Već je Hrvatski sabor 1830. godine čvrsto stao na obranu hrvatskih municipalnih prava, koja su Trojednoj Kraljevini Hrvatskoj, u odnosu prema Kraljevini Ugarskoj, osiguravala političku slobodu, teritorijalnu cjelokupnost i pravnu/političku samostalnost. A iste je godine J. Kušević u svome spisu *De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* izložio »prava«, to jest osnovne vrijednosti hrvatskoga povijesnog i državnog prava, koja Kraljevini Hrvatskoj osiguravaju teritorijalnu cjelokupnost i poseban državopravni/politički položaj u sklopu zemalja krune sv. Stjepana. Time je Kušević još 1830. godine pokazao — u čemu su ga zatim slijedili svi hrvatski preporoditelji — da ujedinjena Trojedna Kraljevina Hrvatska (kao moderna cjelovita i samostalna država) treba da se osnuje na organskom skupu institucija vlastite povijesne zajednice: na vlastitoj političkoj, državnoj, državopravnoj i kulturnoj tradiciji.³⁰

Polazeći od toga jasnog određenja hrvatske političke i državne zajednice — i od jasnog određenja njezine unutrašnje upravne, sudske i kulturne organizacije i samostalnosti, temeljene na iura municipalia — J. Drašković je zatim 1832. godine u svojoj *Disertaciji* zahtijevao poseban državopravni (to jest pravni i politički) položaj i teritorijalnu/političku cjelokupnost hrvatske države (Trojedne Kraljevine Hrvatske). Pritom je tvrdio da Trojedna Kraljevina Hrvatska nije »osvojena i pridobijena«, nego da je »udružena« s Kraljevinom Ugarskom u obliku konfederacije, i to putem dvaju ravnopravnih međudržavnih ugovora.³¹

²⁹ Usp. J. Šidak i ostali, Hrvatski narodni preporod — ilirski pokret, Zagreb 1988., i osnovnu literaturu navedenu u tom djelu; P. Korunić, Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu, n. dj.; T. Smičiklas, Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790. do 1835., Rad JAZU, sv. 80; P. Kukakovski, Ilirizam, Varšava 1894.; Đ. Šurmin, Hrvatski preporod I—II, Zagreb 1903.—1904.; F. Šišić, Hrvatska povijest, od godine 1790. do 1847., n. dj.; R. Horvat, Najnovije doba hrvatske povijesti, Zagreb 1906.; F. Šišić, Biskup Štrosmajer i južnoslavenska misao, I, Beograd 1922.; F. Fancev, Uvod u dokumente za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda, Grada za povijest književnosti hrvatske, knj. XII, Zagreb 1933.; isti, Hrvatski ilirski preporod jest naš autohton pokret, *Hrvatsko kolo* 16, Zagreb 1935.; isti, Ilirstvo u hrvatskom preporodu, *Ljetopis JAZU* 49, Zagreb 1937.; S. Ježić, Ilirska antologija, Zagreb 1934.; A. Barac, Književnost ilirizma, Zagreb 1954.; V. Bogdanov, Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, Zagreb 1958.; radove J. Šidaka u knjigama: Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća, n. dj., i Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49, n. dj.; I. I. Leščilovska, Ilirizam, Moskva 1963.; 130-godišnjica Hrvatskog narodnog preporoda, *Kolo* 8/9/10, Zagreb 1966.; M. Živančević, Ilirizam, Povijest hrvatske književnosti, knj. 4, Zagreb 1975.

³⁰ Usp.: (J. Kušević), *De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, Zagreb 1830., u knjizi: F. Fancev, Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda, n. dj.

³¹ Usp. J. Drašković, Disertacija iliti razgovor, darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših, za buduću Dietu ugarsku odaslanem, držan po jednom starom domorodcu Kraljevinah ovih, Karlovac 1832, u knjizi: F. Fancev, Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda, n. dj.

4. Isto shvaćanje zastupali su zatim hrvatski preporoditelji ilirci. Težili su da ponovo osnuju ujedinjenu Trojednu Kraljevinu Hrvatsku, to jest politički i teritorijalno cjelovitu hrvatsku državu, i to kao slobodnu i politički nezavisnu nacionalno organiziranu povijesnu zajednicu. Oslanjajući se na hrvatsko municipalno pravo, koje je Kraljevini Hrvatskoj osiguravalo teritorijalnu cjelovitost i političku samostalnost — prihvaćajući uz to suvremena načela o prirodnom pravu naroda na slobodu, jednakost i ravnopravnost — oni su započeli sustavno organiziranje cjelokupnoga javnog života hrvatske narodne/nacionalne zajednice. Krajnji cilj njihove političke akcije bio je stvaranje moderne narodne države: formiranje kulturne, političke, državne i ekonomske hrvatske nacionalne zajednice.³² Bio je to osnovni politički program, koji su, uz neznatne razlike, zastupale sve hrvatske političke stranke u XIX. stoljeću.

Organizirajući se postupno u modernu političku stranku, hrvatski su preporoditelji za hrvatskoga nacionalnog preporoda (tzv. ilirskog pokreta) — a pod utjecajem europskog racionalizma, prosvjetiteljstva, romantizma, liberalizma i pokreta za narodno ujedinjenje — izgradili složen ideološki sustav, o tome nema spora, izložili hrvatski nacionalno-politički program, koji je posve jasno odredio individualnost hrvatske nacije i hrvatske političke zajednice. Nadalje, oslanjajući se, s gledišta politike (političke akcije, političkog programa i izgradnje političke zajednice), na hrvatsku političku i državnu tradiciju, nastojali su unutar »ugarske Ilirije« stvoriti hrvatsku nacionalnu i političku zajednicu (ujedinjenu Trojednu Kraljevinu Hrvatsku) i hrvatsku nacionalnu kulturu. A taj je program, kako smo se osvjedočili, zasnovan na *iura municipalia*. Bio je to, dakako, poziv na političku akciju u cilju udruživanja segmenata hrvatskog naroda, za formiranje hrvatske nacije i ponovno osnivanje cjelovite države Hrvatske.

Međutim, za našu daljnju raspravu o odnosu hrvatske narodne/nacionalne i političke individualnosti spram 1) višenacionalnog federativnog sustava unutar Monarhije i 2) ideje o ilirsko-južnoslavenskoj kulturnoj zajednici, valja naglasiti da stav hrvatskih preporoditelja o postojanju hrvatskoga kulturnog i narodnog/nacionalnog identiteta, s gledišta određenja individualnosti narodne zajednice, nije suprotan njihovoj pretpostavci o postojanju jezične i etničke srodnosti slavenskih naroda na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe. Jer, iako su zastupali mišljenje da jezik (kao duhovnokulturna vrijednost) bitno utječe na razvoj narodnosti, ipak su bili svjesni činjenice, kako vidimo iz tabele br. 1, da stvaranje narodne/nacionalne individualnosti hrvatskog naroda uvjetuje cjelokupnost njegove duhovnokulturne i političke tradicije, a osobito državopravni kontinuitet.³³

Prema njihovu učenju, svaki narod, bez obzira na veličinu, porijeklo i političku (ne)zavisnost — a polazeći od načela prirodnog prava na slobodu, jednakost i samoopredjeljenje — treba da se »na vlastitom narodnom temelju razvija«. A u višenacionalnoj i višekulturnoj državi, posve razumljivo, to se može postići samo putem ugovornog saveza, koji bi, dakako, nastao sklapanjem

³² Usp. P. Korunić, Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu, n. dj.; J. Šidak i ostali, Hrvatski narodni preporod — ilirski pokret, n. dj.

³³ O svemu tome usp. P. Korunić, Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu, n. dj.

njem međudržavnih ugovora ravnopravnih članica: »polag ugovorah međusobno postojećih narodah, koji bi darove narodnosti svoje zadržali«.

To znači, promatramo li s gledišta organizacije složene, višenacionalne političke zajednice, da bi u toj zajedničkoj državi samo savezna konfederalna zajednica, koja bi nastala na osnovi ravnopravnih međudržavnih ugovora, omogućila da se održi kulturni i politički narodni/nacionalni identitet. Taj su stav hrvatski preporoditelji isticali nasuprot Mađarima, koji su zagovarali koncepciju o postojanju samo jednoga političkog naroda unutar ugarske krune, i to mađarskog (»jedan jedini puk, u jednoj jedinjoj državi«). A takva mađarska politika, upozoravali su hrvatski preporoditelji još 1842. godine, mogla bi »bunu narodnu prouzročiti«. ³⁴

Hrvatski su preporoditelji svakako već za hrvatskoga nacionalnog preporoda (tzv. ilirskog pokreta) — polazeći od kulturnog, političkog i narodnog/nacionalnog identiteta kao najviše vrijednosti svakog naroda — isticali pravo hrvatskog naroda na očuvanje narodne/nacionalne i političke individualnosti i zahtijevali njegovo oslobođenje od mađarske (ali i svake druge) hegemonije. Pa su zastupali mišljenje da u višenacionalnoj državi, kao što je Habsburška Monarhija, moraju živjeti višekulturne narodne zajednice. Po svemu sudeći, smatrali su da takva višenacionalna država mora počivati na kulturnom, političkom i nacionalnom pluralizmu. Tu su koncepciju osobito razvili za revolucionarnih previranja 1848.—1850. godine. A ona je potpuno odredila individualnost hrvatske nacije.

Ideju pak o ilirsko-južnoslavenskoj kulturnoj zajednici hrvatski su preporoditelji također zasnivali na kulturnom, političkom i narodnom/nacionalnom pluralizmu. Osobito se to pokazalo 1848. godine. ³⁵

5. Ako, dakle, njihova nastojanja promatramo sa stajališta političke ideologije i političke akcije — pri čemu su jasno izražavali zahtjev za udruživanje segmenta hrvatskog naroda u jedinstvenu/cjelovitu modernu nacionalnu i političku zajednicu i formiranje ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske — lako ćemo zamijetiti da su hrvatski preporoditelji/ilirci 1) razlikovali kulturnu od političke djelatnosti, odnosno kulturnu od političke zajednice, iako su bili svjesni njihove uzajamnosti i ovisnosti, i 2) da su već za ilirskog pokreta na različitim vrijednostima i načelima zasnivali a) hrvatski nacionalno-politički program i b) program formiranja višenacionalnih zajednica na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe.

U skladu s tim uredništvo je *Ilirskih narodnih novina* pisalo da su hrvatski preporoditelji »na polju narodnosti i literature tako zvani Iliri«, ali »u krugu političkoga života, to jest: u obziru konstitucije i municipalnosti jedini pravi, čisti i iskreni Hrvati«. ³⁶ Prema tome, na municipalnom pravu (kao »starim hrvatskim pravicama«) oni su zasnivali i branili pravo na narodni jezik, hrvatsko ime, narodnost i političku slobodu te organizaciju hrvatske narodne zajednice. Zahtjev za formiranje hrvatske države (ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske), kao uvjet svih modernizacijskih tokova i procesa, zasnivali

³⁴ *Ilirske narodne novine* 44, 1. lipnja 1842., 173.

³⁵ Usp. o tome P. Korunić, Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu, n. dj., i radove J. Sidaka, Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49, n. dj.

³⁶ *Ilirske narodne novine* 49, 18. lipnja 1842., 193.

su, dakle, na municipalnom pravu: na hrvatskome povijesnom i državnom pravu, te na državnopravnoj tradiciji.

Želimo li upoznati nastanak i razvoj hrvatskoga nacionalno-političkog programa, njegove početke možemo naći u suprotstavljanju hrvatskih preporoditelja mađarskom nacionalizmu i, s tim u vezi, određenju kulturne i političke individualnosti hrvatske narodne zajednice. Pritom su, braneći municipalna prava hrvatskog naroda (i time određujući njegov politički i državni identitet), već od početka dokazivali »slobodu i nezavisnost hrvatsku« te »različitost kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije od pokrajina mađarskih«. Dokazivali su, dakle, da su ujedinjena Trojedna Kraljevina Hrvatska i hrvatski narod slobodni i nezavisni, što im, promatrajući pravno, osigurava hrvatsko municipalno pravo.³⁷ Slijedeći taj stav, isticali su da je Trojedna Kraljevina Hrvatska »tako slobodna kao što je i različita od ugarske pokrajine«, i »što se slobode i uzajamne zavisnosti među kraljevinom Ugarskom i Trojednom kraljevinom tiče — nikakove ovdje razlike nema«. ³⁸ Određujući time političku i državnu individualnost hrvatske narodne zajednice, dokazivali su nadalje da je ujedinjena Kraljevina Hrvatska (»naša domovina«, Trojednica) u svakom pogledu *Regnum*: da je »svakako distinctum corpus« i da je Hrvatski sabor »obćenito zakonodavno tijelo«, ³⁹ koje, dakako, treba da hrvatskoj političkoj i državnoj zajednici (to jest hrvatskoj naciji) omogući jedinstvo, političku moć i samostalnost.

6. Na tim načelima — na kojima su zasnivali teritorijalnu cjelokupnost i političku/pravnu samostalnost Trojedne Kraljevine Hrvatske, i to kao organizaciju vlastite povijesne zajednice (dakle, svakako na temeljima hrvatske kulturne, političke, državne i državnopravne tradicije), koja bi kao slobodna država bila sposobna donositi samostalne odluke i upravljati svojom sudbom — hrvatski su preporoditelji ilirci temeljili hrvatski nacionalni i politički program. A izložili su ga u mnogim političkim spisima, osobito 1842. godine. No, najsajetije ga je izrazio D. Rakovac ovim riječima: »Šta mi hoćemo? Mi hoćemo: 1. Da imamo narodni naš jezik, kog nam je ista narav dala. Znamo mi da sa smertju narodnog jezika i narod isti umire. 2. Da imamo narodnu našu literaturu; jerbo bez narodne literature i isti jezik propasti mora. 3. Da naš narod naš prosvětimo, što je jedino u narodnom jeziku moguće. Tuđi jezici su samo pismene ljude prosvětiti, ali nikada čitav narod. 4. Da naša pismena sačuvamo naša *municipalna prava*; ona bo su temelj našega *političkoga bića*. 5. Da i odsad kao i dosad budemo bratja Magjarah pod konštituciom ugarskom.«⁴⁰

Spis D. Rakovca, u kojemu je sažeo hrvatske nacionalne i političke zahtjeve, jedan je od najvažnijih programatskih tekstova hrvatskih preporoditelja, koji su se pozivali na nj kao općepriznati program. A u njemu je Rakovac izložio: 1) hrvatski nacionalno-politički program i 2) ideju o »duševnom sjedinjenju«, to jest o kulturnom zblizavanju (»po jeziku i literaturi«) slavenskih naroda na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe.

³⁷ Usp. *Ilirske narodne novine* 61, 30. srpnja 1842., 242—243.

³⁸ *Ilirske narodne novine* 62, 2. kolovoza 1842., 247.

³⁹ *Ilirske narodne novine* 75, 17. rujna 1842., 299.

⁴⁰ D. Rakovac, Mali katekizam za velike ljude, Zagreb 1842.

Ako pažljivo proučimo taj hrvatski nacionalni i politički program, koji donosi Rakovac, zamijetit ćemo da se prve tri točke dodiruju sa zahtjevom za stvaranje duhovnokulturne zajednice, koje se odnosi a) na hrvatsku nacionalnu zajednicu i b) na ideju o kulturnom zbližavanju slavenskih naroda na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe. Tu povezanost lakše ćemo razumjeti ako se prisjetimo 1) da su hrvatski preporoditelji *kulturu* uopće shvaćali kao univerzalnu/internacionalnu vrijednost i da je nisu izjednačivali isključivo s nacijom; 2) da su, stoga, vidjeli mogućnost širega kulturnog zbližavanja srodnih slavenskih naroda; 3) da je u svemu tome, prije svega, sadržan poziv na akciju za stvaranje moderne duhovnokulturne hrvatske nacionalne zajednice. Imajući to na umu, lako ćemo uočiti da su ostale dvije točke u tom programu, zajedno s prethodnima, temelj hrvatskoga kulturnog i nacionalno-političkog programa.

Nije teško uočiti da Rakovac u navedenih pet točaka programa ne spominje *ilirsko ime*. Polazeći od težnje hrvatskih preporoditelja za postizanjem individualne kulture, to jest individualne hrvatske duhovnokulturne zajednice — kao osnovnog zaloga slobode, narodnog/nacionalnog identiteta i nezavisnosti — Rakovac je, pozivajući se na prirodno pravo, naveo da Hrvati žele zadržati »narodni naš jezik«: uvesti ga, u svakom pogledu, u javnu upotrebu. Jer, svjedoči on, oni znaju da je »narodni jezik« osnovni zalag narodne samostalnosti, njegova identiteta i individualnosti (»znamo mi da sa smrću narodnog jezika i narod isti umire«). U vezi s tim, a prije svega sa stvaranjem hrvatske moderne kulturne zajednice, Rakovac ističe potrebu razvoja hrvatske nacionalne književnosti i kulture uopće (»narodne naše literature«). Bili su svjesni da »bez narodne literature i isti jezik propasti mora«. Bio je to poziv na akciju i mobilizaciju u cilju duhovnokulturne homogenizacije hrvatske nacije.

U trećoj točki nalazimo demokratsko načelo, koje ima istaknuto mjesto u njihovoj ideologiji. Hrvatski su preporoditelji ideju o »narodnoj prosvjeti« zasnivali također na prirodnom pravu.⁴¹ Prema njihovu učenju, izvor i nosilac »narodne prosvjete« jest narod (to jest širi slojevi puka/plebsa), i u razini njegove prosvjete i kulture zapravo je doseg postignute civilizacije i slobode svake narodne zajednice. Zbog toga su zahtijevali da »narodna prosvjeta« obuhvati čitav narod: sve njegove društvene strukture. A kako su smatrali da »narodni jezik« bitno utječe na stvaranje »narodnog jedinstva« (to jest na udruživanje svih segmenata hrvatskoga naroda u jedinstvenu duhovnokulturnu narodnu/nacionalnu zajednicu), hrvatski su preporoditelji težili usavršavanju hrvatskoga književnog jezika i razvoju književnosti i nauke. Drugim riječima, držali su da *narodni jezik* utječe na razvoj »narodne prosvjete« i time na daljnji razvoj kulturne zajednice. A jedno i drugo, kao kulturne vrijednosti, potiču udruživanje segmenata naroda u homogenu modernu narodnu zajednicu, kao jedinstvenu i neponovljivu cjelinu. Time je *kultura* u ideologiji i političkoj teoriji hrvatskoga nacionalnog preporoda imala veliko značenje. Prema njihovu shvaćanju, »narodnom prosvjetom« postiže se sloboda i ujedno uzdiže dostojanstvo osobe/pojedinca i cjelokupnog naroda. Onaj tko je jednom osjetio »dostojanstvo u sebi« i »očutio narodnost svoju«, protivnik je despotizma i hegemonije; stoga su vjerovali da je »narodna pro-

⁴¹ O odnosu povijesnog i prirodnog prava u hrvatskoj politici usp. P. Korumić, Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu, n. dj.

svjeta« izvor slobode, na kojoj narod također zasniva pravo na individualnost i nezavisnost. Otuda, naravno, potječe težnja ne samo za stvaranjem vlastite kulturne zajednice, nego također za političkom samostalnošću naroda.

Tu težnju za političkom samostalnošću hrvatskog naroda izložio je Rakovac u četvrtoj točki navedenog programa, u kojoj je naveo da Hrvati žele sačuvati »neoskvèrnuta« (to jest u potpunosti) »municipalna prava« hrvatskog naroda, jer su ona »temelj našega političkog bića«. A to znači da se na hrvatskom »municipalnom pravu« zasniva politički program stvaranja slobodne, nezavisne i samostalne teritorijalno ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske. Tu, dakle, političku zajednicu (ujedinjenu Kraljevinu Hrvatsku) oni su zasnivali na *iura municipalia*: »Samostalnost horvatsko-slavonsko-dalmatinske kraljevine stoji u njezinih municipalnih pravih, pa tko joj ovo podkopava on ruši njezinu samostalnost.«⁴²

Prema tome, *iura municipalia* sadržavala su, kako je rečeno, organski skup institucija hrvatske povijesne zajednice. A na njima su hrvatski preporoditelji temeljili zahtjev za formiranje samostalne i nezavisne ujedinjene države Hrvatske (Trojedne Kraljevine Hrvatske). Zahtijevali su njezin poseban/individualni politički i državopravni položaj unutar zajedničke ugarske konstytucije. Taj je politički program imao veliko teorijsko i praktično značenje, posebno kada je riječ o političkoj akciji i mobilizaciji. Na tom su programu hrvatski preporoditelji zasnivali: 1) hrvatsku narodnu/nacionalnu i političku individualnost; 2) zahtjev za formiranje individualne hrvatske političke zajednice (teritorijalno cjelovite Trojedne Kraljevine Hrvatske); 3) pravo hrvatskog naroda i države Hrvatske na samoopredjeljenje; 4) pravo hrvatskog naroda i ujedinjene države Hrvatske da stupe u saveze s drugim narodima i državama. Na tom stavu temeljili su također pravo hrvatske narodne/nacionalne i političke zajednice na otcjepljenje i izdvajanje iz tadašnjega državnog sustava, i pravo na stvaranje konfederalne zajednice, što su za revolucije 1848. godine uradili. Zbog toga, svaki daljnji oblik i sadržaj programa udruženja hrvatskog naroda/nacije s drugim političkim zajednicama i nacijama — koji nalazimo u političkom sustavu u Hrvata, bilo da je riječ o austroslavizmu, ugroslavizmu ili jugoslavizmu — svakako valja promatrati samo kao zahtjev za sjedinjenje u ravnopravnu (kon)federalnu zajednicu, različita sadržaja.

Neosporno je, kako vidimo, da su već za ilirskog pokreta, a to je bilo još više izraženo za revolucije 1848/49., identitet hrvatskog naroda bitno odredili i ubrzali njegovu homogenizaciju, a time njegovu preobrazbu u modernu hrvatsku naciju, ovi sustavi: 1) *politički sustav* (i svi njegovi podsustavi: politički program, politička akcija, ideja/program o hrvatskoj političkoj zajednici, politička teorija i ideologija, ideja nacije kao kulturne i političke zajednice, političke institucije); 2) *pravni sustav* (prirodno i narodno pravo, hrvatsko povijesno i državno pravo, hrvatska državopravna tradicija, međunarodno pravo i međunarodni ugovori); 3) načelo federalizma.

7. Promatramo li nadalje s gledišta hrvatskoga nacionalno-političkog programa, hrvatski su preporoditelji liberali već 17. ožujka 1848. godine, na vijest o izbijanju revolucije u Beču, u tekstu »reprezentacije«, koja je prihvaćena u

⁴² *Ilirske narodne novine* 1, 4. siječnja 1843., 1.

narodnoj skupštini grada Zagreba i zatim putem poslanstva upućena kralju, zahtijevali ujedinjenje hrvatskih pokrajina u jedinstvenu/cjelovitu Trojednu Kraljevinu Hrvatsku i njezino uže povezivanje s austrijskim nasljednim zemljama. Isticali su, u obrani od mađarske i bilo koje druge hegemonije, jedinstvo Habsburške Monarhije i zahtijevali novo preuređenje i ustrojstvo zajedničke savezne države.⁴³ U tom su slučaju, razumije se, pretpostavljali promjenu političkog, državnog, državopravnog, društvenog i socioekonomskog sustava. A nema sumnje da su također pretpostavljali formiranje novih političkih zajednica i država te promjenu državopravnih odnosa u Monarhiji. Time se otvarala mogućnost: prvo, očuvanja duhovnokulturnih i političkih individualnosti pojedinih narodnih zajednica uopće; drugo, udruživanje segmenata hrvatskog naroda u jednu sociopolitičku cjelinu i ujedinjenje svih hrvatskih pokrajina u novu nacionalno-političku zajednicu (ujedinjenu Trojednu Kraljevinu Hrvatsku); treće, stvaranje različitih saveza s drugim političkim zajednicama. Upravo su to hrvatski liberali uskoro izložili u svom nacionalno-političkom programu.

Očevidne aspekte državopravnih, nacionalno-političkih, socioekonomskih i društvenih promjena, koje bi svakako ubrzale modernizacijske i nacionalno-integracijske procese, hrvatski su liberali preporoditelji izložili odmah potom (dakle, u prvim danima revolucionarnih previranja) u *Željama naroda* i u *Zahtjevanjima naroda*.⁴⁴

U tim su dokumentima izraženi osnovni stavovi hrvatske *Narodne stranke*, u skladu s dotadašnjom njezinom preporodnom djelatnošću⁴⁵ i s temeljnim društvenim i političkim promjenama koje su uslijedile nakon revolucije u Monarhiji. U *Željama naroda*, usvojenim na Velikoj narodnoj skupštini grada Zagreba 22. ožujka 1848., hrvatski su narodnjaci izrazili »želju« da Hrvatska ostane »pod *ustavnim* kraljem ugarskim i pod krunom ugarskom«. Dakle, da se njezin državopravni odnos/položaj unutar Monarhije ne mijenja.

Pa ipak, tom su prilikom hrvatski narodnjaci izrazili bitno nove političke zahtjeve, koji jasno određuju individualnost hrvatske nacionalne i političke zajednice. Pošavši od hrvatskoga nacionalno-političkog programa, koji su i ovdje zasnivali na hrvatskoj državopravnoj tradiciji i modernoj političkoj teoriji, u tom su dokumentu zahtijevali: prvo, teritorijalno ujedinjenje svih hrvatskih pokrajina u novu/jedinstvenu političku zajednicu, to jest ujedinjenu Trojednu Kraljevinu Hrvatsku;⁴⁶ drugo, političku i ustavnu nezavisnost i

⁴³ *Novine dalm.-hrvatsko-slavonske* 23, 18. ožujka 1848., 91; *Ź. Šidak*, Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49, n. dj., 36—37; *isti*, Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća, n. dj., 236—237; *F. Šišić*, Kako je Jelačić postao banom, *Jugoslavenska Njiva* VII/II, 1923., 169—183; *Ź. Neustädter*, Le ban Jelačić et les événements en Croatie depuis l'an 1848, I, Zagreb 1940., 323—324, i prijevod: Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848, Zagreb 1942., 151.

⁴⁴ Usp. *Ź. Šidak*, Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49, n. dj., 44—45; *M. Krešić*, Autobiografija, Zagreb 1898.

⁴⁵ Usp. *Ź. Šidak*, Prilozi historiji stranačkih odnosa u Hrvatskoj uoči 1848, *Historijski zbornik* XIII, Zagreb 1960., 189—191.

⁴⁶ *Želje naroda*, točka 2: »Krepko i novo sjedinjenje u svakom smislu naše po zakonu i historii k nama pripadajuće kraljevine Dalmacie s krunom ugarskom i s kraljevinom Hrvatskom i Slavonskom, te zajedno utjelovljenje s provincialom čele naše narodne granice, glede političkog upravljanja, i svih ostalih tečajem vrēmena izgubljenih i s austrijskim državama sjedinjenih stranah Domovine naše.«

slobodu ujedinjene države Hrvatske (»našu municipalnu i narodnu nezavisnost«); treće, osnivanje nezavisne hrvatske vlade i ministarstva, odgovornih Hrvatskom saboru kao zakonodavnom i centralnom parlamentu, dakle organizaciju cjelokupnoga javnog i političkog života, nezavisnog od bilo koga izvana;⁴⁷ četvrto, javnu upotrebu hrvatskog jezika;⁴⁸ peto, slobodno političko i duhovnokulturno razvijanje, to jest slobodnu organizaciju hrvatske nacionalno-političke zajednice;⁴⁹ šesto, pretvaranje staleškoga Hrvatskog sabora u centralni zakonodavni parlament nove hrvatske države (ujedinjene Kraljevine Hrvatske) kao buržoasko-demokratske zajednice;⁵⁰ sedmo, jednakost, slobodu i ravnopravnost svih građana, a posebno »slobodu štampe«;⁵¹ osmo, ukidanje kmetstva; deveto, organizaciju građansko-kapitalističkoga demokratskog sustava; deseto, slobodan razvoj duhovnokulturnih komunikacija sa srodnim slavenskim narodima na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe.

Pratimo li daljnji razvoj hrvatskoga nacionalno-političkog programa — a napose političku akciju hrvatskih liberala i, u vezi s tim, njihove zahtjeve što su se odnosili na političke i društvene promjene — uočiti ćemo da su oni sve te zahtjeve još jasnije izložili u *Zahtjevanjima naroda*.⁵² U njima je, kako je poznato, iskazan program hrvatskog pokreta za revolucije 1848/49. godine. A na njima počiva djelatnost Hrvatskog sabora i *Narodne stranke*, odnosno, cjelokupna politička akcija hrvatskih liberala i demokrata u razdoblju 1848.—1850. godine. Hrvatski je nacionalno-politički, društveni i socioekonomski program — izložen u tim dokumentima i zatim u Hrvatskom saboru, te u liberalnim listovima i brojnim programatskim tekstovima sve do kraja 1850. godine — sadržavao ove zahtjeve za promjenu tadašnjeg sustava i za organizaciju bitno novih zajednica i novog društva:

Prvo, to su novi zahtjevi, zasnovani na liberalnom i demokratskom vrijednosnom sustavu, kojima se rušio društveni, politički i gospodarski sustav feudalizma i otvarao put oblikovanju novoga modernog građansko-kapitalističkog uređenja. Drugo, jasno je ponovljen zahtjev, upućen sada kralju, za ujedinjenje svih hrvatskih pokrajina i osnivanje teritorijalno cjelovite države Hrvatske, kako bi se ubrzao proces integracije hrvatske nacije i omogućila

⁴⁷ Isto, točka 3: »Našu municipalnu i narodnu nezavisnost, za koje uzdržanje kako do sad, tako i od sad pripravni smo sve žrtvovati, i koje jedinu dovoljnu garanciju nalazimo u tom, da imademo u svakom smislu posebnu administraciju i naš posebni, našem saboru odgovorni ministrij.«

⁴⁸ Isto, točka 4 i 5: »Uvedenje narodnoga jezika u unutarnje i izvanjsko upravljanje kraljevinah naših, i zajedno — uvedenje narodnoga jezika u sve manje i više učione.«

⁴⁹ Isto, točka 6: »Političko i duševno razvijanje na slobodnom narodnom, to jest: Slavenskom i Hrvatskom duhu utemeljeno.«

⁵⁰ Isto, točke 8, 9 i 10: »Sazivanje našega sabora što najhitrie, na kom da se odmah zastupa i Dalmacia i granica naša. — Svakoljetni državni sabor u Zagrebu, Osijeku, Splětu, Zadru ili Rěci, kog će směti sazvati u izvanrednih potreboćah i sam Ban na zahtěvanje naroda. — Tako na pěrvom dojudćem, kako i na svih budućih državnih saborih naših zastupanje svih stališah, to jest: plemićkog, građanskog, duhovnog i seljanskog, kao što i naše narodne krajine.«

⁵¹ Isto, točke 7, 11 i 12: »Slobodu štampe. — [...] Jednakost svih stališa i vėrozakonah i svakoga čověka pred sudom; zajedno i javnost, ustmenost i porotu (jury). — Jednakonošenje teretah ili plaćanje štibrah i daćah od svih stališah.«

⁵² Usp. naše odabrane izvore, dokumente br. I i II.

modernizacija zemlje.⁵³ Treće, javno su i jasno izražena načela slobode, jednakosti i ravnopravnosti te prirodno pravo (i to svih osoba/pojedinaca i svih naroda) na slobodu i individualnost, koja su zatim uobličena u liberalnu političku ideologiju i teoriju, što u našoj historiografiji još uvijek nije istraženo. Četvrto, tu je program, na visokoj teorijskoj razini, rješavanja državnopravnih odnosa u Monarhiji i njezina pretvaranja u konfederativnu zajednicu. Peto, dani su osnovni programi i načela uređenja demokratskoga građansko-kapitalističkog društva.

Time su hrvatski narodnjaci i liberali već na početku revolucije 1848. godine izložili cjelovit građansko-buržoasko-demokratski program, prilagođen hrvatskom narodu koji se bori za svoje nacionalno-političko konstituiranje, za oslobođenje i očuvanje duhovnokulturne i političke samostalnosti i individualnosti. Taj je hrvatski nacionalno-politički program bio na visini revolucionarnih previranja 1848/49. godine, koja su nastala kao posljedica buržoaske revolucije, a po nekim socijalnim, liberalnim i demokratskim određenjima dosljedniji je od peštanskog programa.⁵⁴

8. Nema spora da su u svim programatskim tekstovima, koji su nastali u prvim danima revolucije, a i kasnije sve do kraja 1850. godine, hrvatski liberali i demokrati isticali zahtjev za postizanje jedinstva hrvatskih pokrajina: tražili su njihovo ponovno teritorijalno okupljanje u *cjelovitu političku zajednicu*. Zahtijevali su, dakle, stvaranje i organiziranje ujedinjene države Hrvatske (cjelovite Trojedne Kraljevine Hrvatske): njezino »političko i duševno razvijanje na *slobodnom narodnom duhu* osnovano«. Težili su, prema svemu sudeći, stvaranju hrvatske nacionalne političke i duhovnokulturne homogene zajednice: ujedinjene suverene države Hrvatske, koja treba da bude nezavisna, sa samostalnom vladom, centralnim parlamentom (Hrvatskim saborom kao zakonodavnim tijelom) i svim obilježjima vlastite samostalne državnosti. Taj politički program mogao bi se ostvariti samo u konfederalnom sustavu, koji su oni tada, kao novi sociopolitički program, posve jasno izložili.

O svemu tome uskoro je raspravljao Hrvatski sabor i donio odluke koje su imale izuzetno državnopravno značenje. Na njih su se pozivale sve hrvatske narodne stranke do kraja XIX. stoljeća. A osnovna politička pitanja koja je Hrvatski sabor postavio na dnevni red bila su:

⁵³ U »Zahtjevanjima naroda« narod hrvatske Trojedne Kraljevine »zahtijeva«: »Krèpko i novo sjedinjenje u svakom smislu naše po zakonu i dogodovštini k nama pripadajuće kraljevine Dalmacie s kraljevinom hrvatskom i slavonskom, kao također èele naše vojničke granice glede političkog upravljanja, kao i svih ostalih tečajem vrèmena izgubljenih s ugarskimi varmedami i s austrijskimi dèržavami sjedinjenih stranah domovine naše.« I u hrvatskoj peticiji vladaru od 31. ožujka 1848. godine: »Eine kräftige und neue Vereinigung, mit eigener Provinzialverwaltung, des durch die Gesetze und Geschichte zu Croatien und Slavonien gehörigen Königreiches Dalmatien. So wie auch die Einverleibung der Militärgrenze hinsichtlich der politischen Administration und die Inkorporirung aller übrigen im Laufe der Zeiten verloren gegangenen mit den ungarischen Comitäten und den österreichischen Provinzen vereinigten Theile unseres Vaterlandes.«

⁵⁴ O događajima s tim u vezi usp. najosnovniju literaturu: *J. Šidak*, Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49, n. dj.; *V. Bogdanov*, Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848—49, Zagreb 1949.; *isti*, Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848—49, n. dj.; *F. Šišić*, Kako je Jelačić postao banom, n. dj.; *isti*, Hrvati i Mađari uoči sukoba godine 1848, *Jugoslavenska Njiva* VII/II, 1923.; *G. Novak*, Dalmacija na raskršću 1848, *Rad JAZU* 274, Zagreb 1948.

Prvo, jasno određenje individualnosti hrvatske nacionalne i političke zajednice, to jest, ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske kao samostalne i suverene države.

Drugo, rješenje državnopravnih odnosa ujedinjene Kraljevine Hrvatske, kao samostalne narodne države, spram Ugarske i Austrije, i to stvaranjem novih ugovornih državnih saveza.

Treće, formiranje užega političkog saveza između novih srodnih slavenskih »narodnih država« i naroda unutar Monarhije.

Već na početku zasjedanja Hrvatskog sabora taj je problem riješio saborski *Veliki odbor*, koji je 9. lipnja 1848. podnio Saboru svoj »Operat«. U njemu je predložio: 1) teritorijalno ujedinjenje hrvatskih pokrajina u jedinstvenu političku zajednicu (ujedinjenu Kraljevinu Hrvatsku); 2) prekid državnopravnih odnosa s Ugarskom i udruživanje ujedinjene Hrvatske s Austrijom u novu državnu zajednicu; 3) pretvaranje Monarhije u konfederativnu zajednicu, i to na temelju poštivanja ravnopravnosti naroda te narodne/nacionalne i političke individualnosti; 4) udruživanje ujedinjene Kraljevine Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom »u užji politički savez«.⁵⁵

Svi navedeni prijedlozi — koje je saborski *Veliki odbor* unio u svoj »Operat«, uz zaključni prijedlog da se s tim usvojenim zahtjevima Sabor obrati vladaru i austrijskom parlamentu — prihvaćeni su u Hrvatskom saboru i uneseni u njegov zakonski član. Svi zahtjevi, osobito oni vezani uz određenje nacionalno-političke individualnosti spram višenacionalne zajednice — o čemu su Hrvatski sabor i zatim hrvatski liberali i demokrati temeljito raspravljali — najuže su vezani sa političkim programom federalizma/konfederalizma.

Prilagođujući nacionalnu politiku zbivanjima u Monarhiji i izvan nje Hrvati su na saborskim zasjedanjima i u javnim glasilima, sve do kraja 1850. godine, razvili koncepciju konfederativnog preuređenja Habsburške Monarhije, ali ne isključivo na historijskom, već također na prirodnom pravu, etničkom načelu, jezično-duhovnom, političkom i nacionalnom principu; dakle, na onim načelima što polaze od priznavanja *individualnosti narodnih zajednica* (koje su strukturirane na različitim duhovnokulturnim, društvenim i političkim vrijednostima, i nisu istovjetne historijskim pokrajinama) i mogućnosti njihove preobrazbe u moderne nacionalno-političke zajednice. Ta je politika, bez sumnje, omogućivala daljnji razvoj kulturnog i nacionalno-političkog identiteta u svih naroda, a napose slavenskih. Nadalje, koncepcija austroslavizma i (kon)federalizma, kao politička ideja i akcioni program, u to je vrijeme bila najdosljednije zasnovan politički program jedne srednjoeuropske konfederacije. Štoviše, smatralo se da austrijska savezna država, sa svim obilježjima konfederacije, treba da bude početna jezgra buduće srednjoeuropske i uopće europske konfederacije.⁵⁶

Zahtjev za konfederativno preuređenje Habsburške Monarhije u hrvatskoj je politici bio najuže vezan također uz hrvatski nacionalni i politički program, uz zahtjev za udruživanje segmenata hrvatskog naroda u jedinstvenu nacionalno-političku zajednicu i ujedinjenje hrvatskih pokrajina u ujedinjenu Tro-

⁵⁵ Usp. o tome P. Korunić, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj i slovenskoj politici za revolucije 1848—49, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, vol. 14, Zagreb 1981., 91—228.

⁵⁶ O programu konfederalizma usp. P. Korunić, Program konfederalizma u hrvatskoj politici i društvenoj misli u XIX. stoljeću, n. dj.

jednu Kraljevinu Hrvatsku, te ujedno uz ideju o osnivanju različitih saveza (političkih i državnih) na prostoru Monarhije. Načelo federalizma/konfederalizma bilo je, dakle, u funkciji rješavanja pitanja nacionalne slobode i postizanja/održavanja kulturnog i nacionalno-političkog identiteta hrvatskog naroda, dakle u funkciji političke i nacionalne homogenizacije: formiranja nove/moderne hrvatske nacionalne i političke zajednice, te stvaranja novih interesnih saveza unutar austrijske konfederacije.

Od proljeća 1848. do kraja 1850. godine, kada je apsolutizam počeo postupno ukidati tekovine revolucije, hrvatski su liberali i demokrati prihvatili i razvijali načelo (kon)federalizma (»narodnog federalizma«). A temeljili su ga na međunarodnom pravu i novom međunarodnom ugovoru, koji bi međusobno sklapale nove »narodne države«. Te bi se »narodne države«, nasuprot dotadašnjoj stoljetnoj podjeli na historijske pokrajine i zemlje, formirale unutar svojih prirodnih i povijesnih granica, to jest, unutar individualnih i već formiranih *narodnih zajednica*. Ali njihov identitet (identitet pojedinih naroda, i to slavenskih i neslavenskih) nipošto nisu tvorile samo jezične i etničke vrijednosti.⁵⁷ Identitet (»osobnost«) i opseg hrvatske narodne zajednice, kao i struktura zajednice: na etničkoj, jezičnoj, duhovnokulturnoj, političkoj, vjerskoj, moralnoj, ekonomskoj i teritorijalnoj zajednici (»zajednici teritorija«). Uz to, oni polaze od novoga građanskog kapitalističkog društva, pa konfederativizam (kao oblik složene višenacionalne političke zajednice novoga tipa, koja omogućuje formiranje i razvoj bitno novih individualnih nacionalno-političkih zajednica) zasnivaju na prirodnom i narodnom pravu: na pravu svakog naroda na samoopredjeljenje. Ali te individualne narodne zajednice, kao nove samovijesnoj zajednici svakog naroda: na njegovoj kulturnoj, političkoj, državnoj i državnopravnoj tradiciji. To posebno vrijedi kada je riječ o njihovom zahtjevu za formiranje ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske.

Polazeći od tako određene politike austroslavizma i konfederalizma, koju su predstavnici Sabora zastupali i na Slavenskom kongresu u Pragu — i u kojoj je jasno iskazano *nacionalno i individualno*, to jest mogućnost formiranja novih homogenih nacionalno-političkih zajednica — Hrvatski je sabor u svom Zakonskom članu XI. ograničio zajedničke poslove konfederativno preuređene Monarhije na trgovinu, vojsku, financije i vanjske poslove, za koje treba ustanoviti »jedan ukupni odgovorni ministar za čitavu Monarhiju«. A zatim je donio ove odluke državnopravnog značenja: prvo, odluku o formiranju ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske, kao cjelovite i samostalne države, koja bi obuhvatila cjelokupno hrvatsko etničko i političko područje, sve njezine pokrajine; drugo, odluku o prekidu državnopravnih odnosa Kraljevine Hrvatske s Ugarskom, koja, po ocjeni Sabora, ne priznaje ravnopravnost naroda i cjelokupnost Habsburške Monarhije; treće, odluku o udruživanju ujedinjene Kraljevine Hrvatske s drugim političkim zajednicama i državama unutar austrijske konfederacije, i to putem međunarodnih ugovora, te na

⁵⁷ U našoj se historiografiji neprekidno ponavlja (usp. navedene radove *Š. Šidaka, V. Bogdanova, N. Stančića i M. Grossa*) da su se i Hrvatski sabor i hrvatski liberalni tisak 1848/49. godine zalagali za federativno preuređenje Monarhije »na jezičnom i etničkom načelu«. Time, zapravo, nije rečeno mnogo, ali sigurno odviše neprecizno, jer je problem određenja političke zajednice (individualne i/ili višenacionalne federativne), koji je jasno iskazan u hrvatskoj politici god. 1848.—1850., svakako znatno složeniji.

načelu slobode i potpune ravnopravnosti svih naroda i njihovih »narodnih država«; četvrto, odluku o udruživanju ujedinjene Kraljevine Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom »u bližnji savez«, također na načelu slobode i potpune jednakosti.

Bitan regulativ koji je određivao *individualnost hrvatske nacionalno-političke zajednice*, i time *identitet hrvatske nacije*, jest: ideja i program o političkoj zajednici, hrvatski nacionalno-politički program, jasno određenje ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske kao samostalne i slobodne države, političko načelo federalizma i program konfederalizma, međunarodno pravo i međunarodni ugovori, te prirodno i narodno pravo, pravo svakog naroda na samonaredno opredjeljenje i načelo suvereniteta. A sve su te vrijednosti jasno iskazane u saborskim dokumentima.

O tome su, zatim, raspravljali Hrvatski sabor do svoje odgode, njegovi odbori nakon odgode Sabora, Bansko vijeće, hrvatski liberali i demokrati (sve do kraja 1850. godine) okupljeni u tim institucijama i oko liberalnih zagrebačkih novina (*Slavenski Jug, Südslavische Zeitung, Jugoslavenske novine*) te u političkom društvu »Slavenska lipa na slavenskom Jugu«.

O tim važnim političkim, državnopravnim, društvenim i kulturnim problemima raspravljat ćemo u opsežnoj monografiji, jer imaju izuzetno značenje za daljnji razvoj hrvatske politike u XIX. stoljeću, i bitno su pridonijeli formiranju hrvatske nacije i posebne hrvatske državnosti. A sada upoznajmo navedene odluke iskazane u spomenutim dokumentima, koje objavljujemo kao osnovno postavilo se pitanje kako ih provesti u život, budući da su s Ugarskom prekinuti državnopravni odnosi. Jedini put bio je da se Sabor obrati vladaru i austrijskom parlamentu. Naime, temeljeći svoju javnopravnu djelatnost na historijskom pravu Kraljevine Hrvatske (na iura municipalia) Hrvatski je sabor donosio punovažne odluke o zemaljskoj upravi, sudstvu, školstvu, o vojnim i financijskim poslovima zemlje. Te je svoje odluke Hrvatski sabor izravno podnosio kralju u Beč na sankciju, nakon čega bi postali punovažni autonomni zakoni. Sada je Hrvatski sabor svoje najvažnije odluke, državnopravnog i političkog značenja, sažeo u »Predstavci« od 10. i 12. lipnja 1848. godine i uputio ih vladaru na sanckiju (odabrani izvori, dokument br. IV). Napokon je sve te bitne odluke, koje je donio Sabor, još preciznije izrazio saborski »Veliki državni odbor« odnosno Bansko vijeće, i na početku 1849. godine izložio ih u spomenutoj »Osнови« (odabrani izvori, dokument br. V) kojom se, zajedno sa spomenutim »Memorandumom« (odabrani izvori, dokument br. VI), obratio austrijskoj vladi. Upoznajmo pojedinačno navedene odluke u tim dokumentima.

9. *Program ujedinjenje Trojedne Kraljevine Hrvatske* (kao regulativ određenja nacionalno-političkog identiteta). Hrvatski su liberali i demokrati 1848. godine u Hrvatskom saboru, a zatim u liberalnim zagrebačkim novinama, te putem Banskog vijeća, saborskog »Velikog državnog odbora« i, napokon, političkog društva »Slavenska lipa na slavenskom Jugu«, sve do kraja 1850. godine zahtijevali stvaranje novih političkih i nacionalnih zajednica (bitno novih »narodnih država«), te uspostavljanje novih međunarodnih odnosa i formiranje novih saveza (unutar konfederalivne zajednice), i to na temelju

načela slobode, ravnopravnosti, prirodnog i narodnog prava naroda na samoopredjeljenje i konfederativnog načela. Neosporno je da su sva ta načela, kao nove političke vrijednosti, otvarala mogućnost da mali slavenski narodi ostvare *jednakost* (na području prava, politike, uprave, društva, kulture, ekonomije i državne regulative) te da jasnije odrede i očuvaju vlastitu nacionalnu i političku individualnost.

Pa ipak, neosporna je i ova činjenica, izuzetno važna za još jasnije određenje identiteta hrvatske nacije i hrvatske države: U nastojanju da postignu jedinstvo i nezavisnost hrvatske nacije, hrvatski su liberali i demokrati zahtjev za ujedinjenje svih hrvatskih pokrajina i uspostavljanje državne samostalnosti ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske i nezavisnosti njezine vlade i centralnog parlamenta, to jest Hrvatskog sabora — što je hrvatskom narodu trebalo da omogući očuvanje kulturnog, nacionalnog i političkog identiteta i njegovu transformaciju u modernu hrvatsku naciju — također temeljili na hrvatskoj političkoj, državnoj i državnopravnoj tradiciji. A to se vidi u svim njihovim dokumentima. Svoje povijesno i državno pravo, hrvatsku političku i državnopravnu tradiciju, Hrvati su držali hrvatskim autonomnim pravima, a njih se ni u kom slučaju nisu smjeli odreći ukoliko su htjeli postići državnu i teritorijalnu cjelokupnost i samostalnost Kraljevine Hrvatske. Ali, pritom treba imati na umu i to da su oni hrvatsko povijesno i državno pravo, posebno u odnosu na stvaranje novih saveza i političkih zajednica, uskladili s prirodnim pravom naroda. Štoviše, 1848. godine prirodno su pravo prihvatili kao regulativ svakom pravu, pa stoga i historijskom.⁵⁸

Hrvatski sabor, njegovi odbori i Bansko vijeće, u svim svojim temeljnim dokumentima, posve su jasno iskazivali svoj odnos spram Habsburške Monarhije kao složene višenacionalne i višekulturne zajednice. Pa su — polazeći od interesa vlastite hrvatske narodne zajednice, koje su iskazali unutar hrvatskoga nacionalno-političkog programa, i ujedno od interesa malih slavenskih naroda, u skladu s politikom i ideologijom austroslavizma i programom konfederalizma — zahtijevali potpunu transformaciju i modernizaciju politike i društva u Monarhiji. A to bi se, prema njihovu mišljenju, sve ostvarilo unutar građanskoga kapitalističkog društva te pravne i parlamentarne države: unutar austrijske konfederacije.

U pravnoj državi, kako je poznato, pravnu jednakost, ravnopravnost i slobodu, na svim područjima javnoga života, osigurava pravni sustav, koji štiti kolektivna sila države. No, u odnosima među individualnim političkim zajednica-

⁵⁸ U «Manifestu naroda hrvatsko-slavonskoga», kojim se Hrvatski sabor na sredini srpnja 1848. obratio europskoj javnosti, istaknuta su historijsko i prirodno/narodno pravo kao vrijednosti na kojima narodi zasnivaju pravo na slobodu, jednakost i ravnopravnost; ali je ipak prirodnom pravu, kao vječnom i izvornom pravu, u tome dan primat. A o tome, između ostalog, piše: «Dva gledišta ima, s kojih se gibanja svih narodah smatrati mogu: jedno je gledište naravnoga, a drugo historičkoga prava. — Glavna je naša namjera slobodnim narodom u slobodnom austrijskom carstvu biti. — Ma s koga od rečena dva gledišta naša stvar uzela, svakako se odobriti mora, jer je na temelju i prirodnoga i historičkog prava, kako također i novoizrečenih glavnih načelah ustava austrijske monarkije osnovana. — Prirodno pravo uvijek ostaje najveće pravo, jer je u prirodi osnova i temelj svakoga prava. Ono je uvijek jedno i isto, ali ga svaki vjek nije kadar u pravom njegovom značenju ponjati i shvatiti. Ono je do sada samo na čovjeka ograničeno bilo, i tek u najnovije vrijeme počelo se i na ciele narode, kao osobe u sebi svoju ograničenu nezavisnu celost imajuće, razproširiti. — [...] Sloboda i jednakost hoće prije svega pripoznanje tih pravah u svih narodah, jer je dostojanstvo narodne osobnosti u svih narodah jednako.»

ma (narodima, narodnim zajednicama i nacijama), osobito unutar višenacionalne zajednice kakva je do 1848. godine bila Monarhija, ne postoji ni takva institucija ni takav sustav koji bi štiti slobodu i ravnopravnost svih udruženih naroda. Zato je pojedina narodna zajednica, to jest pojedina nacija u formiranju, morala postići homogenu/cjelovitu individualnu političku zajednicu (na primjer: udruživanjem svih segmenata hrvatskog naroda u jedan politički narod i ujedinjenjem svih hrvatskih pokrajina u ujedinjenu Kraljevinu Hrvatsku), koja bi tako prikupila *političku i društvenu moć* u cilju postizanja onih vrijednosti koje joj osiguravaju pravo na samoodređenje i slobodu: pravo na vlastiti život.

Upravo je sve to bilo potpuno jasno hrvatskim liberalima i demokratima 1848.—1850. godine. Jer im je cilj bio: postizanje teritorijalno i politički cjelovite i homogene hrvatske narodne/nacionalne zajednice, to jest ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske (dreieinige Königreich Kroatien). Bilo kako bilo, ako pristupimo istraživanju sa stajališta određenja *političke zajednice*, koja je jasno iskazana u programu ujedinjene Kraljevine Hrvatske, i njezine težnje za političkom emancipacijom — u sklopu liberalne i demokratske ideje o slobodi, jednakosti i ravnopravnosti svih ljudi i svih naroda — uočiti ćemo da je njihov program austroslavizma i konfederalizma također bio u funkciji stvaranja: novih političkih i državnopravnih odnosa, i to stvaranjem konfederalnog sustava putem međunarodnih ugovora u svemu jednakih naroda; nadalje, novih političkih zajednica (novih »narodnih država«) i, napokon, u funkciji širenja političkih sloboda, unutar klasičnoga konfederalnog i parlamentarnog sustava.

Imajući to na umu kao krajnji cilj svoje politike — i pozivajući se na hrvatsku političku i državnopravnu tradiciju, pozivajući se, dakle, na hrvatsko povijesno i državno pravo ali i na prirodno pravo svakog naroda na samoodređenje — Hrvatski je sabor dokazivao postojanje, povijesni kontinuitet i pravo na — ponovno organiziranje ovih političkih vrijednosti: prvo, *narodne samostalnosti* Hrvata, to jest vjekovne samostalnosti hrvatskog naroda unutar ugarske krune i Monarhije uopće, zahtijevajući ujedno novu organizaciju njegove cjelokupnosti i samostalnosti unutar hrvatske nacionalno-političke zajednice kao slobodne »narodne države«; drugo, *političke samostalnosti* Trojedne Kraljevine Hrvatske, i to kao pravno jedinstvene političke zajednice, te je zahtijevao bitno novu organizaciju ujedinjene Hrvatske kao samostalne moderne države unutar konfederalne Monarhije; treće, *državne samostalnosti*, dakle postojanje i novu organizaciju trojedne Kraljevine Hrvatske kao samostalne hrvatske države (»budući da je trojedna kraljevina, kao država od uvijek slobodna i od Ugarske nezavisna«); četvrto, »sadorske nezavisnosti«, to jest nezavisnosti Hrvatskog sabora, i zahtijevao njegovu organizaciju kao zakonodavnog centralnog parlamenta Kraljevine Hrvatske.

Dokazujući njihovo postojanje u prošlosti, te postignutu samostalnost i nezavisnost tih temeljnih povijesnih/političkih institucija (a prije svega: Hrvatskog sabora, banske časti, samostalne hrvatske vlade, školstva, sudstva i ekonomske samostalnosti), Hrvatski je sabor u svom Zakonskom čl. XI. i u »Predstavci« vladaru zahtijevao ujedinjenje svih hrvatskih pokrajina u jedinstvenu/cjelovitu političku zajednicu: ujedinjenu državu Hrvatsku, to jest Trojednu Kraljevinu Hrvatsku, kao samostalnu i nezavisnu državu hrvatskog naroda. Taj zahtjev za ujedinjenje hrvatskih pokrajina u cjelovitu Kraljevinu

Hrvatsku (»kao državu od uvijek slobodnu«), iskazan u Zakonskom čl. XI., glasi: »Da se kraljevina Dalmatinska kao cjeloviti dio sa trojednom kraljevinom (Hrvatskom i Slavonijom) sjedini [...]« A u »Predstavci« vladaru taj je zahtjev iskazan ovim riječima: »Budući da je to naravno, da se srodni puci priljubljuju, i kraljevina dalmatinska tako po starih, zakonom ukriepjenih právih, kako takodjer po prisegi, koja se prigodom krunjenja polaže, i po svećanih obećanji vašega veličanstva cjeloviti dio ovih kraljevina (Hrvatske, Slavonije, Dalmacije) sačinjava, imade se rečena kraljevina dalmatinska tako glede zakonotvorstva kao i glede administracije iliti upravljanja s ovimi kraljevinami (Hrvatskom i Slavonijom) posve sjediniti [...]« Pritom je Sabor zahtijevao cjelokupnost svih hrvatskih pokrajina: teritorijalnu i političku cjelokupnost Slavonije, Hrvatske, Dalmacije, Vojne krajine i Istre.

Nadalje, Sabor je zahtijevao političku i državnu organizaciju ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske, i to: formiranje samostalne hrvatske vlade i ministarstva odgovornih Hrvatskom saboru kao centralnome zakonodavnom parlamentu hrvatske države, na čijem bi čelu bio hrvatski ban. A te bi institucije unutar Kraljevine Hrvatske upravljale svim unutrašnjim poslovima (na području unutrašnjega zemaljskog zakonodavstva, uprave, sudstva, školstva i financija), osim zajedničkih poslova za cjelokupnu Monarhiju, koji bi obuhvaćali vanjsku politiku, zajedničku vojsku, trgovinu i financije, kao uvjet za održavanje cjeline austrijske konfederacije. Zahtjev pak za formiranje samostalne hrvatske vlade i temeljnih zemaljskih institucija iskazan je (u Zakonskom čl. XI.) ovim riječima: »Budući da trojedna kraljevina, kao država od uvijek slobodna i od Ugarske nezavisna, sadašnju vladu ugarsku priznati niti može niti hoće [...] Za buduće pako da se pod predsjedom bana za ove kraljevine pod imenom 'državnoga vieća' iz više viećnikah, tajnikah i ostalih potrebitih osobah sastavljeno i saboru ovomu odgovorno vladanje ustroji.«

Nakon duge javne rasprave u liberalnom zagrebačkom tisku i u političkim i državnim institucijama (Banskom vijeću, saborskim odborima, Narodnoj stranci, političkom društvu »Slavenska lipa na slavenskom Jugu«), pri čemu su se saborski zaključci ponavljali i dopunjavali, ti su zahtjevi najjasnije i najsažetije izraženi u spomenutoj zakonskoj »Osnovi« o odnosu Trojedne Kraljevine Hrvatske prema zajedničkoj austrijskoj državi, kojom su se saborski »Veliki državni odbor« i Bansko vijeće obratili hrvatskoj javnosti te austrijskoj vladi i austrijskom parlamentu (usp. odabrane izvore, dokumente br. V i VI).

Polazeći od zahtjeva za formiranje ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske kao samostalne i nezavisne države, u toj se »Osnovi« jasno naglašava njezin politički i državni suverenitet i teritorijalna cjelokupnost, i to ovim riječima: »Trojedna kraljevina čini jednu jedinu, jednim zakonom i jednim ustavom upravljaju cjelost, koja se nikada ni pod ikakvom izlikom razkomadati ni razdrobiti ne može« (usp. odabrane izvore, dokument br. V). Ni u jednom dokumentu, koji je nastao za revolucije 1848/49. godine, nije tako odlučno i tako jasno izražen zahtjev za stvaranje homogene hrvatske političke zajednice: ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske, i zahtjev za njezinu cjelokupnu unutrašnju organizaciju kao samostalne i suverene države unutar austrijske konfederacije (usp. odabrane izvore, dokument br. VI).

Razumije se, odmah se postavila potreba jasnog određenja političkog teritorija hrvatske države. To je učinio već Hrvatski sabor u svom zakonskom čl. i u »Predstavci« vladaru. U njima je, zahtijevajući teritorijalnu i političku organi-

zaciju i cjelokupnost Trojedne Kraljevine Hrvatske, Sabor zaključio: »Da narod trojedne kraljevine požešku, virovitičku i sriemsku županiju, kao i graničarske regimente, gradišku, brodsku i varaždinsku, pod imenom dolnje Slavonije poznate, nemanje i kotare riečki, bakarski i primorski ili vinodolski, *smatra kao cjeloviti dio trojedne kraljevine*, i da će ih kao svoje suprot svakomu, makar kojega protivnika nasrtanju krepko čuvati i braniti« (Zak. čl. XI.). Naravno, uz cjelokupnu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. A u spomenutoj »Predstavci« vladaru određen je taj hrvatski politički teritorij u istom opsegu: »Konačno svečano očitujemo: jer se po smislu 11. čl. godine 1608. vlast banska proteže od Drave do mora jadranskoga, da mi županije požešku, virovitičku i sriemsku, kao i graničarske regimente, gradiški, brodski i varaždinski, po zakonih i dogodovštini pod imenom dolnje Slavonije poznate, na dalje kotare riečki, bakarski i primorski ili vinodolski koji po smislu privilegijah kraljevskih, dogodovštine i tolikih zakonah k Hrvatskoj spadaju, *smatramo za cjeloviti dio ovih kraljevinah* i da ćemo jih kao svoje suprot svakom makar kojega protivnika nasrtu krepko čuvati i braniti.«

Ipak je, kao i u mnogim određenjima političke naravi, taj teritorij ujedinjene Kraljevine Hrvatske najjasnije iskazan u spomenutoj »Osnovi«, i to ovim riječima: »Pod imenom trojedne kraljevine ima se razumjeti: a) Kraljevina hrvatska, ne samo građanska nego i vojnička, s Primorjem hrvatskim, Međimurjem i Riekom i njezinim kotarom. b) Kraljevina slavonska, i građanska i vojnička. c) Kraljevina dalmatinska kako sada postoji, sa svimi k njoj spadajućimi otoci, kao i s otoci kvarnerskimi, spadajućimi sada u obziru administrativnom pod upraviteljstvo tērstjansko.«

Kako vidimo, promatramo li s gledišta određenja hrvatske teritorijalne i političke zajednice, najviše su institucije (Hrvatski sabor, njegov »Veliki državni odbor« i Bansko vijeće) u granicama nove ujedinjene države Hrvatske (Trojedna Kraljevina Hrvatske) obuhvatile cjelokupan hrvatski etnički/politički teritorij, dakle sve hrvatske pokrajine: Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju i Vojnu krajinu.

Pritom su dva hrvatska etnička/politička teritorija ostala nejasno određena, a to su: Istra i Srijem. Kada je riječ o Istri, ona je 1848. godine u administrativnom, ali ne i u političkom i nacionalnom, pogledu pripadala Kranjskoj. Hrvatski sabor, i sve ostale hrvatske političke institucije 1848/49. godine, u tom se pogledu nisu jasno izrazili. Tek je Hrvatski sabor 1861. godine odlučno zahtijevao pridruženje cjelokupne hrvatske Istre ujedinjenoj Kraljevini Hrvatskoj. A kada je riječ o Srijemu, problem je još zamršeniji. Vidjeli smo da su najviše političke institucije u Hrvatskoj 1848/49. godine, određujući cjelokupnost hrvatske političke zajednice, srijemsku županiju (to jest cjelokupni Srijem) uklapale u teritorijalnu i političku cjelokupnost ujedinjene države Hrvatske. Prema tome, Hrvatski se sabor nije odrekao Srijema i bezuvjetno ga predao srpskoj Vojvodini.⁵⁹ Međutim, Hrvatski je sabor 1848. godine prihvatio odluke srpske skupštine (Srijemski Karlovci, od 15. V. 1848. godine) o osnivanju srpske Vojvodine, kao nove političke zajednice formirane na etničkom načelu, na ovom teritoriju: u Baranji, Srijemu s Granicom, Bačkoj i Banatu. Tomu se Hrvatski sabor nije suprotstavio, ali smo vidjeli da je jasno istakao pravo Hrvatske (kao cjelovite države) na Srijem.

⁵⁹ Usp. o tome F. Rački, Srijem i Hrvati, *Pozor* 133—136, 1861.

Očito je da je Sabor bio voljan, na temelju međunarodnog ugovora, Vojvodini prepustiti Srijem, ali uz uvjet da se ona sjedini s Kraljevinom Hrvatskom u novi politički savez, i to unutar konfederalnog sustava (usp. odabrane izvore, dokument br. VI).

10. *Konfederalni program* (kao društveni i politički pluralistički sustav i kao regulativ određenja nacionalno-političke i kulturne individualnosti svih konfederalnih jedinica). Od 1848. godine dalje, u hrvatskoj politici trajno nalazimo federativno/konfederativno načelo.⁶⁰ Tom je načelu u zagrebačkom tisku, gotovo od početka 1848. pa sve do kraja 1850. godine, posvećena velika pažnja. Više spisa i programa o (kon)federalizmu, koji su objavljeni u tom liberalnom tisku, na visokoj su teorijskoj razini. Zagovarali su stvaranje građansko-kapitalističkoga parlamentarnog društva i slobodne demokratske austrijske konfederacije (*österreichische Konföderation*) koja bi bila sastavljena od slobodnih, nezavisnih i u svemu ravnopravnih »narodnih država« kao konfederalnih jedinica. Prema njihovu uvjerenju, ta bi višenacionalna zajednica, preuređena na načelu političke i nacionalne ravnopravnosti, postala središte »jedne velike srednjoeuropske konfederacije«.⁶¹

Polazeći od tog programa — koji su hrvatski liberali i demokrati temeljili na stoljetnoj hrvatskoj državopravnoj tradiciji, a potpuno je omogućivao formiranje hrvatske nacionalno-političke zajednice, te stvaranje ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske — napokon su saborski »Veliki državni odbor« i Bansko vijeće, kako je rečeno, prihvatili taj konfederalni sustav i unijeli ga u »Memorandum«, kojim su se potkraj 1848. godine obratili austrijskoj vladi. U tom dokumentu, koji su usvojile tadašnje najviše političke institucije u Hrvatskoj, cjelokupan se državni sustav u Monarhiji (i međusobni odnosi svih političkih zajednica kao slobodnih narodnih država) zasniva na konfederalnom načelu. A prema njemu bi austrijska konfederacija, kao pluralistička višenacionalna zajednica, bila sastavljena od »slobodnih država«. Ti su spisi o konfederalizmu, a osobito »Memorandum«, već u tadašnjem tisku u Austriji ocijenjeni kao programi koje treba »prijebrojiti najznačajnijim historijskim dokumentima« o tom problemu. A kada je riječ o hrvatskom nacionalno-političkom programu i našoj spoznaji o određenju hrvatske političke i nacionalne individualnosti ujedinjene Kraljevine Hrvatske, neosporno je da je program konfederalizma imao izuzetne vrijednosti.

S gledišta *političke zajednice* — to jest zahtjeva za formiranje a) hrvatske individualne i samostalne »narodne države« i b) austrijske konfederacije — možemo uočiti da su u hrvatskom nacionalno-političkom programu *nacionalno načelo* (i time program ujedinjene Kraljevine Hrvatske) i *konfederativni program* dvije sukladne političke vrijednosti. Štoviše, hrvatskim je liberalima i demokratima 1848/49. godine bilo jasno da realizacija jednog načela (o ostvarenju programa ujedinjene Hrvatske) ovisi o prihvaćanju drugog (o uvođenju konfederalnog sustava na razini cjelokupne Monarhije).

Pritom valja istaći da je načelo federalizma/konfederalizma u hrvatskoj politici imalo različit opseg i sadržaj, da je bilo veoma složeno i da je imalo višestruko značenje. Ali, neosporno je i to da je program konfederalizma

⁶⁰ Usp. o tome P. Korunić, Program konfederalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli u XIX. stoljeću, n. dj.

⁶¹ Usp. P. Korunić, isto djelo.

predviđao 1) pretvaranje Habsburške Monarhije u demokratsku konfederalnu pluralističku zajednicu i 2) osnivanje slobodne i autonomne države Hrvatske (ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske). Stoga bi, prema očekivanju hrvatskih liberala, samo konfederalni sustav omogućio formiranje i razvoj nacionalno-političke i državne samostalnosti novih »narodnih država« kao konfederalnih jedinica.

Prema tome, konfederalizam (kao politički i društveni program) imao je u hrvatskoj nacionalnoj politici izuzetne vrijednosti u određenju nacionalno-političke individualnosti i u širenju političke slobode: poticao je razvoj svijesti o nacionalnom i individualnom. Zbog toga je posve razumljivo da je takav konfederalni program bio u funkciji nacionalno-integracijskih i modernizacijskih procesa. Hrvatski su se političari konfederalnim sustavom koristili u svrhu stvaranja hrvatske nacije, formiranja ujedinjene države Hrvatske i modernizacije zemlje. Prema njihovu uvjerenju, nove »narodne države« (kao samostalne i autonomne nacionalno-političke zajednice) dobrovoljno bi se međusobno udružile u novi politički savez, ali samo onda ako bi, na temelju novoga međunarodnog ugovora, bile priznate kao ravnopravne članice saveza: austrijske konfederacije.

Hrvatski su preporoditelji liberali dakle — o tome nema spora, jer to potvrđuju brojni dokumenti — smatrali da je konfederacija najviši oblik demokratskog udruživanja ravnopravnih »narodnih država« (to jest nacionalno-političkih zajednica odnosno nacija) u jedan politički savez, koji treba zasnovati na međunarodnom ugovoru, te na načelu slobode, jednakosti i dobrovoljnosti. Prema njihovu programu, koji su izlagali i dosljedno zastupali ne samo u razdoblju revolucionarnih previranja, od početka 1848. do kraja 1850. godine, nego i nakon sloma neoapsolutizma i, štoviše, nakon revizije hrvatsko-ugarske nagodbe, Habsburška Monarhija može opstati samo ako se preuredi u konfederativnu zajednicu, i ako se ne bude rukvodila egoizmom i agresivnom politikom pojedinih članica saveza. Sudeći prema tom liberalnom i demokratskom sustavu hrvatskih preporoditelja, takva na temelju slobode i jednakosti stvorena austrijska konfederacija imala bi dvojaku funkciju: 1) da štiti male narode/nacije od opasnosti izvana i 2) da štiti autonomiju, nezavisnost i slobodu svih članica/jedinica konfederalnog sustava.

Teorijski, nema sumnje da je taj konfederalni sustav — koji je počivao na uvjerenju da će se u tijeku buržoaske revolucije, a nakon rušenja društvenog sustava feudalizma, Monarhija neizbježno preurediti u konfederalnu demokratsku zajednicu ravnopravnih naroda — pretpostavljao: 1) izgradnju demokratskoga građansko-kapitalističkog sustava; 2) formiranje pravnog i parlamentarnog sustava; 3) konačno rješenje nacionalnog pitanja u Monarhiji i to na načelu jednakosti i slobode svih naroda; 4) stoga, ubrzanje nacionalno-integracijskih i modernizacijskih procesa; 5) napokon, formiranje novih modernih nacionalno-političkih zajednica, i time modernih nacija i njihovih samostalnih i suverenih nacionalnih država. A sve je to, dakako, bilo u cilju ostvarenja hrvatskoga nacionalno-političkog programa: formiranja nezavisne ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske i moderne hrvatske nacije.

Napokon, valja se upitati koliko je program federalizma/konfederalizma sa držan već u odlukama Hrvatskog sabora 1848. godine. Neosporno je da Hrvatski sabor 1848. godine u svim svojim zakonskim člancima i odlukama, koliko to dokumenti svjedoče, izravno ne raspravlja o federalizmu i/ili kon-

federalizmu, niti spominje taj pojam. Pa ipak, načelo je (kon)federalizma sadržano u svim temeljnim saborskim dokumentima koji govore o državno-pravnim odnosima u Monarhiji. A izraženo je u pojmu *političkog saveza* (»uži savez«, »bližnji savez«, »prijateljski savez«, »međusobni sporazum«), te u pojmu međunarodnog prava i međunarodnog ugovora. Na tome vrijednosnom sustavu (i to: ideji/programu o političkom savezu, načelu međunarodnog prava i međunarodnog ugovora i na hrvatskoj državnopravnoj tradiciji) Hrvatski je sabor zapravo izložio ideju i program o pretvaranju Monarhije u konfederalnu zajednicu. Naposljetku, kako smo vidjeli, saborski »Veliki državni odbor« i Bansko vijeće prihvatili su jasno određen pojam i program konfederalizma (usp. odabrane izvore, dokument br. VI). Ipak, istražimo najprije odluke Hrvatskog sabora.

Prije svega, Hrvatski je sabor donio odluku o prekidu državnopravnog odnosa s Ugarskom: o prekidu stoljetnog saveza Hrvatske s Ugarskom. Pritom je, polazeći od hrvatske državnopravne tradicije, dokazivao političku, državnu i parlamentarnu samostalnost Trojedne Kraljevine Hrvatske. U »Predstavci« vladaru Hrvatski je sabor, između ostalog, to jasno iskazao ovim riječima: »Vaše Veličanstvo! Poznata je stvar, da je kraljevina Hrvatska, Slavonska i Dalmatinska, premda je već kroz sedam i pol stoljeća s Ugarskom u sreći i nesreći skopčana, sa svim tim svoja njegdašnja prava i narodnu slobodu neprestano sačuvala, ter do dana današnjega nikada magjarskoga gospodstva nad sobom nije priznala. [...] Upravo tako dokazao je naš narod svoju narodnu i saborsku neodvisnost, kad je [...] pristao na sankciju programatičku [...] Na ovaj način vladala se je ova trojedna kraljevina kao slobodan i s ugarskim sasvim jednak narod [...] Samostalnost naše kraljevine još jasnije dokazuje to, da je do danas sačuvala svoj vlastiti od Ugarske neodvisni sabor [...] Na ovom saboru ima ova kraljevina još i sada svoje zakonotvorstvo [...]«

S tim u vezi, Sabor je dokazivao da je Trojedna Kraljevina Hrvatska samostalna i nezavisna: dokazivao je (pozivajući se na stoljetnu hrvatsku državno-pravnu tradiciju) postojanje njezine »narodne«, državne, političke i »saborske« Hrvatske, prema tom gledištu, protezala na područje: zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, te na školstvo i unutrašnju ekonomiju. Hrvatski je sabor, kako vidimo iz njegovih odluka, sve to ponovo zahtijevao, ali sada unutar organizirane teritorijalno cjelovite Trojedne Kraljevine Hrvatske kao samostalne države. Nadalje, Sabor je dokazivao da je Kraljevina Hrvatska, kao samostalna država, stupila u savez s Ugarskom i kasnije s Austrijom na temelju ravnopravnih međudržavnih ugovora, koji su Hrvatskoj osiguravali njezin državni kontinuitet i unutrašnju samostalnost. Stoga je Sabor tvrdio da je Trojedna Kraljevina Hrvatska posebna država, koja svojom slobodnom voljom može stupiti u novi državni savez s Austrijom, ali također na temelju novoga međudržavnog ugovora, i to sklopljenog na načelu jednakosti i ravnopravnosti. A u tom slučaju, o tome nema spora, riječ je o savezu slobodnih država, koje se, dakle, putem ravnopravnih međudržavnih ugovora udružuju u novu interesnu saveznu višenacionalnu zajednicu. Riječ je očito o konfederativnom sustavu. A Sabor je to izrazio ovim riječima: »Mi vjerni Hrvati, Slavonci i Dalmatini nemožemo i nećemo u obziru ovih naših (hrvatskih) zemaljah da priznamo ikoji ministerij, koji bi dosadašnje veze naše s ukupnom državom makar ikoliko kanio popustiti. Ako hoće ili može, neka se ciepa Ugarska od ukupne države, dakle i od ovih naših kraljevinah; ali Hrvatska, Slavonija i

Dalmacija zemlje su neodvisne i kao takove ne samo da neće da razkinu dosadašnjega veza s Austrijom, nego posve otvoreno i bez svakoga primisalja javno izjavljuju: da ne samo žele, da se Ugarska u jedinstvo ukupne monarhije povrati, nego da su nakanile s ustavnom sada austrijskom carevinom na temelju podpune jednakosti svih narodnostih u užji savez stupiti. — Jer ako je nas i očeve naše od koraka toga odvrćalo njegda to, što u staroj Austriji neomedješeno vladanje bijaše, to sada, gdje se je tako jako od temelja pretvorila, mi, što se nas tiče, nevidimo približenju tomu više zapreke nijedne. [...] Za dostići ništanemanje tim lašnje ukupne države jedinstvo, pripravni smo i to naše vlastito pokrajinsko vladanje (to jest unutrašnju samostalnu političku i državnu organizaciju: zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, na čijem je čelu samostalna hrvatska vlada i Hrvatski sabor kao zakonodavno tijelo hrvatske države; nap. P. K.), u obziru posalah tičući se ukupne države, odgovornoj središnjoj vladi svekolike carevine podvrći« (usp. odabrane izvore, dokument br. IV).

Prema prijedlogu Hrvatskog sabora, u kojem se historijski i politički jasno očitovao, Habsburšku Monarhiju treba preurediti u konfederativnu zajednicu. A nastala bi na temelju novih međudržavnih ugovora u svemu ravnopravnih »narodnih država«. Ta bi nova austrijska konfederacija imala središnji dvo-domni parlament s dvojakom funkcijom, i to: prvo, upravljao bi zajedničkim poslovima ograničenim na vanjske poslove, na zajedničku vojsku, trgovinu i financije kao uvjet za održavanje zajedničke državne/konfederalne cjeline; drugo, ta bi središnja institucija štitila ravnopravnost svih članica konfederacije. Svi ostali poslovi, koji se odnose na cjelokupnu organizaciju života u pojedinim »narodnim državama«, bili bi prepušteni tim pojedinim nacijama (usporedi odabrane izvore, dokumente br. III—VI).

Ne smije se pritom zaboraviti da je Hrvatski sabor u tim odlukama iskazivao dalekosežne ciljeve. Hrvatskim je preporoditeljima i poslanicima, koji su sudjelovali u stvaranju spomenutih zaključaka, bilo jasno da bi samo u takvoj konfederalnoj zajednici — u kojoj bi bila provedena stroga podjela vlasti između centra i pojedinih nacija — osigurali pravo hrvatske nacije na samopredjeljenje i formiranje ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske kao samostalne »narodne države«. Od tada je to bio osnovni politički cilj svih hrvatskih političara i svih političkih stranaka u Hrvatskoj.

Promatrajući povijesno i s gledišta politike i socijalnih promjena, bio je to doista najnapredniji program koji je uopće zastupao jedan forum u Monarhiji. A njime su sve centralne institucije u Hrvatskoj (Hrvatski sabor, saborski odbori, Bansko vijeće, Narodna stranka, političko društvo »Slavenska lipa na slavenskom Jugu« i svi zagrebački liberalni listovi), koje su taj nacionalni program utemeljile i širile, nastojale postići ujedinjenje hrvatskih pokrajina, te organizaciju ujedinjene države Hrvatske (Trojedne Kraljevine Hrvatske) i formiranje moderne hrvatske nacije. Cilj im je, dakle, bila homogena hrvatska politička/nacionalna zajednica, koja bi postigla unutrašnju političku i društvenu moć, te unutrašnji legitimitet. Pritom su polazili od klasičnog shvaćanja legitimiteta, zasnovanog na vjeri u postojanje određenih vrijednosti koje nose život zajednice (narodne, nacionalne, političke, kulturne, vjerske, moralne, ekonomske) i posebnog društva, a proizišlog iz ideje prava i ostvarenja toga prava. I to prije svega ostvarenja prirodnoga i narodnog prava i hrvatske državnopravne tradicije. Prema tom hrvatskom nacionalnom i

političkom programu, hrvatski bi narod tako ostvario vlastitu samostalnu državu (ujedinjenu Trojednu Kraljevinu Hrvatsku) unutar građanskoga i parlamentarnog društva, te unutar pluralističkog konfederalnog sustava. Nadalje, prema tom programu, hrvatska bi nacija svoju funkciju postigla tek u građanskom društvu. Nažalost, daljnji razvoj političkih zbivanja nije tada (1848/49. godine) dopuštao ostvarenje toga programa. Ali je taj politički i socijalni program, na koji su se pozivale sve hrvatske političke stranke od 1860. godine dalje, konačno odredio individualnost hrvatske političke i državne zajednice i time zauvijek individualnost hrvatske nacije.

11. »Užji politički savez« *slavenskih naroda u Monarhiji*. Ako, dakle, nastojimo analitički ispitati politički i nacionalni program hrvatskih preporoditelja, njegove temeljne vrijednosti i načela na kojima je zasnovan, lako ćemo zamijetiti da oni zahtjev za obnovu države Hrvatske (kao cjelovite Trojedne Kraljevine Hrvatske) temelje na skupnim institucijama vlastite povijesne zajednice (na hrvatskoj političkoj, državnoj, državnopravnoj i kulturnoj tradiciji), ali i na određenom društvu unutar Trojedne Kraljevine, promatrajući ga također kao organiziranu historijsku zajednicu. Bilo im je, svakako, jasno da ujedinjena Trojedna Kraljevina Hrvatska, kao samostalna država, svoju historijsku realnost i moguću organizaciju može zasnovati na skupnim institucijama vlastite povijesne zajednice, a to su: Hrvatski sabor, banska čast, samostalna hrvatska vlada, unutrašnje posebno zakonodavstvo, unutrašnja samouprava, te samostalno sudstvo, školstvo, uopće politička sloboda i legitimitet. Polazeći od tih povijesnih institucija, koje su imale biti garancija političke i društvene moći i slobode, i pretpostavljajući da će se u tijeku preobrazbe društva Habsburška Monarhija formirati kao višenacionalna pluralistička zajednica, hrvatski su preporoditelji upravo za revolucije 1848/49. godine postavili osnovne političke vrijednosti na kojima su temeljili zahtjev za stvaranje nove moderne, slobodne i samostalne ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske kao samostalne države.

Ako, dakle, hrvatski nacionalno-politički program motrimo s gledišta politike te određenja političke zajednice i nacije, neosporno je da su hrvatski liberali i demokrati za revolucije 1848/49. godine integraciju hrvatske nacije i stvaranje ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske (kao samostalne države) gradili na *iura municipalia*, ali i na suvremenim političkim idejama: na prirodnom i narodnom pravu, na ideji nacije kao političke zajednice, te na politici konfederalizma i austroslavizma.

Upravo su ove potonje vrijednosti (federalizam i austroslavizam) utjecale na prihvaćanje ideje o užem političkom povezivanju novih južnoslavenskih političkih zajednica u Monarhiji.⁶² Već je saborski Veliki odbor u svom »Operatnom Slovenijom i srpskom Vojvodinom u »užji politički savez«. Polazeći od načela narodne/nacionalne individualnosti i ravnopravnosti svih naroda, te od mogućnosti pretvaranja Monarhije u konfederalnu zajednicu, u kojoj bi jednu od konfederalnih jedinica/članica tvorilo etničko područje južno-

⁶² Usp. o tome: P. Korunić, Prilog poznavanju hrvatsko-slovenskih političkih odnosa 1848, *Historijski zbornik XXXI—XXXII*, Zagreb 1978/79.; *isti*, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj i slovenskoj politici za revolucije 1848—49, n. dj.; *isti*, Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848—1874, Zagreb 1986.; *isti*, Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu, n. dj.; J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49, n. dj.

slavenskih naroda, i koja bi im osigurala formiranje vlastitih političkih zajednica i nacija, posebna točka »Operata« glasi: »Da kraljevine ove (Hrvatska i Slavonija) ne samo s Dalmacijom i budućom Vojvodinom sèrbskom, nego i sa susèdnim slovenskim pokrajinama u užji politički savez stupe, što se tako pred njeg. veličanstvom (kraljem) i kod dèržavnog sabora austrijskoga zahtèvati ima.«

Prijedlog o sjedinjenju ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske (kao posebne političke zajednice i posebne hrvatske nacije) s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom (također kao posebnim političkim zajednicama, i time posebnim nacijama: slovenskom i srpskom) u »užji politički savez« unutar austrijskoga konfederalnog sustava, koji je saborski Veliki odbor unio u svoj »Operat«, prihvaćen je u Hrvatskom saboru i unesen u njegov zakonski član. Kako smo vidjeli, hrvatski su liberali (to jest liberalna jezgra hrvatske *Narodne stranke*, politička elita) na saborskim zasjedanjima, a i izvan Sabora, zastupali koncepciju o (kon)federalnom preuređenju Monarhije. Ali su pritom — nasuprot historijskom pravu, i s tim u vezi a) nasuprot gledištu o historijskim narodima, koji jedino imaju pravo na političko i nacionalno konstituiranje, te b) nasuprot zahtjevu za nepromjenljivost historijskih pokrajina — prihvatili: 1) *prirodno pravo*, prirodno pravo naroda na samoopredjeljenje i održavanje vlastite individualnosti; 2) *etničko načelo*, prema kojem se politička zajednica i nacija određuju na temelju etničkog teritorija, i to unutar određene narodne zajednice, što je bio slučaj u određenju političkog teritorija ujedinjene Slovenije, a posebno srpske Vojvodine; 3) *nacionalno političko načelo*, prema kojem svaki narod, bez obzira na porijeklo i veličinu, ima pravo na formiranje vlastite političke zajednice i »narodne države«, i time pravo na konstituiranje vlastite moderne nacije; 4) *načelo međunarodnog prava i međunarodnog ugovora*, prema kojem se narodi udružuju (na temelju načela jednakosti i slobode) u interesnu višenacionalnu konfederalnu zajednicu.

Ta je politika, koja sadrži bitno nova načela, a o kojoj nam govore mnogobrojni izvori, svakako omogućivala razvoj kulturnog i nacionalno-političkog identiteta svih naroda, a napose malih slavenskih naroda na području Srednje Europe, točnije, unutar Habsburške Monarhije. Takva bi im politika (unutar novoga građansko-kapitalističkog i pluralističkog društva te unutar konfederalnog sustava) omogućila konačno formiranje nacionalnog i individualnog: to jest, omogućila bi im pretvaranje vlastitih narodnih zajednica u moderne nacije.

Polazeći od spomenutih političkih načela, Hrvatski je sabor u svom Zakonom čl. XI. ograničio zajedničke poslove konfederalno preuređene Monarhije na trgovinu, vojsku, financije i vanjsku politiku (vanjske poslove), za koje treba ustanoviti »jedan ukupni odgovorni ministrij za čitavu Monarhiju«, te donio odluku da se u jednoj od konfederalnih jedinica/članica udruže u novi politički savez južnoslavenski narodi u Monarhiji. Tu zakonsku odluku o sjedinjenju Trojedne Kraljevine Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom u »uži politički savez«, unutar austrijskoga konfederalnog sustava, Sabor je izrazio ovim riječima: »Da se kraljevina Dalmatinska kao čeloviti dio sa Trojednom kraljevinom (Hrvatskom i Slavonijom) sjedini, — a ostale jugoslavenske pokrajine monarkije austrijske, kao što je novoustrojena Vojvodina serbska, zatim dolnja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istria i Gorica, da se u bližnji savez s ovima kraljevinama (s Trojednom Kraljevinom Hrvatskom) metnu.«

Time je zahtjev Hrvatskog sabora za sjedinjenje ujedinjene Kraljevine Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom u novu saveznu političku zajednicu (u »tijesni politički savez«, u »jedno čvrsto državno tijelo«, koje bi se zasnovalo na »temelju slobode i savršene jednakosti«) dobio prvi put državopravno značenje. Nema sumnje, bila je to ideja (u svom začetku) o trijalističkom/konfederalnom sustavu, koju će hrvatski političari zastupati u drugoj polovici XIX. stoljeća.

Iako do ostvarenja toga složenog pluralističkoga političkog i društvenog sustava tada nije došlo, ipak je ta odluka Hrvatskog sabora (prije svega: njegovo jasno određenje individualnosti hrvatske političke i državne zajednice i konfederalnog sustava) imala važno historijsko značenje u daljnjem razvoju hrvatske politike. Stoga, ispitajmo te nove političke vrijednosti, i to posebno s gledišta određenja nacionalno-političke individualnosti.

Kako smo vidjeli, hrvatski su liberali i demokrati 1848. godine u Hrvatskom saboru — a zatim u liberalnim zagrebačkim novinama te putem saborskih odbora, Banskog vijeća i političkog društva »Slavenska lipa na slavenskom Jugu« sve do kraja 1850. godine — zahtijevali uspostavljanje međunarodnih državopravnih odnosa (stvaranje državnih saveza u Monarhiji) na temelju: prirodnoga i narodnog prava, konfederalnog načela i međunarodnog ugovora. A ta su načela, kao nove političke vrijednosti, otvarala mogućnost, kako je rečeno, da mali slavenski narodi ostvare ravnopravnost i očuvaju vlastitu nacionalnu i političku individualnost.

Nadalje, ta je politika otvarala mogućnost stvaranja interesnih političkih saveza, u kojima bi mali narodi još više učvrstili svoju nacionalno-političku individualnost. S tim u vezi, Hrvatski je sabor učinio daljnji politički korak. Naime, slovenski su intelektualci 1848. godine izložili nacionalno-politički program ujedinjene Slovenije; a u njemu je jasno određena slovenska politička zajednica i individualnost slovenske nacije. Isto su to učinili i Srbi u južnoj Ugarskoj i Srijemu, koji su na Majskoj skupštini u Srijemskim Karlovcima zahtijevali stvaranje nove srpske političke zajednice, i to na prostoru južne Ugarske i istočne Slavonije (Srijem). Ali se i kod Slovenaca i kod Srba u Ugarskoj i Srijemu postavilo pitanje kako realizirati taj politički program. Jer, ni Slovenci ni Srbi nisu to mogli učiniti putem legalnih institucija, niti su se izravno mogli obratiti caru i/ili austrijskom parlamentu. Srbi se, posve jasno, svojim programom nisu mogli obratiti ni ugarskom parlamentu, jer su upravo zbog toga u ratu s Mađarima. Jedini im je put bio da se obrate Hrvatima. Stoga su se Slovenci i Srbi u Ugarskoj obratili Hrvatskom saboru, i to s ciljem: prvo, da Hrvatski sabor proslijedi centralnim institucijama u Austriji njihove zahtjeve za osnivanje vlastitih nacionalnih i političkih zajednica (ujedinjene Slovenije i srpske Vojvodine); drugo, da ujedno Sabor traži udruživanje Trojedne Kraljevine Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom. Slovenci i Srbi u Ugarskoj učinili su to zbog toga što su bili uvjereni da sami ne bi postigli ostvarenje vlastitih političkih programa, i da se njihove političke zajednice (Slovenija i Vojvodina) svaka za sebe ne bi mogle formirati kao posebne konfederalne jedinice u Monarhiji.

S tim u vezi, upoznajmo i ove činjenice: Temeljeći svoju javnopravnu djelatnost na historijskom pravu Kraljevine Hrvatske (na *iura municipalia*), Hrvatski je sabor donosio punovažne odluke o zemaljskoj upravi, sudstvu, školstvu, o vojnim i financijskim poslovima zemlje. Te je svoje odluke pod-

nosio izravno kralju u Beč na sankciju, nakon čega bi postale punovažni autonomni zakoni. Ali sada je Hrvatski sabor prešao uži državopravni okvir, koji su dopuštala njegova *iura municipalia*. Očito su hrvatski zastupnici smatrali da Slovenci i Srbi u Ugarskoj mogu postati sudionici hrvatskoga državnog prava; iako je to, s gledišta prava i politike, bilo nemoguće. Ipak će Slovenci to pokušati i potkraj XIX. stoljeća.

Međutim, smatrajući da Hrvati, te Slovenci i Srbi u Ugarskoj, u opasnosti od njemačkoga i mađarskog agresivnog nacionalizma, svoju nacionalnu i političku individualnost mogu bolje očuvati ako se međusobno udruže u »uži politički savez« unutar austrijske konfederacije, što je njihovo prirodno pravo na samoodređenje, hrvatski su zastupnici u »Predstavci« (ili »Reprezentaciji«) na saborskoj delegaciji koja je istog dana s banom Jelačićem na čelu krenula na dvor u Innsbruck — zahtijevali da se teritorijalno ujedine hrvatske pokrajine (u jedinstvenu Trojednu Kraljevinu Hrvatsku kao zasebnu državu) i zatim, na temelju prirodnog prava naroda, da se »ostale jugoslavenske pokrajine velike cesarovine, kao što je novouzkršnuvša sèrbska Vojvodina, za koju mi (Hrvatski sabor, to jest hrvatski zastupnici; nap. P. K.) time želimo da ju Vaše veličanstvo po starih naroda sèrbskoga právih premilostivo potvrditi dostoji se, zatim donja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istra i Gorica da se u bližnji savez sa ovimi kraljevinami (s Trojednom Kraljevinom Hrvatskom; nap. P. K.) metnu.«

Taj politički program, zasnovan na načelima građanske liberalne političke ideologije, na političkom i društvenom programu konfederalizma i teoriji o pravnoj državi, te zahtjev za formiranje novih političkih zajednica i novih saveza (savez ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom unutar austrijskoga konfederativnog i parlamentarnog sustava), doista su, za tadašnji zakonski poredak, značili potpun prevrat. A još više je to izraženo njihovim isticanjem prava naroda na politički i društveni preobražaj. Tu su koncepciju, nadalje, imali zastupati poslanici Hrvatskog sabora (I. Kukuljević, M. Georgijević, Lj. Vukotinović i J. Žuvić) u Austrijskom parlamentu; Hrvatski ju je sabor, prije svoje odgode, još jednom izložio u »Manifestu naroda hrvatsko-slavonskoga«, kojim se obratio europskoj javnosti (»da opravda pred svijetom postupanje Trojedne kraljevine«). U njemu Sabor polazi od načela prirodnog prava, i prirodnog prava naroda na samoodređenje, kao »osnove i temelja svakoga prava«, te želi »da svi austrijski narodi, opredijelivši se po jeziku (to jest prema nacionalnoj, duhovnokulturnoj i političkoj zajednici; nap. P. K.), slobodni i među sobom posve jednaki budu«. Saborski su poslanici smatrali da je revolucionarnim prevratom napokon došao »čas naroda« (kada se pojedini narodi, koji to još nisu, konačno mogu formirati u nacionalnu i političku zajednicu), koji »će se po jeziku opredieliti i među sobom pomoći prot nasilju neprijatelja svoga osigurati. Tom pozivu slijedujući primili smo mi sjedinjenje novouzkršnuvše Vojvodine srbske sa našom Trojednom kraljevinom, i očekujemo pridruženje još i ostalih južnoslavenskih austrijskih pokrajina (slovenskih pokrajina, ali kao jedinstvene i cjelovite ujedinjene Slovenije; nap. P. K.), da tako kao jedno tielo s ostalim na isti način sastavljenim narodima u savezu na temelju jednakosti osnovanom carstvo austrijsko uzdržimo«.

Kako vidimo, Hrvatski je sabor i u tom »Manifestu«, kojim se obratio europskoj međunarodnoj i političkoj javnosti, pošao od prirodnog prava, koje je proglasio

ODABRANI IZVORI

I.

Želje naroda

izjavljene u velikoj narodnoj skupštini grada Zagreba dana 22. ožujka 1848. godine. Mi želimo

1. Kako smo do sada bili, tako i u napréd ostati pod ustavnim kraljem ugarskim i pod krunom ugarskom, s kojom su predi naši slobodnom voljom sjedinili slobodnu krunu kraljevinah Dalmacie, Hèrvatske i Slavonske.
2. Krèpko i novo sjedinjenje u svakom smislu naše po zakonu i historii k nama pripadajuće kraljevine Dalmacie s krunom ugarskom i s kraljevinom Hèrvatskom i Slavonskom, te zajedno utèlovljenje s provincialom cèle naše narodne granice, glede političkog upravljanja, i sviuh ostalih tečejom vrèmena izgubljenih i s austrijskim državama sjedinjenih stranah Domovine naše.
3. Našu *municipalnu i narodnu nezavisnost*, za koje uzdržanje kako do sad, tako i od sad pripravní smo sve žèrtvovati, i koje jedinu dovoljnu garanciju nalazimo u tom, da imademo u svakom smislu posebnu administraciju i naš posebni, našem saboru odgovorni ministerij.
4. Uvedenje narodnoga jezika u unutarnje i izvanjsko upravljanje kraljevinah naših, i zajedno
5. Uvedenje narodnoga jezika u sve manje i više učione.
6. Političko i duševno razvijanje na slobodnom narodnom, to jest: Slavenskom i Hèrvatskom duhu utemeljeno.
7. Slobodu štampe.
8. Sazivanje našega sabora *što najhitrie*, na kom da se odmah zastupa i Dalmacia i granica naša.
9. Svakolètni dèržavni sabor u Zagrebu, Osèku, Zadru, Splètu ili Rèci, kog će smèti sazvati u izvanrednih potreboćah i sam Ban na zahtèvanje naroda.
10. Tako na pèrvom dojdúcem, kako i na svih budućih dèržavnih saborih naših zastupanje sviuh stališah, to jest: plemićkog, građanskog, duhovnog i seljanskog, kao što i naše narodne krajine.
11. Jednakost svih stališah i vèrozakonah i svakoga čovèka pred sudom; zajedno i javnost, ustmenost i porotu (jury).
12. Jednako nošenje teretah ili plaćanje štibrah i daćah od svih stališah.
13. Odkupljenje kmetovah od robote po dèržavi.
14. Podignutje narodne banke istim načinom kako i u Ugarskoj.
15. Povraćanje naših narodnih kassah, koje su se do sada upravljale u Ugarskoj, i koje će se od sada morati upravljati po odgovornom našem ministerstvu.
16. Narodnu gardu.
17. Da svake vèrsti narodna vojska u vrème mira ostane kod kuće i da dobiva poglavare domaće; a stranjska iz zemlje da izaðe; u vrème pako vojevanja i straženja proti izvanjskomu neprijatelju da ima dobivati svoju hranu i plaću. Oni pako narodni graničari, koji se sada nalaze u Italiji, neka se odmah povrate kući.

18. Ista vojska narodna, kakve god ona vèrsti bila, da ima priseći vèrnost ustavnomu kralju, občinskomu ustavu i *municipalnoj slobodi naroda svoga*.
  19. Svi politički prestupnici trojedne kraljevine naše neka se iz tamnice izpuste, osobito pako slavni naš spisatelj i domovine vrèdni sin Nikola Tomaseo.
  20. Slobodno duševno, to jest literarno obćenje s našimi susèdnimi i jednokèravnimi sunarodnici u Bosni, Sèrbiji i Cèrnoj Gori.
  21. Neka se sve malte i pogranične straže na našoj granici dèržavah slavensko-italiansko-austrijskih ukinu, i slobodno obćenje između rečenih dèržavah i nas proglasi.
  22. Po starinskoj navadi naroda našega i dèržave kraljevinah naših želimo najposlè imati podkralja našega pod imenom *Bana*, koji u smislu zakona od nikoga, nego od samog kralja zavisao, imao bi se po dèržavnom saboru bez razlike roda i plemena odmah jur na pèrvom saboru kandidirati.
- Sa željami ovimi otići će mnogobrojni odbor sastojèći iz članovah sviuh stališah i sa sviuh stranah u Beč da ih podnosi Njih. Veličanstvu našem kralju.

II.

Zahtèvanja naroda

u narodnoj po upravljajućem odboru sazvanoj skupštini trojedne kraljevine Dalmacie, Hèrvatske i Slavonie u glavnom gradu Zagrebu u narodnom domu dana 25. (13.) ožujka 1848. dèržanoj, jednodušno zaključena, i po jednom izaslatom veličanstvenom odboru ovih kraljevinah kraljevskom prestolu za potvrđenje podnešena.

Mi slavjanski narod trojedne kraljevine želeći kao i do sada ostati i nadalje pod krunom ugarskom, s kojom su pređi naši slobodnom voljom sjedinili slobodnu krunu kraljevinah Dalmacie, Hèrvatske i Slavonie, želeći također vèrni ostati sadašnjoj dinastiji, postavljenoj na prestol naših kraljevinah po sankcii pragmatičkoj, i zajedno želeći uzdèržati cèlokupnost monarkie austrijske i dèržave ugarske, *kao što i silni podpor biti one velike stečevine*, koju su stekli za cèlu austrijsku carevinu *kèrvi i važni dani 12., 13. i 14. ožujka* ove godine u Beču, zahtèvamo od pravednosti kralja našega slèdeće:

1. Budući da se u izvanrednom položaju nalazimo, i za povratjenje zakonitog stanja potrebito je, da imademo zakonitu vèrhovnu glavu: zato izabrasmo jednodušno za bana trojedne kraljevine *Barona Josipa Jelačića* Bužinskoga, muža svega naroda poverenja, kojemu banu ima se predati i zapovèd nad vojskom granice i pravo razpisivanje sabora.
2. Da se naš dèržavni sabor sazove najkasnije do 1. svibnja ove godine u glavni grad Zagreb.
3. Krèpko i novo sjedinjenje u svakom smislu naše po zakonu i dogodovštini k nama pripadajuće kraljevine Dalmacie s kraljevinom hèrvatskom i slavonskom, kao također cèle naše vojničke granice glede političkog upravljanja, kao i sviuh ostalih tečajem vrèmena izgubljenih s ugarskimi varmedami i s austrijskimi dèržavami sjedinjenih stranah domovine naše.
4. Našu narodnu nezavisnost.

5. Vlastiti nezavisni našem saboru odgovorni ministerium, kojega članovi imadu biti ljudi povoljni i od noviega duha naprédka i slobode.
6. Uvedenje narodnoga jezika u unutarnje i izvanjsko upravljanje kraljevinah naših i zajedno sve više i manje učionice.
7. Utemeljenje sveučilišta u Zagrebu.
8. Političko i duševno razvijanje na slobodnom *narodnom* duhu osnovano.
9. Slobodu štampe, vjere, učenja i govora.
10. Svakolétni sabor na izmènu u Zagrebu, Osèku, Zadru ili Rèci.
11. Tako na pèrvom dojdúcem kako i na svih buducih dèržavnih saborih naših zastupanje (representaciju) *naroda* na temelju jednakosti *bez razlike stališa*.
12. Jednakost sviuh bez razlike stališa i vjere pred sudom, zajedno javnost, ustmenost, porotu (jury) i odgovornost sudacah.
13. Jednakost nošenja teretah ili platjanje štibre i daće sviuh bez razlike stališah, koja štibra opredèliti se ima na našem saboru.
14. Odrèšenje podanikah (kmetovah) od robote ili tlake i zatim od podaničtva.
15. Podignutje narodne banke.
16. Povratjenje naših narodnih kasah i glavnicah, koje su se dosada upravljale u Ugarskoj, i povratak imanjah i kasah fiškalskih. Ove kase i glavnice morati će upravljat naš odgovorni ministerium financiah.
17. Narodnu stražu (gardu), a dèržavni vojvoda ili kapetan, izabran na našem saboru po staroj navadi, bit će njezin vèrhovni zapovèdnik.
18. Svake vèrsti narodna vojska, kad neima izvanjskoga rata, neka ostane kod kuće, neka dobiva poglavare domaće, i neka joj se narodnim jezikom zapovèda; u vrème pako straženja i to osobito na kordunu kao što i vojevanje proti izvanjskomu nepriatelju ima dobivati hranu, plaću i odèću. Stranjska vojska iz zemlje da izide, a narodni graničari, koji se nalaze u Italiji, da se odmah kući povrate.
19. Ista vojska narodna, kakova god ona vèrsti bila, ima priseći vèrnost občinskomu ustavu, svomu kralju i slobodi naroda svoga i sviuh ostalih slobodnih narodah cesarstva austrianskoga, po načelu čovèčnosti.
20. Svi politički prestupnici tako trojedne kraljevine naše kao i sviuh slobodnih narodah austrianskih neka se iz tamnice puste, imenito pako slavni naš spisatelj i domovine vèrdni sin Nikola Tommaseo.
21. Pravo sdruživanja (associacie), sastanakah i molbah (peticie).
22. Neka se sve mitnice (malte) na međi naše zemlje i dèržavah slavensko-italiansko-austrianskih ukinu i slobodno obćenje između rečenih dèržavah i nas neka se proglasi. Svekolike pako pošte u trojednoj kraljevini neka se u svemu podlože našem domaćemu ministeriu.
23. Slobodno uvađanje morske soli u smislu starinskih pravah naših.
24. Kao u provincialu gospodske isto tako neka se dokinu i u granici vojničkoj sve cesarske i občinske tobote; a obćinam krajišničkim neka se povrate njihove šume i paše.

25. Glavnicu krajišničkih dohodakah (Gränz-Proventenfond), kojom upravlja dvorsko bojno vjeće, neka od sada rukovodi naš ministerium.
26. Svaki krajišnik neka uživa kao slobodan čovjek jednaka prava i slobodu s ostalimi stanovnicima trojedne kraljevine.
27. Neka se u granici občine varoške i seoske uredi na slobodnom temelju, s tim pravom, da mogu same sebe upravljati i sebi sud krojiti.
28. Da se staro ime županija povrati i da se uredi po starinskom načinu, a na novom temelju sadašnje slobode.
29. *Odmah od sada* sve domaće časti od najveće počemši, tako *duhovničke* kao i *svjetske*, nesme drugi imati i obnašati nego samo sinovi trojedne kraljevine.
30. Ukinutje celibata, i uvođenje narodnog jezika u crkvu polag starinskoga hrvatskoga prava i običaja.

III.

Zakonski član XI. Hrvatskog sabora 1848. godine:
 O osnovi odnošenja sproću Ugarske i Austrije po odboru člankom VIII.
 izaslanom podnešenju.

Na predlog odbora člankom VIII. ovoga sabora izaslanog, sabor ovaj želeći cjelokupnost monarkije uzdržati, slobodu naroda svoga političnim granicama osjegurati, razciepljene udove njegove u jedno skopčati, i u prijateljskom sa-vezu s ugarskim pukom i nadalje oštati, zaključio je u jednoj predstavki nj. veličanstvu sliedeće želje i zahtjevanja naroda trojedne kraljevine predložiti, i naime:

1) budući da trojedna kraljevina, kao država od uvijek slobodna i od Ugarske nezavisna, sadašnju vladu ugarsku priznati niti može niti hoće, zato sve odluke po ministeriju ugarskomu s uvriedom pravah ovih kraljevina i porugom banske časti izdati, da se unište, — sadašnja pako privremena trojedne kraljevine vlada potvrdi. — Za buduće pako da se pod predsjedom bana za ove kraljevine pod imenom »državnoga vieća« iz više viećnikah, tajnikah i ostalih potrebitih osobah sastavljeno i saboru ovomu odgovorno vladanje ustroji, kojega viećnike imenovati bi imalo na predlog bana nj. veličanstvo, a ostale članove sam bi ban namještao.

2) Za financije, bojna i trgovačka djela, da se ustroji jedan ukupni odgovorni ministerij za čitavu monarkiju. Kog istoka pako ministerija da za zastupanje interesah ovih kraljevina bude od nj. kr. veličanstva naimenovan s potrebitim brojem pomoćnih osobah jedan državni, saboru kraljevina ovih odgovorni viećnik, koji bi sve naredbe centralnoga ministerija, koje bi se kraljevina ovih ticale, protubilježio.

3) Državno vieće ovih kraljevina da vlada u duhu ustavne slobode svomkolikom krajinom ovih zemaljah u svakom poslu koji nije strogo i čisto vojnički, u kom bi ista samo od centralnoga ministerija zavisila; zapovjedništvo pako nad svom vojnom silom ovih kraljevina po starodavnom pravu i običaju neka bude svagda povjerenom banu.

- 4) Službeni jezik u svemkolikom javnom životu bez svake iznimke u trojednoj kraljevini da bude narodni tako, da i oni središnjega vladanja dopisi, koji bi se zemaljah ovih ticalo, izključivo se u narodnom ovih kraljevinah jeziku izdaju.
- 5) Svi predmeti, koji se unutarnjih zemaljah ovih poslovah tiču, neka spadaju u okrug sabora ovih kraljevinah; — a glede onih posalah, koji se tiču skupnoga odnošenja kraljevinah ovih prama ukupnoj monarkiji, neka se podvrgnu kraljevine ove zaključkom središnjega sabora, kojemu će i središnji ministrij glede naredbah svojih pod odgovorom biti.
- 6) Da se kraljevina Dalmatinska kao cjeloviti dio sa trojednom kraljevinom sjedini, a ostale jugoslavjanske pokrajine monarkije austrijske, kao što je novoustrojena vojvodina srbska, zatim dolnja Štajerska, Koruška, Istrija i Gorica, da se u bližnji savez s onima kraljevinama metnu.
- 7) Prijateljski savez sa ugarskimi puci u smislu pragmatičke sankcije i na temelju slobode, jednakosti i bratinstva neka se i nadalje uzdrži; ali kako da se to proizvede, želi narod trojedne kraljevine tek onda odrediti, kad mu se pravedne želje od nj. kr. veličanstva izpune, i kada pravo odnošenje Ugarske prama cjelokupnoj Austriji jasnije poznato bude.
- 8) Sve politične i juridične državne častnike, kojih naimenovanje jedino u vlasti nj. kr. veličanstva stoji, neka ban sad samo privremeno naimenuje, i njih. veličanstvu potvrđenje radi podnese.
- 9) Dok se novi sudbeni red ne uvede, neka se prizivanje parnicah iz ovih kraljevinah na prizivne sude u Ugarskoj nedopušta.
- 10) Za promicanje izpunjenja željah trojedne kraljevine izabran je jednoglasno g. Franjo Kulmer, neka se kao zastupnik državah ovih kod prijestola nj. kr. veličanstva primi.
- 11) Da narod trojedne kraljevine požešku, virovitičku i sriemsku županiju, kao i graničarske regimente, gradišku, brodsku i varaždinsku, pod imenom dolnje Slavonije poznate, nemanje i kotare riečki, bakarski i primorski ili vinodolski, smatra kao cjeloviti dio trojedne kraljevine, i da će ih kao svoje suprot svakomu, makar kojega protivnika nasrtanju krepko čuvati i braniti.
- Buduć da je nj. preuzvišenost gosp. ban preduzeo njih. veličanstvo osobno posjetiti, da u važnom i pogibeljnom domovine ove položaju lieka potraži, umolio ga je sabor ovaj, da gore napomenute želje naroda sa pridruženim sebi odborom nj. veličanstvu osobno podnieti izvoli, što je nj. preuzvišenost gosp. ban dragovoljno učiniti i obećao i jasno izpovjedio da on želje naroda uvijek kao svoje smatra i štuje, i da će ih kao dosad i u buduće kao svoje nj. veličanstvu preporučiti, i svagdje, u svako doba svom silom svojom podupirati.
- Za pokazati pako djelom, da se trojedne kraljevine ukupnoj državi ozbiljno prislanjaju, i da se izpunjenje željah naroda trojedne kraljevine u obziru užjega saveza sa cjelokupnom austrijskom monarkijom laglje postići može, izabrani su jednodušno u saboru gg. Ljudevit Vukotinović, Ivan Kukuljević, Mojsija Georgiević i Josip Žuvić za poklisare na bližnji sabor ukupne austrijske monarkije, da tamo želje i interes ovih kraljevinah u smislu glavnih po saboru ovom izrečenih načelah zastupaju.

IV.

Predstavka vladaru

koju su podnieli zastupnici naroda nj. veličanstvu u obziru cjelokupnosti monarkije kao i odnošenja trojedne kraljevine prema kraljevini Ugarskoj i Austriji iz saborske sjednice držane dana 10. lipnja 1848. godine.

Vaše Veličanstvo! Poznata je stvar, da je kraljevina Hrvatska, Slavonska i Dalmatinska, premda je već kroz sedam i pol stoljeća s Ugarskom u sreći i nesreći skopčana, sa svim tim svoja njegdašnja prava i narodnu slobodu neprestano sačuvala, ter da do dana današnjega nikada magjarskoga gospodstva nad sobom nije priznala. Jer već u prvom početku znamenitoga saveza ove kraljevine s Ugarskom, bio je Koloman prvi obćeni kralj ugarski i hrvatski, hrvatskom krunom napose krunjen, a sljedećih poslje toga vremenah uzdigla je ova trojedna kraljevina na ugarski prijestol više kraljevah svojom vlastitom voljom izabranih, a naime Karla Roberta i Karla Maloga. U Zadru izabra sebi narod ove kraljevine na saboru sakupljen za kralja Vladislava Napolitanca i Tvrtka I. Bosanskoga. U ono odlučno doba, kad je kuća Habsburgska počela iskati svoja prava na prijestol Ugarski, izabraše Hrvati u Cetini g. 1526. još prije nego to Česi i Ugri učiniše, za svoga kralja Ferdinanda I., po čem su također sreću i slavu svoje slavno vladajuće kuće prvi utemeljili. Uprav tako dokazao je naš narod svoju narodnu i saborsku neodvisnost, kad je pod Karlom VI., nekoliko godinah prije nego što Ugri, ili koji mu drugo drugi narod sadašnjega carstva austrijanskoga, pristao na sankciju pragmatičku, radi česa je od istoga kralja mnoge pohvale dobio; kao što je neodvisno od Ugarah i njihova sabora potpisao i tako zvanu bečku pacifikaciju i traktat pragmatičke sankcije. Na ovaj način vladala se je ova trojedna kraljevina kao slobodan i s ugarskim sasvim jednak narod, kako to ne samo gore napomenuti dokazi svjedoče nego što još i ona okolnost potvrđuje, da je ova kraljevina od više Ugarskih kraljevah posebne diplome krunjenja dobila, i da su naši kraljevi na to prisizali, da će ne samo ugarske nego i trojedne kraljevine prava i slobode braniti.

Samostalnost naše kraljevine još jasnije dokazuje to, da je do danas sačuvala svoj vlastiti od Ugarskoga neodvisni sabor, na kojem su njegda, do vremenah Ferdinanda I., kraljevi glavom predsjedali, i gdje su se obično za kraljeve Hrvatske, Slavonske i Dalmacije izabirali i proglašivali. Na ovom saboru ima ova kraljevina još i sada svoje zakonotvorstvo; a imala je do najnovijih vremenah svoje vlastito upravljanje, koje je povjereno bilo njegda vojvodam iz kraljevske krvi rođenim, poslje pako banom, koji su samo i jedino od kralja zavisili.

Poklisari trojedne kraljevine nisu više putah ni dolazili na ugarski sabor; a kad bi došli, smatrali su se kao zastupnici ove kraljevine samo u obziru obćenitih ugarsko-hrvatskih državnih odnošenjah, a zakoni ondje načinjeni bili su za našu kraljevinu bez svake sile dotle, dok se nebi na posebnom saboru naše kraljevine kao valjani priznali. Radi česa se je često događalo, da su se takvi zakoni za našu zemlju i na samom ugarskom saboru samo po naših zastupnicah s našim prabilježnikom napose sastavljali, a odande kralju na odobrenje podnosili. Odatle se lako može razumjeti, zašto oni zakoni, koji izklju-

čivo na kraljevinu Hrvatsku, Slavonsku i Dalmatinsku spadaju, u zakoniku ugarskom »corpus juris« uvijek napose odijeljeni stoje. Upravo tako su i takvi zaključci našega posebnoga sabora često kao zakoni priznati, koji na ugarskom saboru niti su načinjeni, niti u pretresanje uzeti bili, kako to zadosta svjedoče naši zakoni od godine 1492. i 1538., koji se pod imenom »*Constitutiones et Articuli Slavoniae*« u zakoniku ugarskom nalaze.

Banska vlast protezala se je, kako to nebrojne diplome i zakoni svjedoče, od Drave i Dunaja do Jadranskoga mora, bani pako pojedinomu kralju podčinjeni obnašali su svoju vlast u ovoj zemlji uvijek sasvim neodvisno od ugarske kraljevine i njezinih makar kako imenovanih častnikah. Dapače istina je neoprovziva, da su naši vojvode i bani sasvim različite od ugarskih novce kovali, dočim je ugarskim sudcem zabranjeno bilo svoju službu na ovoj strani Drave obnašati. Političko upravljenje unutarnjih poslova ovih zemaljah, premda se je namjestništvo za Ugarsku mnogo prije po zakonu ustrojilo, bilo je sa svim tim uvijek neodvisno od Ugarske do ukinuća posebnoga za trojednu kraljevinu uvedenoga kraljevskoga vieća t.j. do god. 1779.; a do god. 1767., t. j. do hrvatsko-slavonskoga upraviteljstva, imali su banovi sa saborom pravo zemljom upravljati.

Tek pod Marijom Terezijom i Josipom II. počela je banska čast i sabor ove kraljevine gubiti malo po malo svoju moć i sjajnost. Ali još i onda, kad se je po članku 58. od god. 1790—91. vlast sada ukinutoga ugarskoga namjesništva na kraljevinu hrvatsku, slavonsku i dalmatinsku protegla, ostadoše sa svim tim poslovi, koji se naše kraljevine napose tiču, u području našega sabora, i tim načinom bila je priznata, a i nadalje potomstvu predata samostalnost naše kraljevine, tako na temelju uvjeta međusobnoga saveza, kao također na temelju mnogih zakonah, a navlastito onoga od god. 1715: 120.

Ali najbolje poručanstvo za narodnu samostalnost ove trojedne kraljevine bijasmo uvijek navikli gledati u naših uzvišenih kraljevih, koji su tako po svojem prirođenom pravdoljubu, kako po svojoj pri krunjenju svečano učinjenoj zakletvi, vazda dužni bili, ne samo kraljevinu ugarsku, nego i ove s njome sdružene kraljevine u svojih zadobljenih pravih i slobodah uzdržati. I tako bi, da je upravo ta neoslabljena kraljevska vlast, koja se želji Magjarah za odcieljenjem pogibeljna činjaše, bila za nas sveto utočište, gdje smo u svako doba suprot tlačiteljem našim pomoć izmoliti mogli. Ovoj pomaganja mogućnosti odgovarao je vazda naš vjerni narod junačkim požrtvovanjem svagdje, gdje je trebalo braniti prava, sjajnost i slavu vladajuće kuće, kakono to nebrojne od kraljevah naših zadobljene i u državnoj pismohrani spravljene pisane pohvale izobila svjedoče.

Ali, vaše veličanstvo! ljetošnjega ožujka dani lišiše nas, vjerne Hrvate, Slavonce i Dalmatine, i ove naše jedine, istina, ali moguće podpore. Njegdašnji tlačitelji naši, tlačitelji su sad i iste kraljevske vlasti vašega veličanstva. Starinska Ugarska razprša se pred duhom novoga vremena, i s njom izčeznu stara sveza Austrije s Ugarskom. Austrija i Ugarska nisu više jedna država; nego izmed jedne i druge nalazi se samo još ona slaba i malotrajna sveza, da bi, to jest, jedan vladar nad Austrijom i Ugarskom mogao vladati samo onda, kad bi mu fizično bilo moguće stanovati u isto doba u Beču i zajedno u Pešti ili Budimu. Trgovina ugarska dapače i financije i vojska ugarska, pošto bijahu kroz više vjekovah pod neodgovornim vladanjem austrijskim, čudnim doista kontrastom

imade sada, gdje je u Austriji kao temeljni zakon izrečena odgovornost vlade, svoje posebne, od obće-austrijskih posve različne ministre. I buduć da je fizično nemoguće u isto doba na dva različna mjesta najedanput stanovati, s toga imade Ugarska u nadvorniku svom kralja faktičnoga, a u djedinskom vladaocu svom (da ono što jest, otvoreno svojim nazovemo imenom) samo još kralja po naslovu i sjenu od njega, s kojim ona još suviše, za da neposumnja tkogod o istini izrečenoga pojma, obći po izvanjskih posalah ministru, koji u istinu obsjeda posvećenu osobu vašega veličanstva iz toga jedinoga uzroka, da nijednoj želji, koja se s ideami magjarskimi nebi slagala, bila ona kojega mu drago drugoga Austriji vjernoga slavjanskoga naroda, do otčinskoga srca veličanstva vašega doprieti neda.

Vaše veličanstvo! Čvrsto se drži narod naš slobode, koju mu od toliko vjekovah otci dočuvашe, a i zahtievanja i duh vremena sadašnjega razumije i pojmuje dobro, tako da mu se na ino i nemože, da vašem veličanstvu kao vladaocu svomu iza svega srca zahvali za velike one, pameti dostojne popustke koje je veličanstvo vaše mjeseca ožujka pukovom ukupne države podielilo. Ali, otvoreno izpovjediti moramo, groza nas je uhvatila i kobne slutnje napuniše nam dušu, kad smo pod kraj prošastoga ožujka iznenada razumjeli, da se je Ugarska, ne s Austrijom podpunoma stopila, (kako se je svaki pametan pri sadašnjoj ustavnosti Austrije za cielo nadao), nego od nje kao država posve neodvisna i samostalna sasma odciepila. A lasno je ovu našu brigu dokučiti. Jer ako se Austrija prisposodobiti može jakoj stieni, nadkućenoj nad kraj morski, tako se Ugarska i sružena s njom trojedna kraljevina naša smatrati mogu kao dva različita, nejednake veličine, ali zato samostalno upravljana broda, koja su jakim konopom svezana, ne samo među se, nego i drugim užem debelim uhvaćeni za stienу, koja jim svojom jakošću obećaje jednaku zaštitu, jednaku sigurnost. Dajmo, da pri uzkoledanom i uzburkanom moru veći od ona dva broda pokuša od kraja se odvezati i u uzbunjenu zajedriti pučinu, spoznat će lako svaki, da bi u tom slučaju manji od ona dva broda, premda je on od većega posve različit, ako je konop saveza njihova jači nego onaj, koji je od kraja, došao u očevidnu pogibelj, da ga veći drug njegov nepovuče sobom u uzpjenjenu pučinu, ili pak, ako su oba konopa jednako jaka, pa da jednomu od njih nepriteče u pomoć sjekira, da se nerazciepi po sred sriede. U položaju tako pogibeljnu, vidjet će svaki, dužnost je broda manjega ozbiljno zaviknuti većemu, neka stane, dapače ako to ništa neuzprudi, zahtieva od njega vlastiti njegov samouzdržanja nagon, da u tako golemoj i očevidnoj pogibelji dohvati šakom sjekiru i međusobni onaj vez jednim mahom prosječe, za da tako pogibeljni onaj susjed, kad je na silu tako navalio, od njega se udaljiti, on pako ožidanu sigurnost svoju od stupa onoga, što ga s kraja drži, i nadalje uživati može.

To je, vaše veličanstvo, pogibeljni položaj trojedne kraljevine ove. Mi vjerni Hrvati, Slavonci i Dalmatini nemožemo i nećemo u obziru ovih naših zemaljah da priznamo ikoji ministerij, koji bi dosadašnje veze naše s ukupnom državom makar ikoliko kanio popustiti. Ako hoće ili može, neka se ciepa Ugarska od ukupne države, dakle i od ovih naših kraljevinah; ali Hrvatska, Slavonija i Dalmacija zemlje su neodvisne i kao takove ne samo da neće da razkinu dosadašnjega veza s Austrijom, nego posve otvoreno i bez svakoga primisaljа javno izjavljuju: da ne samo žele, da se Ugarska u jedinstvo ukupne monar-

kije povrati, nego da su nakanile s ustavnom sada austrijskom carevinom na temelju podpune jednakosti svih narodnostih u užji savez stupiti.

Jer ako je nas i otce naše od koraka toga odvrćalo njegda to, što u staroj Austriji neomedašeno vladanje bijaše, to sada, gdje se je tako jako od temelja pretvorila, mi, što se nas tiče, nevidimo približenju tomu više zapreke nijedne. S toga iz državnoga sabora našega, u koji se dne 5. lipnja t. god. skupiše izabrani od puka našega zastupnici, predlažemo u svoj poniznosti veličanstvu vašemu potvrđenja kraljevskoga radi sljedeće zaključke:

1. Budući da mi iz gori navedenih uzroka sadašnjega ugarskoga vladanja nepriznamo, zato sve odluke po istom ministeriju s uvredom pravah naših i porugom časti banske dosad izdate, već u istom izvoru za nepravedne i za nezakonite smatrajuć, i od vašeg veličanstva molimo, da spomenute ministerija govoga u naše poslove upliva občuvati dostoji, uslied česa, želeći da sadašnja provizorna iliti privremena vlada naša, njekojimi osobami osobito iz dolnje Slavonije pomnožana, neka djelovanja svoja i nadalje produži, odobrenje ovoga našega zaključka od vašeg veličanstva pouzdano očekivamo, za buduće pako prosimo, da se pod predsjedom bana za ove kraljevine pod imenom »državnoga vieća« neka načini jedno iz više viećnikah, tajnikah i ostalih potrebitih osoba sastavljeno i saboru našem odgovorno vladanje, kojega viećnike imenovati će na predlog banov veličanstvo vaše, a ostale članove sam bi ban namještao. Za dostići ništanemanje tim lašnje ukupne države jedinstvo, pripravnimo smo i to naše vlastito pokrajinsko vladanje, u obziru posalah tičući se ukupne države, odgovornoj središnjoj vladi svekolike carevine podvrći.

Potvrđenje kraljevsko zaključka ovoga nadaju se kraljevine tim lašnje od veličanstva vašega zadobiti, jer se već iz gori napomenutih vidi, da su se one već od prastarih vremenah neodvisno od Ugarske upravljale, dapače od god. 1767. do 1779. i svoje vlastito kr. vieće imale, kojega povraćenje, ako bi trebalo, naročito si priuždržaše god. 1791., kada vlast ugarskoga namjestništva i na ove zemlje pružena bijaše. Odatle se vidi, da kraljevine ove ništa novoga neistu, nego jedino da žele uvesti opet u život starinska svoja neizgubljena i nezastarana prava, a to tim više, što su se uprav sada njegdašnje skupne ugarsko-hrvatske dikasterije, po kojih je veličanstvo vaše sa svimi tako zvanimi ugarskimi pokrajinami upravljalo, ukinule.

2. Nastojanje financijah, vojnih i trgovačkih posalah rukovodit će odgovorni ministerij svekolike velike cesarevine. A da se pokrajinski interesi naši pri ministeriju tom kako treba zastupe, pokorno molimo, da veličanstvo vaše za ove naše kraljevine imenuje kod središnje vlade s potrebitim brojem osoba jednoga, saboru ovih kraljevinah odgovornoga viećnika, koji će sve naredbe središnje vlade, koje bi se zemaljah ovih ticale, protubilježiti.

3. Predloženomu ovomu državnomu vieću ovih kraljevinah bit će podvržena u duhu podpune ustavne slobode svakolika vojnička krajina ovih zemaljah u svakom poslu, koji nebude strogo i čisto vojnički, i samo u čisto vojničkih poslovih zavisna će biti od središnjega ratnoga ministerija. Nego zapovjedništvo nad svom vojenom silom ovih kraljevinah po starodavnom pravu i običaju neka bude svagda povjereno banu.

4. Službeni jezik u svemkolikom javnom životu bez svake iznimke neka bude za nas slavjanski kraljevinah ovih narodni jezik, tako da i oni središnjega vladanja dopisi, koji se zemaljah ovih ticali budu, imat će se izključivo u našem jeziku izdavati.
5. U okrug sabora kraljevinah ovih spadat će svi oni predmeti, koji se unutar njih zemaljah ovih posalah dotiču. A glede onih posalah, koji se tiču skupnoga odnošenja kraljevinah ovih prema ukupnoj državi, potvrđuju se kraljevine ove zaključkom središnjega sabora, kojemu će i središnji ministrij u ime naredbah svojih pod odgovorom biti.
- Za pokazati pako djelom, da se ukupnoj državi ozbiljno prislanjaju, izabraše kraljevine ove već sada za najbližnji dođuci središnji državni sabor velike cesarovine, koji se 26. lipnja t. god. obdržavati imade, svoje poklisare, koji će, u imenu svega naroda, zastupnikom ostalih nama srodnih narodah austrijanskih naše u tom poslu pravedne i iskrene želje za pretresanje i podkriepljenje podnesti.
6. Buduć da je to naravno, da se srodni puci priljubljuju, i kraljevina dalmatinska tako po starih, zakonom ukriepljenih pravih, kako također po prisegi, koja se prigodom krunjenja polaže, i po svečanih obećanjih vašega veličanstva cjeloviti dio ovih kraljevinah sačinjava, imade se rečena kraljevina dalmatinska tako glede zakonotvorstva kao i glede administracije iliti upravljanja s ovimi kraljevinami posve sjediniti, a ostale jugoslavjanske pokrajine velike cesarevine, kao što je novouzkršnuvša srbska vojvodina, za koju mi ovime želimo, da ju vaše veličanstvo po starih narosa srbskoga pravih premilostivo potvrditi dostoji se, zatim dolnja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istrija i Gorica, da se u bližnji savez sa ovimi kraljevinami metnu.
7. Prijateljski savez sa ugarskimi puci, u smislu pragmatičke sankcije i na temelju slobode, jednakosti i bratinstva svijuh pod krunom Ugarskom živućih narodnostih, žele ove kraljevine i nadalje također uzdržati. Ali kako da se to proizvede, odredit će narod ovih kraljevinah onda, kada mu se pravedne želje po vašem veličanstvu izpune i kada pravo stanje Ugarske naprama cjelokupnoj cesarevini jasnije poznato bude.
8. Sve politične i juridične državne častnike, kojih naimenovanje jedino u vlasti vašega veličanstva stoji, neka ban privremeno naimenuje i takovo naimenovanje vašemu veličanstvu potvrđenja radi podnese.
9. Dok se nov sudbeni red neuvede, neka se prizivanje parnicah iz ovih kraljevinah na prizivne sude u Ugarsku ne dopušta.
10. Za promicanje izpunjenja željah našega naroda izabran je jednoglasno baron Franjo Kulmer kao zastupnik ovih kraljevinah kod prijestolja vašega veličanstva, koji izbor da vaše veličanstvo premilostivo potvrditi dostoji, ovime smireno molimo.
11. Konačno svečano očitujemo: jer se po smislu 11. čl., godine 1608. vlast banska proteže od Drave do mora jadranskoga, da mi županije požešku, virovitičku i sriemsku, kao i graničarske regimente, gradiški, brodski i varaždinski, po zakonih i dogodovštini pod imenom dolnje Slavonije poznate, na dalje kotare riečki, bakarski i primorski ili vinodolski, koji po smislu privilegijah kraljevskih, dogodovštine i tolikih zakonah k Hrvatskoj spadaju, smatramo za cjeloviti dio ovih kraljevinah i da ćemo jih kao svoje suprot svakom makar kojega protivnika nasrtu krepko čuvati i braniti.

I to su odluke i želje našega naroda, koje je dosad u saboru svom učinio, i za koje se nadamo, da će ih vaše veličanstvo premilostivo potvrditi i izpuniti. Vaše veličanstvo! Već više putah od znamenitih danah ožujka pošiljasmo mi svoje poklisare sa željama i tegobama k vašemu posvećenomu veličanstvu. Ali vaše veličanstvo dostoja nas uvijek na državni sabor ovih trijuh kraljevinah sa napatkom premilostivo odgoditi, za da odovuda svoje rane otčinskomu srcu vašega veličanstva odkrijemo, gdje bi se zatim od vašega veličanstva za cielo izvidati mogle.

To sada uprav biva u ovoj našoj najpokornijoj representaciji i mi se nadamo za stalno, da će vaše veličanstvo nuždne i pravedne odluke vjernoga i hrabroga naroda našega previšnjim odobrenjem svojim u istinu potvrditi. Jer ako i uzmemo, da se je vaše veličanstvo kao kralj ugarski više putah na velikodušne koncesije sklonjeno počutilo i radi toga kao takov bez ugarskoga naroda vrhu ničega naredbe učiniti nije smjelo: to ponajprije neobstoji ipak ovaj ravno posve istiniti, premda također i žalostni razlog glede trijuh sjedinjenih kraljevinah podnipošto. Jer kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija imadu također svojega vlastitoga kralja, koji se je i njim kao i kraljevini Ugarskoj svečanom zakletvom obvezao, da će prava i slobode njihove bez ikakva uštrba čuvati i braniti, i koji, buduć da nigdje i nigda jošte s našim privoljenjem svoje starinske kraljevske moći lišen nije, jošte svukoliku silu imade, da po svojoj prisegi i po želji svojih kraljevinah, gdje i kako mu se uzvidi, otčinski u pomoć priteče. A toga kralja dalmatinskoga, hrvatskoga i slavonskoga štujemo i prizivamo mi u pomoć u okrunjenoj i uzvišenoj glavi vašega veličanstva. — Koji u ostalom s najvećim počitanjem ostajemo vašega veličanstva itd.

V.

Osnova zakona o odnošenju trojedne kraljevine prema monarkii austrijskoj

I. Opredjeljenje zemljišno

§ 1. Trojedna kraljevina (hrvatska) čini jednu jedinu, jednim zakonom i jednim ustavom upravljaju celost, koja se nikada ni pod ikakvom izlikom razkomadati ni razdrobiti ne može.

§ 2. Pod imenom trojedne kraljevine ima se razumjeti:

- a) Kraljevina hrvatska, ne samo građanska nego i vojnička, s Primorjem hrvatskim, Međimurjem i Riekom i njezinim kotarom.
- b) Kraljevina slavonska, i građanska i vojnička.
- c) Kraljevina dalmatinska kako sada postoji, sa svimi k njoj pripadajućimi otoci, kao i otoci kvarnerskimi, spadajući sada u obziru administrativnom pod upravljaljstvo tjerstjansko.

§ 3. Dalmacia će biti prema trojednoj kraljevini u onom odnošenju, kako se zastupnici njezini na saboru trojedne kraljevine s istim dogovore i sporazumiju.

§ 4. Ustanovljenje odnošenja između trojedne kraljevine i Vojvodine sèrbske, kao i međusobno zemljišnje opredjeljenje njihovo, ostavlja se njihovu međusobnom sporazumljenju koje će dobiti jakost zakona odmah kako bude potvrđeno po kralju.

§ 5. Na temelju međusobnoga sporazumljenja može trojedna kraljevina stupiti u tiešnji savez politički i s ostalimi susiednima slavenskim pokrajinama spadajućimi na cesarovinu austriansku. I naravno to pravo sjedinjenja nemože i nema se odreći ni prečiti pod nijednom izlikom ni trojednoj kraljevini ni onim austrijsko-slavenskim zemljama, koje bi se s njom, povodom jednake i srodne narodnosti, politično skupčati željele.

§ 6. Trojedna kraljevina niti je bila niti jest, niti hoće da bude nješka država, niti dio ili član nješke države. I zato kao što se na nj ne protežu članci kongresa bečkoga od god. 1815. skapčajući neke pokrajine austrijske sa savezom nješkim, tako isto neima na trojednu kraljevinu u nijednom smislu, ni pod ikakvom izlikom, protezati ni u napredak, bez naročita njezina privoljenja, nikakav savez, ni sadašnji, ni budući, koji bi Austrija s Nješkom danas sutra učiniti mogla.

Potrebno k tomu po ovom paragrafu trojedne kraljevine privoljenje, može se zakonito i valjano za ove kraljevine izreći i očitovati samo i jedino na pokrajinskom saboru ovih kraljevinah s dvie trećine zakonitih saborskih glasovah.

II. Kralj i vlada

§ 7. Kralj trojedne kraljevine, po smislu sankcije pragmatičke, vazda je onaj isti, koji i cesar austrijski.

§ 8. Vlada trojedne kraljevine jest dvostruka: jedna domaća, pod imenom »državnoga vieća trojedne kraljevine« a druga centralna sveaustrijska.

§ 9. Kao posredujući član izmed trojedne kraljevine i nj. veličanstva kralja, za svekolike poslove, koji po smislu ovoga zakona, nepadaju na vladu centralnu, nego područje državnog vieća ovih kraljevinah, ima se namiestiti uz osobu nj. veličanstva kralja, s potrebitim brojem pomoćnih osobah, jedan saboru ovih kraljevinah odgovorni popečitelj, koji će sve odluke i naredbe nj. veličanstva, zasiecajuće u rečene grane državnih poslovah, protubilježiti.

§ 10. Kojigod se državni posao ne naznačuje ovim zakonom naročito kao spadajući pod vlast vlade središnje, smatra se kao da je pridržan za područje domaće vlade trojedne kraljevine.

§ 11. Trojedna kraljevina priznaje vlast središnje vlade sveaustrijske i podvèržuje joj se u sliećih granah javnoga upravljanja:

- a) U poslovih izvanjskih, s iznimkom izraženom gori u § 6.
- b) U poslovih financiah, u koliko to iziskuje jedinstvo i uzdržanje ukupne monarkie.
- c) U poslovih ratnih i vojnih, u koliko se tiču uredne vojske služeće na obranu ukupne monarkie.
- d) U poslovih tègovine.

Krug napomenutih u ovom § poslovah i način, kojim ima njimi upravljati vlada centralna, opredieluje poblize slieći paragrafi.

§ 12. Poslovi državnimi, izbrojenimi u predidućem § 11. a u sliedećih paragrafih poblizhe naznačenimi, upravljat će središnja vlada sveaustrijska, tako:

- a) Da bude u obziru njih odgovorna Saboru sveaustrijskom u smislu ustava ustanovljena za ukupnu monarkiju.
- b) Da se u napunjivanju dotičnih službah centralnih, po razmjerju stanovništva i sposobnosti uzme obzir i na sinove trojedne kraljevine.
- c) Da se u svih naredbah, odlukah i imenovanjah naprama ovim kraljevinam pod nikakvom izlikom, niti u ikojem slučaju nesluži drugim jezikom, nego narodnim, vladajućim i službenim u ovih kraljevinah.
- d) Da se za svaku granu poslova, naznačenih u § 11. pod *b*, *c* i *d* ustroji za ove kraljevine po jedan područni, vladi središnjoj podređeni odsiek potpunoma spojen i skopčan s dotičnim odsiekom državnoga vieća ovih kraljevinah, koji će, u obziru svih takovih poslova centralnih, vladi središnjoj pododgovoran biti.

I vlada centralna podnipošto da nije vlastna, za upravljanje poslova centralnih, na zemljišta trojedne kraljevine ustrojavati poglavarstvih takovih, koja bi bila ili viša od državnoga vieća ovih kraljevinah, ili s njim jednaka, a s njim neskopčana i samostalna, ili napokon niža od njega a od njega posve neodvisna.

§ 13. Dohodci javni ovih kraljevinah, koji su prije ožujka 1848. god. tekli u kasu kraljevsku, bit će podvrženi u napredak vlasti sriedišnje vlade sveaustrijske. Uslied česa sve one troškove za ove kraljevine u obće, koje je prije ožujka 1848. podnosila kasa kraljevska, podnosit će u napredak blagajna ukupne sve monarkije.

§ 14. Svi ostali poslovi finacialni i sva ostala sila novčana trojedne kraljevine, razumievajuć ovamo ponajviše ne samo danak domaći, nego i sve javne fonde ovih kraljevinah, neizključujuć ni onih, koje je trojedna kraljevina spasi sila nedavno iz ruku ugarskoga vladanja, spadat će u smislu zakona o državnobziru narodu trojedne kraljevine pod odgovorom biti.

§ 15. Bez dozvoljenja sabora trojedne kraljevine neima se nametati trojednoj kraljevini nikakova druga sol nego morska.

Dosadašnji danak vojnički ima se u priašnjoj kolikoći zadèržati, i bez privo-ljenja ovih kraljevinah u napredak povekšati se ne može.

§ 16. Vlastne su ove kraljevine na cieniu svakoga centa soli nametnuti, za korist i razpoloženje svoje, prilični namet.

§ 17. Sadašnja ciena soli, ni pèrvi put, ni u napredak igda, bez privo-ljenja sabora trojedne kraljevine dići se ne smije.

§ 18. Građenje i uzdržavanje putevah suhah i vodenah, potrebitih obćenju i tèrgovini, spada u područje vlade centralne.

§ 19. Na istu vladu centralnu spada također i brodarstvo morsko i potočno, kao i regulacia riekah i drugi vodograditeljni poslovi.

§ 20. O svom ipak narodnom trošku vlastne su ove kraljevine i puteve nove graditi i izvoditi građe druge, makar koje, budi na suhu, budi na vodi.

§ 21. Vlada centralna imat će brigu da se ustroje u trojednoj kraljevini komore tèrgovačke (Handelskammern), s kojim bi središnje ministarstvo tèrgovine o

tegobah i sredstvih trgovine u ovih kraljevinah putem banskoga vieća dogovarati se moglo.

§ 22. Sva vojna sila trojedne kraljevine, kako redovna tako neredovna, ima po starodavnom pravu biti vazda podvèržena banu.

§ 23. Redovnom vojskom ovih kraljevinah, sredstvom bana i dèržavnoga vieća trojedne kraljevine, upravlja vladanje središnje.

I u tom će obziru biti pod odgovorom vladi sriedišnjoj koliko ban, toliko i dotični odsiek dèržavnoga vieća ovih kraljevinah. Svom ostalom oružanom silom trojedne kraljevine, razumievajuć amo i svaku narodnu vèrst narodne straže, upravlja ban putem dotičnoga odsieka dèržavnoga vieća ovih kraljevinah, s odgovarnostju prema narodu trojedne kraljevine.

§ 24. Broj vojske redovne i ukupni za svu monarkiu i razmierje u kojem ima spadat teret taj na pojedine pokrajine, ima s obzirom na dotični broj stanovništva, opredèlit svagda Sabor središnji ukupne monarkie.

§ 25. U svih poslovih dèržavnih, po naredbi zakona ovoga, tičući se vlasti vlade središnje, protubilježit će odluke i naredbe kraljevske, i za ove kraljevine ministar sveaustrianski.

III. Sabor

§ 26. Trojedna kraljevina ima dva sabora, jedan: svoj vlastiti, izključivo ovih kraljevinah; drugi: ukupni sveaustrijski.

§ 27. Vlast i moć sabora pokrainskoga trojedne kraljevine, u smislu osobitoga zakona o saboru, proteže se na sve one dèržavne poslove, koji se zakonom ovim nijesu naročito naznačili, kao poslovi spadajući na obći sabor ukupne monarkie.

§ 28. Poslovi ovih kraljevinah dèržavni spadajući na krug djelovanja zakonotvorstva središnjega jesu: Svi oni dèržavni poslovi ovih kraljevinah, koji smislom ovoga zakona spadaju u područje vlade središnje.

§ 29. Osim poslovah izbrojenih u § 28. niti zastupnici ovih kraljevinah na ukupnom sveaustrijskom saboru niti isti sabor središnji, u nijedan se drugi posao ni pitanje valjano za ove kraljevine upustiti podnipošto nemogu.

§ 30. Kraljevine ove udioničtvuju u saboru sveaustrijskom kao i druge pokrajine austrijske, po vlastitosti svojoj kao samostalne kraljevine i po broju svojega stanovništva.

§ 31. Kraljevine ove nepriznaju, niti će priznati zakona ikakova, koji bi se makar gdje o njih a bez njih sastavio.

IV. Opredjeljenja osobita

§ 32. Zakon se ovaj samo na saboru trojedne kraljevine domaćem, kao i svi ini ustavni zakoni, sa dvie trećine glasovah može preinačiti u smislu zakona o saboru dèržavom.

§ 33. Buduć da se zakon ovaj tiče s jedne strane i ukupne monarkie austrijske, uz potvrdu nj. veličanstva kralja, protubilježen je po ukupnom c. k. ministarstvu austrijskom.

VI.

*Memorandum
über die staatsrechtlichen Beziehungen der Königreiche Kroatien und
Slavonien zu Oesterreich*

Es ist Thatsache, daß vor den Märztagen die zur ungarischen Krone gehörigen Länder ein durch ihre besondere Gesetzgebung und Administration von den übrigen erbländischen Theilen des österreichischen Kaiserstaates völlig geschiedener Staatskomplex waren, dessen Einheit mit den Erbländern auf Grundlage der pragmatischen Sanktion durch ein gemeinschaftliches Staatsoberhaupt vermittelt wurde, welches ob Mangel verantwortlicher Ministerien auf beiden Seiten eine einheitliche Exekutivgewalt in sich faßte.

Es ist Thatsache, daß die pragmatische Sanktion der Ausgangspunkt des neueren positiven österreich-ungarischen Staatsrechtes ist, nachdem in dieser Urkunde ausdrücklich bestimmt wird, »daß die deutschen sowohl als ungarischen Erbländer ungetheilt, untrennbar und gemeinschaftlich regiert und verwaltet werden sollen«, und daß diese Urkunde von allen Völkern der österreichischen Monarchie und namentlich auch von dem Königreiche Ungarn angenommen worden ist, welches daher mit Rücksicht auf die besondere Gesetzgebung und Administration zu den österreichischen Erbländern im Verhältniß einer wirklichen Konföderation steht.

Die Königreiche Kroatien und Slavonien haben die pragmatische Sanktion an ihrem selbstständigen Landtage am 9. März 1712 ohne Dazwischenkunft des ungarischen Landtages, und zwar um einige Jahre eher als Ungarn, und früher als irgend eine andere Nation des Kaiserstaates unmittelbar angenommen und unterschrieben.

Diese Königreiche, die eben so wie Ungarn ihren eigenen, vom ungarischen unabhängigen Landtag, ihr von der ungarischen Statthalterei unabhängiges Landeskonsilium, und ihren vom Palatin unabhängigen Ban hatten, stehen daher ebenfalls zu den österreichischen Erbländern im Verhältniß einer wirklichen Konföderation, dem Königreiche Ungarn koordinirt.

Wenn also die Königreiche Kroatien und Slavonien seit Koloman dem ersten gemeinschaftlichen König dieser Königreiche und Ungarns, bis auf den heutigen Tag einen von der ungarischen Legislatur unabhängigen Landtag haben, der die Beschlüsse des ersteren, nur in so fern sie dem Willen der kroatisch-slavonischen Nation entsprechen, annehmen, widrigens verwerfen kann, — wenn der Ban dieser Königreiche als oberster Landeschef unmittelbar dem Könige von Ungarn, Kroatien und Slavonien, keineswegs aber dem Palatin von Ungarn untergeordnet war, wenn, was das Wichtigste, diese Königreiche als solche durch ihre Adegaten am ungarischen Landtage vertreten waren, so ist ofenbar das ganze Verhältniß zwischen den Königreichen Kroatien und Slavonien mit Ungarn kein anderes, als eine Personalunion unter einem gemeinschaftlichen König, so wie sie noch zu Zeiten Kolomans var.

Alles übrige, was diese Königreiche von ihrer Autonomie in der Administration verloren, oder in so fern sie in ihrer selbstständigen Legislatur beirrt wurden, das ist mit Rücksicht auf die Bestimmungen der pragmatischen Sanktion nichts anderes, als Uebergriffe der ungarischen Politik, welche diese Personalunion zu

einer wirklichen Centralisation oder mindestens zu einer faktischen Konföderation auszubeuten suche.

Diese historischen und rechtlichen Grundlagen des Verhältnisses dieser Länder zu Ungarn und Oesterreich sind seit den Märztagen durchaus nicht verrückt, im Gegentheil durch das Benehmen Ungarns auf ihre ursprüngliche Bedeutung zurückgeführt worden.

Ungarn hat durch dessen auf den Ruin der österreichischen Monarchie abzielende Politik sich von dieser förmlich isolirt, und dadurch, daß es durch die Konzession eines besonderen, lediglich dem ungarischen Landtage verantwortlichen Ministeriums die frühere einheitliche, in der Person des Staatsoberhauptlichen Vereinigte Exekutivgewalt des Gesamtstaates in zwei gegenseitig unabhängige Staatsgewalten, das österreichische und ungarische Ministerium zu theilen mußte, die wirkliche, durch die pragmatische Sanktion garantierte österreichisch-ungarische Konföderation seinerseits aufgehoben und auf das Verhältniß der bloßen Personalunion reduziert.

Die Königreiche Kroatien und Slavonien haben sich dagegen von dem ungarischen Sonderbunde, welchem sie in Absicht einer Centralisation mit demselben zugezählt wurden, freiwillig losgesagt, und die Absichten Ungarns, sie auch zu diesem Sonderbunde zu nöthigen, mit Gewalt der Waffen zurückgewiesen.

Die Königreiche Kroatien und Slavonien sind also auf ihrer ursprünglichen staatsrechtlichen Basis, der Personalunion mit Ungarn und der staatsrechtlichen Konföderation, mit Oesterreich stehen geblieben, während Ungarn die pragmatische Sanktion und dadurch die mit dem österreichischen Erbländern eingegangene Konföderation verlassend, das Feld der gewaltsamen Revolution betrat, um seine gänzliche Unabhängigkeit vom österreichischen Kaiserstaate zu erkämpfen.

Kroatien und Slavonien sind daher auch jedes scheinbaren Konföderationsverhältnisses mit Ungarn durch dessen gewaltsame Losreißung entbunden, und stehen als freier Staat selbst ohne dem Medium der ungarisch-österreichischen Konföderation, durch das Verhältniß der kroatisch-slavonisch-österreichischen Konföderation, die sie nun, an der pragmatischen Sanktion treu festhaltend, erneuern wollen, staatsrechtlich mit Oesterreich verbunden.

Das von den Königreichen Kroatien und Slavonien angestrebte Konföderationsverhältniß ist somit keine neue Konzession, sondern nur das bisherige mittelbare legale und staatsrechtliche Verhältniß derselben zu Oesterreich, modifizirt durch die gewaltsame Losreißung Ungarns aus der österreichisch-ungarischen Konföderation, welches nun durch Waffengewalt der übrigen Theilnehmer am österreichischen Staatenbunde in sein Abhängigkeitsverhältniß zu dem Letzteren gebracht werden muß.

Es kann somit kein Gegenstand der Frage sein, ob die Königreiche Kroatien und Slavonien ein Recht haben, eine freie Konföderation mit den österreichischen Erbländern anzustreben, oder ob sie einer unbedingten Centralisation mit demselben staatsrechtlich unterliegen, denn sie behalten nur ihren rechtmäßigen Antheil an staatsrechtlicher Berechtigung als ungeschmäleretes Eigenthum.

Ja sie machen durch den Antrag der bis jetzt nicht bestandenen Centralisirung der Finanz, Kriegs- und Handelsangelegenheiten unter einem Central-Reichsministerium der österreichischen Kaiserkrone sehr wichtige Zugeständnisse, in dem sie den positiven Rechtsboden verlassend, derselben in dem schwierigen

Werke der Wiedergeburt des Gesamtstaates echt patriotisch entgegenkommen, da die Krone offenbar auch ihrerseits den Boden der Legalität verlassen muß, um das große Werk im Geiste der Zeit zu vollenden.

Was im Uebrigen die serbische Wojwodschaft betrifft, so ist nur ihr altes Rechts restituirt worden. Sie hat so gut als Kroatien und Slavonien dem ungarischen Sonderbunde nicht beitreten wollen, sie hat sich nicht von Ungarn, sondern dieses von ihr losgerissen, und nur durch Waffengewalt konnte es ihr gelingen, sich auf dem legalen Boden der ursprünglichen Konföderation mit Oesterreich als ein Theil Ungarn's zu erhalten. Sie hat daher ebenfalls das Recht, ihrerseits dasselbe Konföderationsverhältniß im Wege der kroatisch-slavonisch-serbischen Konföderation mit Oesterreich zu behaupten, das sie im Wege der ungarisch-österreichischen Konföderation als Theil des Ganzen eingenommen hatte.

Auf dieser staatsrechtlichen Basis stehen die Königreiche Kroatien und Slavonien, so wie die serbische Wojwodschaft, wenn sie mit den Erbländern in nähere Beziehungen treten wollen.

Sie unterhandeln mit den Letztern als freie, dem Königreiche Ungarn, koordinirte, nur durch die Personalunion unter der ungarischen Krone vereinigte, auf ihrem legalen Rechtsboden stehende National-staatsgebiete, die eben, weil sie freiwillig im gefährlichsten Augenblicke Oesterreichs den magyarischen Sonderbunde entsagt haben, — Unterordnung unter das ungarische Staatsprinzip nicht unterliegen, indem das konstitutionelle Prinzip der Gleichberechtigung aller Nationalitäten in Oesterreich ebenfalls zum Prinzip erhoben worden ist, und eine neue Konstituierung des Gesamtstaates, der einen einzigen gemeinsamen Zweck hat, auf Grundlage der vollkommenen nationalen und staatsbürgerlichen Freiheit und Gleichberechtigung eine unabweisbare, mit der Existenz des Kaiserstaates innigst verknüpfte Forderung der Zeit erscheint, welcher die nichtmagyarischen Nationen der Krone Ungarn's freiwillig entgegenkommen, da sie im neuen österreichischen Staate für die Folge keine Privilegien haben, ihr Anrecht auf eine unabhängige nationale Selbstverwaltung und Legislatur, jedoch unter den Bedingungen einer kräftigen Centralgewalt, nicht nur für sich nicht aufgeben wollen, sondern dasselbe für alle übrigen Nationalitäten des künftigen föderativen Kaiserstaates in Anspruch nehmen, wodurch sich für alle Völkerstämme des Kaiserstaates das Verhältniß der wirklichen Konföderation unter einem gemeinschaftlichen Staatsoberhaupte ergibt.

Die Vertreter der Königreiche Kroatien und Slavonien, dann jene der serbischen Wojwodschaft interveniren daher im allgemeinen konstituierenden Reichstage in zweierlei Absichten:

1. als Vertreter freier in staatsrechtlicher Beziehung nur an die pragmatische Sanktion gebundener Staaten, welche ihr früheres mittelbares Konföderationsverhältniß mit Oesterreich nun unmittelbar unter den Bedingungen nationaler Unabhängigkeit, in so fern solche eine kräftige Centralregierung zulässig macht, dann unter der ausdrücklichen Bedingung, daß kein Theil der österreichischen Erbländer irgend einem Sonderbunde außerhalb der Staatsgrenzen des österreichischen Kaiserthums angehöre, daher die österreichischen Deputirten von Frankfurt abberufen, und selbst die deutsch-österreichische Bundesakte von 1815 aufgehoben werde, — erneuern wollen;
2. als freie, durch eine gegenseitige Konföderation einen gemeinsamen Staatszweck verfolgende österreichische Staatsbürger, welche in Bezug auf die

Abfassung der Konstitution, dann alle auswärtigen, Kriegs-, Finanz- und Handelsangelegenheiten mit den übrigen Provinzen ein untheilbares gleichmäßig vertretenes Ganze bilden, und in dieser Hinsicht nur den Beschlüssen der Majorität des von allen Völkern der konstitutionellen Monarchie zu beschickenden Reichstages sich zu fügen haben.

Indem wir durch das Vorstehende den rechtlichen Standpunkt zur Betrachtung unserer Beziehungen zum Gesamtstaate auszumitteln bemüht waren, wollen wir nun ferner untersuchen, ob unsere Vertretung am allgemeinen konstituierenden österreichischen Reichstage notwendig und rätlich sei?

Wir haben durch die Annahme der pragmatischen Sanktion die einheitliche Regierung der ganzen österreichischen Monarchie unter einem gemeinsamen Staatsoberhaupte aus dem Hause Habsburg-Lothringen als die unsere anerkannt. Wir haben gegen den Dualismus der Regierung laut Art. XI: 1848 protestirt, und aus Anlaß dessen sogar das Schwert ergriffen, um die Einheit und Integrität des Kaiserstaates herbeizuführen.

Wir haben also offenbar mit allen Völkern des Gesamtstaates einen einzigen, jeden Sonderbund irgend eines Theiles mit einer auswärtigen Macht im konstitutionellen Staate absolut ausschließenden, gemeinsamen Staatszweck, der nur durch eine gemeinschaftliche Centralgesetzgebung und eine einheitliche Centralregierung unter einem und demselben Staatsoberhaupte, unbeschadet unserer zur Centralisation nicht unbedingt nöthigen inneren Selbstständigkeit in Administration und Legislatur, — realisirt werden kann.

Den konstituierenden österreichischen Reichstag nicht beschicken, hieße daher so viel, als die Einheit des Staatszweckes negiren, oder sich der konstitutionellen Berechtigung an der gemeinsamen Centrallegislatur begeben, wogegen die unbedingte Beschickung des Reichstages nichts anderes wäre, als das bereits staatsrechtlich bestehende Föderativverhältniß unsererseits aufgeben, und das Schicksal unserer Nation den Fluktuationen der Majorität des Reichstages, daher allen möglichen Zufällen preisgeben.

Wir müssen also unsere Vertreter nothwendigerweise, jedoch nur unter obigen zwei Bedingungen an den österreichischen Reichstag senden, damit sie daselbst vorerst das unmittelbare Föderativverhältniß unserer zum Gesamtstaate feststellen, in welcher Beziehung vor der Hand nur eine geringe Anzahl Ablegaten aus unserem Nationallandtage mit genauer Instruktion im Sinne der durch den Art. XI:1848 aufgestellten Principien nach Kremsier abzusenden wäre, wo sie mit einem Ausschusse des Reichstages und dem Ministerium über die Principien der Konföderation sich ins Einvernehmen zu setzen, und so nach einer förmlichen Bundesakte, deren Abfassung für alle Nationalitäten des Kaiserstaates notwendig erscheint, aufzunehmen hätten.

Wenn sonach durch die Bundesakte die Art der Konföderation näher bestimmt, unsere nationale Unabhängigkeit, Selbstverwaltung und Legislatur unter den nothwendigsten Beschränkungen durch die Centralisirung der auswärtigen, Kriegs-, Finanz- und Handelsangelegenheiten garantirt ist, und von Sr. Majestät dem konstitutionellen Kaiser bestätigt wird, was wir für alle übrigen Nationalitäten des Kaiserstaates erwarten, — dann ist es der Zeit, unsererseits an der Abfassung der Konstitutionsakte für den ganzen Kaiserstaat in Bezug auf die staatsbürgerlichen Berechtigungen der gesammten Mitglieder des Staatsver-

bandes im Vereine und im gleichen Verhältnisse mit den übrigen Völkern des Gesamtstaates theilzunehmen.

So lange die Unterhandlungen in ersterer Beziehung dauern, könnte die Ausschreibung der Wahlen nach dem Verhältniß Eines Deputirten auf 100.000 Seelen bei Sr. Majestät angesucht und vorgenommen werden.

Dies sind die Gründe, die wir den Männern jener antiluvianischen Legalität besonders ans Herz legen, die für jeden Schritt, den der Zeitgeist auf dem Felde der Bewegten Gegenwart macht, einen trockenen Paragraph haben wollen.

Wir appelliren aber abgesehen davon, daß wir auch den Schild des positiven historischen Rechtes für uns haben, an die Träger der gesunden natürlichen lebensfrischen Politik des neuen österreichischen Kabinetts, an die Einsicht Weisheit und Gerechtigkeitsliebe des Ministeriums und erwarten, daß dieses Ministerium, das sich an die Spitze der großen Bewegung stellen zu wollen erklärt, den großen Neubau des verjüngten Oesterreich nur auf der allein sichern Basis des natürlichen Völkerrechtes bauen werde; denn dann nur bleibt es das Ministerium der Majorität in und außer der Kammer; die Adler Oesterreichs schweben hoch über den Wolken seines trüben Horizontes, die zu einem gemeinsamen Staatszwecke auf Grundlage der Gerechtigkeit vereinten freien Nationen entfalten alle ihre Kräfte und lachen allen Feinden ihres schönen großen Gesamtwaterlandes Hohn!

ZUSAMMENFASSUNG

DAS KROATISCHE NATIONALE UND POLITISCHE PROGRAMM 1848—1849; EIN BEITRAG ZUR ERKENNTNIS ÜBER DEN URSPRUNG DER KROATISCHEN NATION UND DES KROATISCHEN STAATES

In dieser Abhandlung sprechen wir (1) über den Ursprung und die Entwicklung der kroatischen Nation und (2) die Schaffung des kroatischen Staates (das Dreieinige Königreich) in der ersten Hälfte des XIX. Jhs., insbesondere während der Revolution 1848/49 und zwar auf der Ebene: Idee der Nation, Ideologie, politisches und gesellschaftliches Programm, politisches Handeln, Institutionen und politische Gemeinschaften.

Wenn wir vom Standpunkt der Entstehung wesentlicher neuer soziopolitischer Prozesse ausgehen, als die Umwandlung des Volkes in eine moderne national-politische Gemeinschaft stattfindet, können wir feststellen, daß sich die slawischen Völker auf dem Raum von Mittel- und Südosteuropa im Rahmen von Vielvölkerstaaten bilden, dies aber im Laufe folgender klarer Verläufe: Schaffung individueller Volks- und Nationalgemeinschaften innerhalb eines pluralen Gesellschaftssystems. Im Bewußtsein dieser geschichtlichen Prozesse und im Lauf der Schaffung eigener nationaler Gemeinschaften sind folgende slawische Völker (je nach Grad der gesellschaftlichen und politischen Organisation) insbesondere 1848 bemüht, eine Änderung der traditionellen Gesellschaft und der bestehenden Reiche zu erzielen, und zwar nicht nur nach dem sprachlichen und

nationalen Prinzip, sondern auch nach dem Prinzip der Souveränität, der Politik des Föderalismus und Konföderalismus, dem Prinzip des internationalen Rechts und internationaler Verträge. All dies hätte die Schaffung wesentlich neuer politischer Gemeinschaften ermöglichen sollen, und zwar: individueller Nationalstaaten innerhalb gleichberechtigter und demokratischer Vielvölkergemeinschaften, aber innerhalb einer neuen bürgerlichen Gesellschaft.

Aber wenn wir unsere Betrachtungen vom Standpunkt der Schaffung der Identität und Individualität der kroatischen Nation aus aufnehmen, worüber hier gesprochen wird, dann ist unbestreitbar, daß das kroatische nationale und politische Programm und das Programm des Konföderalismus und die zu ihnen passende Welt der Rechtsnormen (wie etwa natürliches und Völkerrecht, kroatisches historisches und Staatsrecht, internationales Recht und internationale Abkommen), auf denen die kroatischen Politiker ab 1848 ihre nationale Individualität wesentlich beeinflussen und damit — historisch gesehen — auch die Integration der kroatischen Nation und die Schaffung der kroatischen politischen und staatlichen Gemeinschaft (die vereinten Staaten Kroatiens). Eben der Inhalt und die sehr komplizierte Struktur dieses politischen Programms beeinflussten die Zeitgenossen dahingehend, als es eine klare Festlegung der kroatischen national-politischen Gemeinschaft gab (die Vereinigung des Dreieinigigen Königreichs Kroatien) im Gegensatz zu anderen politischen Gemeinschaften innerhalb des Vielvölkerstaates, wie es die Habsburger Monarchie war. Und gerade dieser Staat sollte ihrer Ansicht nach (als bürgerliche Gesellschaft mit einem demokratischen und parlamentarischen System) auf konföderaler Grundlage mittels internationaler Verträge und durch völlig gleichgestellte National-/Volksstaaten organisiert sein: als mitteleuropäische österreichische Konföderation.

Jedenfalls hat sich die kroatische Nation (wenn wir ihre nationalen Integrationsprozesse im Gesichtspunkt dieser Ereignisse und der Ideen und Ideologien und der ethnischen Identität betrachten) keinesfalls als rein "sprachliche" Nation entwickelt, wie dies in der Geschichtsschreibung oft behauptet wird. Denn, weder ist das *Ethnos* (auch nicht die ethnische Gemeinschaft, auch nicht das Volk, die Nation oder die ethnische Identität) ausschließlich eine sprachlich-kulturelle Kategorie, auch nahmen die kroatischen Politiker und Anhänger der Idee der nationalen Wiedergeburt nicht nur die Sprache und Kultur als Bestimmung des kroatischen Volkes und der Nation. Die kroatische Nation entstand, im Gegenteil, im Prozeß der Wechselwirkung sozialer und geschichtlicher Werte, die wesentlich ihre Individualität gegenüber jeder anderen Gemeinschaft auf dem gesamten Raum von Mittel- und Südosteuropa bestimmte. Ebenso entstand die kroatische Nation nicht nur als natürliche Gemeinschaft (die durch natürliche Bedingungen von Arbeit und Gesellschaft und Stammesstruktur bestimmt wird, also durch eine unbestimmte slawische Gemeinschaft und/oder eine unbestimmte slawische ethnische Identität), sondern sie bildet sich im Laufe von Modernisierungsprozessen vor allem als historische Gemeinschaft und zwar auf der Basis von gemeinsamen Institutionen der eigenen historischen Gemeinschaft. In anderen Worten, die kroatische Nation entstand auf der eigenen kulturellen, politischen, staatlichen und staatspolitischen Tradition. Es ist völlig klar, daß hier (bei der Schaffung der kroatischen Nation) weder das Slawentum, noch der Illyrismus oder das Jugoslawentum eine wichtige

Rolle hatten, auch bei der Festlegung der konkreten ethnischen Identität nicht. Der Illyrismus und Jugoslawismus hatten deklarativen und ideellen Charakter die über die Idee einer noch nicht bestehenden Gemeinschaft ausgedrückt wurden. Dagegen war das Kroatentum (als nationales Prinzip, als Gemeinschaft und als Rechts-, Staats- und politisches System) Ausdruck des Bestehens einer kroatischen Gemeinschaft als Tatsache.

Wenn wir also die Integration der kroatischen Nation und die Schaffung einer kroatischen politischen Gemeinschaft vor Augen haben, also die Einigung der kroatischen Staatsgebiete, dann müssen wir erkennen, daß hier viele Werte und Strukturen ihren Einfluß ausüben, insbesondere deutlich wird der geistig-kulturelle, der politische, wirtschaftliche, rechtliche und gesellschaftliche Einfluß. Dabei muß unser Augenmerk auch auf die Wichtigkeit des politischen Systems und aller ihm untergeordneten Strukturen gerichtet werden: auf das politische Handeln, die politische Organisation der Gemeinschaft, politische Programme und die Schaffung eines modernen Nationalstaates.

Und die Schaffung der kroatischen politischen und staatlichen Gemeinschaft, die klar im kroatischen nationalen und politischen Programm von 1848/49 zum Ausdruck kommt, und worüber in dieser Abhandlung die Rede ist, setzt voraus: 1) die Vereinigung der Segmente des kroatischen Volkes zu einem politischen Volk, und zwar innerhalb einer gesamten kroatischen politischen Gemeinschaft; 2) die Vereinigung aller kroatischen Gebiete zu einem einheitlichen kroatischen Staat (das Dreieinige Königreich Kroatien). Das sind die wesentlichen Richtlinien, die zur politischen Homogenisierung und Formung der kroatischen Nation und des modernen kroatischen Staates führten.

SUMMARY

CROATIAN NATIONAL AND POLITICAL PROGRAMME IN 1848— —1849: A CONTRIBUTION TO THE STUDY ABOUT THE ORIGIN OF CROATIAN NATION AND CROATIAN STATE

In the present paper the author deals with (1) the origin and development of Croatian nation, and (2) creation of the modern Croatian state (tripartite Kingdom of Croatia) in the first half of the 19th century, especially during the 1848/49 revolution, at several levels: idea about nation, ideology, political and social programmes, political actions, institutions, and political community. If considered from the point of view of new socio-political processes, when transformation of a people into a modern national-political community takes place, we can see that Slavic peoples in the middle and south-eastern Europe formed multinational states, but followed some quite clear courses: formation of individual ethnic and national communities within a plural social system. Being aware of these historical processes, at the time of formation of their own national communities, these Slavic peoples (according to the level of their social and political organizations), especially in 1848, asked for a change of traditional societies and reorganization of the existing empires, not only by the

language national principle, but also by the principle of sovereignty, policy of federalism and confederalism and the principles of international law and international agreement. All this should have made possible formation of essentially new political communities: individual national states within equal and democratic multinational communities, but within a new middle-class society. However, considered from the point of view of formation of the identity and individuality of Croatian nation, which is the subject of this paper, it is indisputable that Croatian national political programme and programme of confederalism as well as legal principles compatible with them (like natural and national laws, Croatian historical and constitutional laws, international law and international agreements), which were the values Croatian politicians based their national policy on since 1848, had the essential influence on the explicit quality of Croatian national-political individuality, and thus, looking historically, on the integration of Croatian nation and creation of Croatian political and state community (the united State of Croatia). The subject and very complex structure of that political programme had an impact onto clear definition of Croatian national-political community (the united tripartite Kingdom of Croatia) in relation to other political communities in such a multinational state as it was the Habsburg Monarchy. And that state, in their eyes should have been formed (within the new middle-class society, and a democratic and parliamentary system) on confederal basis, by means of international agreements between quite equal ethnic/national states: within the middle European Austrian confederation. In any case, Croatian nation (if we consider its national integrative processes in terms of events, in terms of idea and ideology and/or in terms of ethnic identity) was not formed nor developed as solely the so-called "language nation", as historiography would like it. For, neither is ethnos (not even ethnic community, or people, or nation, or ethnic identity) only a language-cultural category, nor the Croatian politicians and reformers took only language and culture to determine Croatian people and nation. On the contrary, Croatian nation was formed in the process of interactions of social and historical values which defined its individuality in relation to any other community on the whole area of middle and south-eastern Europe. Also, Croatian nation was not formed only as a natural community (determined by natural conditions of work and society and genealogic structure, i. e. determined by undefined Slavic union and/or undefined Slavic ethnic identity), but, in the course of processes of modernization, it was formed first of all as a historical community, based on group institutions of its own historical community. In other words, Croatian nation was formed on its own cultural, political, state and public-law traditions. It is quite clear that in this process neither Slavism, nor Illyrism, nor Yugoslavism had any role more important than the secondary one, not even for the definition of any particular ethnic identity. Illyrism and Yugoslavism had declarative ideological meaning, expressed through the idea of still non-existing community. On the contrary, Croatianism (as a national principle, as a community and as a legal, state and political system) was an expression of existence of Croatian community as reality. Thus, if we want to discuss the integration of Croatian nation and formation of Croatian political community, i. e. the united State of Croatia, we should realize that these processes were influenced by numerous values and structures,

especially spiritual-cultural, political, economic, legal and social. However, the importance of political system and all its substructures — political action, political organization of the community, political programme and formation of a modern national state — should also be noted. Formation of Croatian political and state community, which was clearly stated in the Croatian national and political programme of 1848/49, assumed: 1) associating the segments of Croatian people into one political people, within one integral Croatian political community; 2) uniting of all Croatian provinces into one united Croatian state (tripartite Kingdom of Croatia, dreieinige Koenigreich Kroatien). And these were the most important determinants which led to the political homogeneity and formation of Croatian nation and Croatian modern state.